

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА

МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА VI, кн. 3.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION

DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE VI, FASC. 3.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA

ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUSCHCOFF

1931

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕД

СЪОБЩЕНИЕ ЗА НАУКА, ИНТЕЛЕКТУАЛНА И ОБЩЕСТВЕНА ЖИВОТ

НАСТАВКА

МАКЕДОНСКИ ИНСТИТУТ НА НАУКАТА И ИСТОРИЈА

ГОДИНА VI, БРОЈ 3

REVUE MACÉDONIENNE

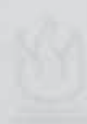
REVUE

DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE VI, N° 3

Д В Р

МАКЕДОНСКИ ИНСТИТУТ
НА НАУКАТА И ИСТОРИЈА

СОФИЈА — 2018

12, JAVNA UČIONIŠKA UČIONICA — LITERATURA I VEŠTAČENJE

1931

Съдържание:

Л. Милетичъ, Къмъ въпроса за българската семейна „служба“ и сръбската „слава“	1
А. М. Селищев, И. С. Ястребов о Македонии	11
Н. П. Благоевъ, Българскиятъ царь Романъ	15
Хр. Чочковъ, Солунъ въ историята на България. Исторически погледъ	35
А. М. Селищев, Греко-българские отношения въ Македонии в 1870—30 годах. (Изъ консулскихъ донесений)	59
Л. Милетичъ, Интересно завещание отъ преди сто години	85
Никола Алексиевъ, Разложкиятъ говоръ	91

Рецензии и книжовни вести

Д-р Степан М. Кулбакин, О речничкој страни старо-словенског језика. Београд, 1930, 143 стр. — Рецензия отъ Л. Милетичъ	125
C. Evelpidi, Les Etats Balkaniques. Étude comparée politique, sociale, économique et financière. Paris, 1930, 399. — Рец. отъ Дим. Ярановъ	136
Fr. Hrubý, Dějiny národa bulharského. Díl II. V. Praze 1930. 225 (Фр. Хибль, История на българския народъ. Часть II. Съ една карта на България презъ 19 вѣкъ). — Рец. отъ Л. Милетичъ	142
D-r phil. Horand Horsa Schacht, Die mazedonische Frage um die Jahrhundertwende. Erster Teil. Halle, 1930, 93 (Д-ръ Х. Х. Шахтъ, Македонскиятъ въпросъ въ междустолѣтието). — Рец. отъ Л. Милетичъ	149
Alfred Rappaport, Mazedonien und die Komitadschis. (Алфр. Раппортъ, Македония и комитаджиитѣ. — Печ. въ „Berliner Monatshefte für internationale Aufklärung“, August, 1930)	158
Петъръ Ст. Тасевъ, капитанъ о.з., На Битолския фронтъ съ 6-а пех. Бдинска дивизия въ свѣтовната война 1915—1918 г. Зайчаръ-Планиница-Чеганъ-Кенали-Червена стена. Съ 8 фотогр. снимки и 4 карти. София, 1929, 80.	159
† Пловдивски Максимъ, Автобиография и спомени. София, 1930, фолио, 236.	160
Родопски прегледъ. Двомесечно илюстрирано списание за миналото, настоящето и бъдещето на Родопитѣ. Редакторъ Н. Жаловъ. 1930. Книга 5 и 6, декемврий.	161
Родина. Списание на македонската младежъ, София, 1930, декемврий.	162
La Jeune Macédoine. Revue mensuelle. Organ de l'Union des associations d'étudiants macédoniens à l'étranger. I. № 1. 1931. Paris. — Съобщава Л. М.	163
Французко резюме на съдържанието на книгата	164—188

Table des matières.

	Page.
L. Miletitch, Au sujet de la coutume bulgare „sloujba“ et de la coutume serbe „slava“	1
A. M. Selichtchev, I. C. Iastrebov et la Macédoine (En russe)	11
N. P. Blagoev, Le tzar bulgare Roman	15
Hr. Tchotchkov, Salonique dans l'histoire de la Bulgarie. Aperçu historique	35
A. M. Selichtchev, Les relations entre les Grecs et les Bulgares en Macédoine au cours de la période 1870—1880. (Rapports consulaires). (En russe)	59
L. Miletitch, Un testament intéressant datant d'il y a cent ans.	85
Nicola Alexiev, Le dialecte du Razlog	91

Comptes rendus.

Dr Stépan Koulbakin, Le vieux-slovène sous le rapport lexicologique. Belgrade, 1930, 143 p. (En serbe). — compte rendu de L. Miletitch	125
C. Evelpidi, Les États Balkaniques. Etude comparée politique, sociale, économique et financière. Paris, 1930, 399. — Compte rendu de Dim. Yaranov	136
Fr. Hybl, Dějiny národa bulharského. Díl II. V Praze 1930. 225 (Fr. Hybl, Histoire du peuple bulgare. Seconde partie, Prague). Avec une carte de la Bulgarie au XIX siècle — C. r. de L. Miletitch	142
Dr phil. Horand Horsa Schacht, Die mazedonische Frage um die Jahrhundertwende. Erster Teil, Halle, 1930, 93. (D-r H. H. Schacht, La Question macédonienne à la fin du siècle passé. Première partie). — C. r. de L. Miletitch	149
Alfred Rappaport, Mazedonien und die Komitadjis. (Al. Rappaport, La Macédoine et les comitadjis). Publié dans „Berliner Monatshefte für internationale Aufklärung“. Berlin, 1930. 731—747	158
Péter St. Tassev, capitaine de réserve, Sur la front de Monastir avec la 6-ième division de Vidin, pendant la guerre mondiale 1915—1918. Avec 8 repr. photographiques et 4 cartes. Sofia, 1929, 80	159
† Maxime, métropolitain de Philippopoli, Autobiographie et souvenirs. Sofia, folio 236.	160
La Revue des Rhodopes. Revue illustrée. Rédacteur Nicola Jalo v. Sofia, 1930. № 5 et 6, Décembre	161
Rodina (La patrie). Revue de la jeunesse macédonienne. Sofia. Année V. Décembre 1930	162
La Jeune Macédoine. Revue mensuelle. Organe de l'Union des Associations des étudiants macédoniens à l'étranger. Première année. № 1. Paris, 15 janvier 1931	163
Resumé des articles de la Revue en français	164—188

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

КЪМЪ ВЪПРОСА ЗА БЪЛГАРСКАТА СЕМЕЙНА
„СЛУЖБА“ И СРЪБСКАТА „СЛАВА“.

Отъ Л. Милетичъ.

Проф. А. Селищевъ въ своя трудъ „Пологъ“¹ подробно обясни тѣсната връзка на обичая „служба“ (курбанъ) у българитѣ и „слава“ у сърбитѣ. Не може да има съмнение, че произходътъ и на дветѣ празненства е еднакъвъ, ако и въ подробноститѣ на обреднитѣ действия да сжществуватъ у двата народа незначителни различия, които сж отъ секундарно естество та вече не може научно да се разглежда срѣбската „слава“, наричана още и „кърстно име“, независимо отъ семейната „служба“ у насъ. Напраздно още отъ срѣбска страна продължаватъ да придаватъ на своята „слава“ етнографично значение, като на белегъ, който рѣзко отличава сърби отъ българи. Особено въ наше време сега, когато стремѣжътъ у сърбитѣ да доказватъ несжществующъ срѣбски характеръ на българското население въ Македония е въ разгара си, твърде мжно се решаватъ срѣбски учени да застанатъ по въпроса за срѣбската „слава“ на нуждното обективно становище, каквото истинската наука безогледно налага. Като рѣдко изключение въ това отношение трѣбва да изтъкна тукъ студията на Владиславъ Скаринъ, „Постанак крснога имена“, печатана въ „Гласник земаљског музеја у Босни и Херцеговини“ 1920 г. (стр. 245—272), макаръ че и този срѣбски ученъ не е посмѣлъ изрично да тегли докрай последицитѣ отъ своето изследване, споредъ което обичаятъ „слава“ съвсемъ не представлява нѣщо оригинално срѣбско, нито пъкъ е отъ старинска дата та да му се придава значение на национално характеристично отличие на срѣбския народъ², както напр.

¹ А. М. Селищев, Полог и его болгарское население. Исторические, этнографические и диалектологические очерки северозападной Македонии. С этнографическою картою Полога. София, 1929, 8^о 439. (Издание на Макед. науч. институтъ).

² Вж. у Скаринъ, ц. с. стр. 245.

постъпва проф. Јов. Цвијић въ студията си „Распоред балканских народа“ (вж. „Гласник српск. географ. друштва“, год. II, стр. 250). Скарић доказва, че обичаятъ „крсно име“ (слава) се е създалъ най-напредъ въ сръбското Приморие, гдето сърбитѣ сж били изложени на силното романско културно влияние, особено на католическата черква (ц. с. 261). Споредъ него крѣстното име е било първоначаленъ обичай на католическитѣ сърби въ Приморието (с. 280). Обреднитѣ особености на обичая сочели прямо на римско влияние. Тепърва отъ крайния приморски западъ — „сръбско-албанското приморие“ обичаятъ постепенно се разпространявалъ къмъ сръбскитѣ народни области на юго-изтокъ въ вътрешността, гдето главно Рашкитѣ сърби (въ областъта Рашка, Rascia) социално се намирали още дълго време въ културна назадналостъ (262). Не се допуска отъ автора гръцко влияние въ развитието на сръбската „слава“. Скарић, несъгласенъ съ М. Васић, като отхвърля тракийско влияние при образуването на обичая крѣстно име казва: „Така сжщо не можемъ да изтъкваме (не можемо акцентовати) и възможностъ на гръцко влияние поради сжщитѣ причини: споредъ д-ръ Јов. Цвијић крѣстно име е непознато тъкмо въ онѣзи южни области на Балк. полуостровъ, гдето гръцкото влияние е било най-силно“ (249). Твърде сж приемливи повечето отъ доводитѣ на Скарић относително връзката между черковнитѣ храмови празници и празнуването на „слава“ първоначално отъ цѣли села, а сетне и отъ отдѣлни семейства, защото, както се посочи и отъ проф. Селищевъ въ споменатия му трудъ, това напълно се подкрепя и отъ развоя на подобния български обичай „служба“ (курбанъ). Но тъкмо защото Скарић е пренебрѣгналъ паралелата съ последния, е отишелъ, споредъ мене, твърде далечъ да дири зародиша на славата дори въ Приморието у католическитѣ сърби, което съ други думи ще рече и у католическитѣ хървати, макаръ че самия обичай авторътъ смѣта за изключително сръбски¹. Ако Скарић бѣше отдалъ надлеж-

¹ Сръбскиятъ характеръ на крѣстното име — казва Скарић — е неоспоримъ. Понеже мнозинството на сърбитѣ е отъ православно вѣроизповѣдание, у католическитѣ сърби този обичай сетне нарочно е билъ изкореняванъ, така щото последнитѣ сега почти сж го изоставили — и то презъ последнитѣ стотина години. По поводъ на това свое заключение Скарић се е видѣлъ принуденъ да се извинява

ното внимание на българската семейна „служба“, въ чийто обреденъ церемониялъ има толкова много общи сходства съ сръбската „слава“, нѣмаше да отдава толкова голѣмо значение само на романското черковно влияние, когато чрезъ друго твърде подобно влияние, гръцкото, много по-приемливо би се обяснилъ въпросътъ. За подкрепа на последното азъ ще приведа по-долу като приносъ къмъ изложеното у Селищева и едно доказателство изъ единъ български писменъ паметникъ, основанъ върху гръцки източникъ, именно ще цитувамъ едно интересно мѣсто изъ издадения отъ мене „Свишовски дамаскинъ“ (ржкописъ отъ 1753 год.)¹, гдето явно става дума за семейна служба съ характеристикната гощавка, на която Скаринъ отдава важно значение като вижда въ нея подражание на римската гозба *convivium*, *сена* (с. 258—259). Но нека първомъ изтъкнемъ характернитѣ ритуални белези на службата у насъ.

И въ българската семейна служба гощавката, на която домакинътъ кани близки и приятели, съставлява централния интересенъ моментъ на празнуването. У насъ даже това значение на гостбата е засилено, като се явява наложително да се коле животно въ жертва на празника, та и самото му название „служба“ по нѣкои мѣста въ България просто е замѣнено съ думата „курбанъ“ (жертва), за което подробности се дадоха отъ Селищевъ. За сжщия обичай има у насъ и други названия: светецъ, съборъ, сборъ, панаиръ, записъ, ордия, подкръстъ. На праздненството „служба“ се пѣятъ и обредни пѣсни, въ които се изтъква и гостбата, като напр. въ една отъ Македония: „Веселине, веселъ домакине | Весела ти кука съ домакини | Весела ти трапеза съ съ гости“ (вж. у Селищевъ ц. с. Мак. прегледъ, год. V, кн. 2, с. 36).

предъ хърватитѣ въ бележка на стр. 245, гдето казва: „Пишейки това ние не се водимъ отъ никакви политически тенденции. Съ горнитѣ думи не сме искали никому да оспорваме неговото национално име, което той счита за свое. Смѣтаме всѣкиго за хърватинъ, който е увѣренъ и иска да е хърватинъ, а сжщо така сърбина за сърбинъ, безъ огледъ на тѣхното потекло. Обаче нашитѣ изследвания върху произхода на кръстното име ни налагатъ съ силата на последователността убеждението, че всѣка онази частъ отъ сръбско-хърватския народъ, която празнува кръстно име, е сръбска, било по своя произходъ или поради това, че нѣкога въ миналото е била посърбена“.

¹ Л. Милетичъ, Свишовски дамаскинъ. Ново-български паметникъ отъ XVIII в. (Български старини. Кн. VII., София 1923 год., 308. (Издание на Бълг. акад. на наукитѣ).

Семейната „служба“ въ българските земи има въ обредността си задружни елементи съ общата селска или храмова служба: всѣко семейство чествува своя покровителъ-светецъ; жертвува се животно (теле, овенъ, ягне); има обредни хлѣбове, украсени съ рисунки (тъй нареч. колакъ, колачъ, боговъ хлѣбъ, богова пита, божи колакъ, божи кравай); има коливо и кадене съ темянъ; на главното тържество се слага трапеза; дохожда свещеникътъ, кади трапезата, разрѣзва хлѣба-светецъ, полива го съ вино; приематъ се гости презъ цѣлия день.

За възникването въ българската служба и на сѣрбската слава, които обикновено сж свързани съ празнуването на известни християнски светци, несъмнено сж съдействували черковнитѣ храмови праздници — „събори“. По селата и въ България и въ Сѣрбия „служатъ“ или „славятъ“ въ деня на светеца, чието име носи храмътъ. Семейната „служба“ или „слава“ се развили отъ подобни храмови праздници (вж. у Селищевъ, 67). И Скаринъ подържа сжщото, като при това изрично казва, че постепенно, особено ако черквата не е била богата, селянитѣ сж приели върху си да канятъ гости въ своитѣ кѣщи, докато трае храмовата слава. Следователно всичко, — казва Скаринъ — което е въ обичая да се канятъ гости при „кръстнитѣ имена“, намираме и при храмовитѣ слави по селскитѣ черкви. И тъй „слава“ е преминала отъ черквата къмъ семействата въ селото. Отъ черковната слава да се развие семейна, спомогнали сж и отдѣлни семейства, които на свои разноски сж градили черква (255, 256).¹ Имало е и у сѣрбитѣ обичай името на светеца на славата да се дава като лично име на децата при кръщението, а отъ това се развило празнуването на именния день по сжщия начинъ, както и семейната слава — та види се отъ тамъ е произлѣзло и названието „кръстно име“ вмѣсто „слава“. Това название, кръстно име, ще да е отъ по-ново време, разпространено чрезъ училищата и книгитѣ (270—272). По нѣкои мѣста и въ българската семейна служба ясно се изтъква значението на именния день на най-стария

¹ „Види се дакле нека узајамност између црквених светитеља и крсних слава, које славе цијела села. С тога нам се чини, да нас ово разматрање може довести до ријешења питања, како су постала крсна имена. Обичај о храмским славама звати у госте своје кумове, при јатеље и познанике раширен је врло по нашему народу“ (ц. 283).

членъ на семейството, напр. въ Костурско, Малешево, Кукушко (Селищевъ, ц. с. 76). Именния день се празнува тукъ, ако името е на нѣкой светецъ. Неоснователно твърдятъ сръбски етнографи, че именния день въ Македония билъ въведенъ въ ново време отъ българското духовенство въ противовесъ на сръбската „слава“.¹ И далечъ въ планинитѣ на Албания празнуватъ въ видъ на семейна служба именния день на домакина. Въ Албания сжщо така всѣки албанецъ празнува деня на своя патронъ и въ тоя день той приема гости — роднини и другари, които добре гощава (Селищевъ, 58—60).

Съ огледъ къмъ гореказаното не е безъ значение, че въ споменатия нашъ дамаскинъ отъ 18 вѣкъ въ източна България, вѣроятно въ града Свищовъ, се говори за подобно празнуване на семейна служба. Обичаятъ е на кратко споменатъ, види се, като познатъ у насъ, ако и да е източникътъ гръцки, та писачътъ респективно преводачътъ не е намѣрилъ за нужно подробно да го обяснява.

Въ разказа героятъ е Св. великомъченикъ Георги, който извършва разни геройски подвизи и чудеса. На „вилаета“ Пав-

¹ Въ брой 1262 на в. „Македония“ бѣ дадено въ факсимиле съдържанието на единъ интересенъ позивъ, рѣзлепенъ (на 23.XI.1930) отъ сръбскитѣ власти по улицитѣ на градъ Велесъ, въ който се поканватъ гражданитѣ да ие празнуватъ имененъ и рожденъ день, понеже този обичай билъ пренесенъ въ Македония отъ Гърция, а трѣбвало всички да възприематъ да празнуватъ сръбската „слава“. Въ позива се казва още, че „като се изостави празнуването на именни и рождени дни, въ многочисленитѣ семейства биха се спестили много излишни разходи, а „славата“ е общъ празникъ за всичката семейна челядь само единъ пѣтъ въ годината. Позивътъ завършва:

„На основу овога мудрост налаже заветно решење: без и једног тренутка размишљања у интересу своје напустимо досадањи начин слављења имендана и рођендана, али зато пригрлимо свој лепо и вековима очувани чисто наш народни обичај славу, и начин, на који смо до данас славили имендан, пренесимо на славу, чиме ћемо се у потпуности као јужно-србијанци изједначити са нашом браћом србијанцима, те им и овим путем рећи: наши смо, јер у свему једнаки смо!“

Сръбскитѣ власти, прикривайки своята денационализаторска политика, сж наредили, щото позивътъ да се представи като частна иницијатива на нѣкакви велешки граждани, на имената на които личи тѣ сжщо прикачено сръбското окончание -ич: „Манушович, Майсторович, Варналиевич, Лукарович, Дебарлиевич“. Позивътъ е датованъ отъ 20 оемврий 1930, гр. Велесъ.

лагонъ имало на негово име великолѣпни черкви и тамъ населението отъ „Амастридскитѣ села“ всѣка година е празнувало празникъ въ негова честь. И въ онова мѣсто, при рѣката Икиаконъ отъ старо време имало чудотворна черква на името на Св. Георги, нѣкой си по име Расланъ и жена му Теофана много почитали светеца. Разказътъ продължава както следва (вж. стр. 281 и сл.):

„Ката день не отстъпаха отъ чѣркова негова, оброчи свое въздаваха богу и светому молеще се и струваха му ката година служба на празникътъ неговъ в кѣмъ Априлїи мѣсеца.

Да речемъ онзи мъжъ Расланъ бѣше войникъ, сїи реч спяхъ, и с сичко срьдце държеше спяхиски уредъ. И роди им се дѣти мъжко и заради любовъ светому та му сториха име Георгїе. . . И в' онїе времена събраха се блъгаре и мацаре и татаре и мїдїи и турци и вдигнаха между себе си царъ и обхождаха и плѣнуваха на околу градове. . . И дѣто рекохме онзи мъжъ Расланъ нема що да стори, оти бѣше остарѣл, ами се наговори да проводи сина си Георгїе на войска. А Георгїе бѣше тогїва кѣмъ годинъ сторилъ. . . И като отиде техниат синъ със другите спяхи на оновѣ мѣсто, дѣто се бяхъ събрали онїа вѣри и езїци та чакѣха, когї да се удѣрат', и тогїва мръснїе онїи язїци нападнаха нощїю напрасно на войска христїанска и едни с'сѣкох(а) а други ги распадих(а) и други свезах(а) та ги поробиха, а други мѣчаха да се отрикат от вѣрата си, а други от глад и жедуванїе измрѣха. А онзи момакъ Георгїе със поможь божїе и със молба светаго, упѣзень от сѣбїѣ и от рани, нѣкой спяхъ турчин отне го здравъ та го даде господину своему, дѣто бѣше на бѣлгарете начѣлнику. И той, като го виде в лицето хубав и разумен, ти го остави да му слугува. А родителїе негови распитуваха день от день да разберѣтъ кѣмъ са стори. . . И когї отхождаха в чѣркувата светому Георгїю а тїе по-твърде плачѣха и в'здїшеха и молаха светого да им' избѣви синѣто от робство. . . А когї са приближаваше празнику светому Георгїю, а то им са по-твърде распѣлаше срьдцету им' за любовъ синова им, и пак са подканиха и тїе да сторѣт служба светому Георгїю. И надвечеръ празнику, когї излѣзоха от вечерна, а онзи мъжъ Расланъ, Георгїевъ бащѣ, зовѣ христїане, що са намѣрих(а) тамо в' чѣркова, и заведе ги домѣ си на службата. И

като седях (а) на трапéзат (а), друга думъ нѣмаха, ами тъкмо за синá си Геóргіе, дѣто минъ годíната кѣкъ им сам сѣ слугúваше на трапéзата. . . А момкат, тѣхни синъ Геóргіе, като бѣше в' рóбство та знаеше та приближава дe- нътъ светому, плачеше горко със сълзи, тѣй думаше: сѣга кóлко ли се радват и веселáтъ днес в' пáмeтъ свѣ- тóму Георгію, а азъ сиромáх окаянѣи кѣкъ самъ в' чужди порóбен сѣга. Кóлко ли сълзи пролива мой бащá и майка ми в тóзи час за мѣнѣ, като ма не вѣдет да седа със дру- жíна и съсѣде мои със тáх на трапéзата нáша! Кѣкъ ли щатъ празник да стóрат и слúжба от голѣми жалости! Кѣкъ ли щат чeловѣци да доведатъ в' кѣ- щата нaша! . . . Амí о великомучениче Геóргіе, помогни и мѣне, слúгу своému. . . Ако ли тѣ е вóле да си вѣде и азъ нѣкоги бащá и ма́ика си, а то по-скоро да бѣде, мо́ля ти са. . . И авí сá светíи Геóргіе и мзде на бáл кóнъ и каже: пристѣпí и въседни зад мене, Геóргіе, на кóнатъ. И момкат скóчи та въседна. О чúдо голáмо! Напрáсно в' тóзи час намѣри са на срѣдъ дворатъ бáщин си пред сичката трапéза. . . Та като вѣдeха товá сичките, викнаха: господи помилуй, гос- поди помилуй! . . . Тогизъ поéха бащá му и майка му Георгіе и сички негови родни́ни и отидоха в чѣрковата светому мученику Георгію и сичка нощ въздадохá благода- рѣни светому. . . И на úтрѣ, когí излѣзоха от божествeна литургíа, а тѣа стóриха служба и трапéза голѣма на сички град Пефлагóн. . .“

Въ цитувания разказъ сж предадени три главни, харак- терни момента отъ обрeда на службата. Първо се отива на черква, на вечерня срещу праздника, сетне се прави служба у дома, на която се канятъ роднини и познати, и се слага тържествeна трапeза, а на самия праздникъ сутриньта дома- кинътъ и гоститѣ се черкуватъ и следъ това се прави по- тържествeна служба, на която се канятъ по-вече гости отъ града. Тѣзи обредни моменти се сгаждатъ съ обредитѣ на бългáрската семейна служба, а сжщо и на сръбската „слава“: въ деня на праздника и тукъ сутриньта домакинътъ или нѣкой другъ членъ на семейството отиватъ въ черква и пр. Следъ черква въ кжщи става обѣдъ. Въ нашия дамаскинъ не се даватъ по- дробности, какъ се е извършвала службата въ кжщи въ връзка съ праздничната гостба, но все пакъ се подразбира, че сж се

извършвали обредни действия, известни при семейната служба. Специално у сърбитѣ и поради особени исторически условия се е специфицирало тъй наречено „дизање у славу“, най-тържественния моментъ на „славата“. Въ България, презъ турско време поради чуждото ни духовенство подобенъ обреденъ моментъ постепенно ще да е отстъпвалъ предъ засилващото се жертвоприношение на животно — курбанъ. Скаринъ намира въ тая обредна частъ подобие съ гозбата у римлянитѣ и гърцитѣ (*convivium*, *συνλόγιον*), когато у последнитѣ се призовавалъ Агатодемонъ, въ чиято честъ се изпивала чаша съ чисто вино. Той изтъква и въ християнската черковна литургия сжщо такъвъ моментъ — претварянето на хлѣба и виното въ тѣло и кръвъ Христови, което съставлява най-тържествената, най-сжщественна частъ на черковната служба (ц. с. 260). Нѣма следователно основания да се смѣта заимствуваниятъ у сърбитѣ обредъ, „дизање у славу“ за характеренъ белегъ изключително на сръбската слава, защото отъ сжщия първоизточникъ той е можелъ да мине и въ българската служба, което и фактично се е запазило и до сега въ нѣкои наши мѣста, гдето въ семейната служба важно мѣсто заема чупенето и издигане на кравая (вж. Селищевъ, 50-51). И въ освещаването на хлѣба, виното и пшеницата у българитѣ и сърбитѣ нѣма защо голѣмото подобие да се обяснява съ влияние отъ страна на сръбската слава. Общиятъ първоизточникъ е отъ черковно естество, а сигурно обичаятъ у двата народа е много по-старъ отколкото мисли Скаринъ. Погрешно той смѣта, че въ разказа на Скилица (респективе Кедрена) за българския войвода Ивацъ въ Македония, който е билъ коварно нападнатъ, когато тържествено е празнувалъ Успѣние Богородично та е поканилъ гости, че въ случая не можело да се касае за семейна „служба“, защото, съ огледъ на неговата хипотеза за потеклото на „славата“, това би било да се приеме, че много рано — въ XI. вѣкъ вече тъй далечъ да е проникнало влиянието отъ Приморието на югъ, когато на рашкитѣ сърби още не е било познато „кръстно име“.¹ Този хипотетиченъ доводъ на Скаринъ е твърде слабъ; самъ Скаринъ допуска, че въ случая македон-

¹ „Нама се чини да је 11 вијек превише рано вријеме да се крсно име већ тада пренесе у Маћедонију, јер тада у томе крају још нема носилаца крснога имена приморских и рашких срба“ (ц. с. 271).

ския войвода Ивацъ може да е празнувалъ храмовъ празникъ на св. Богородица.¹ Ние видѣхмѣ, че и споредъ Ска-

¹ Вж. Скарић, ц. с. стр. 270; Селищевъ. 56—57.

рић дори самата семейна „слава“ е въ генетична връзка съ храмовитѣ праздници. И понеже Ивацъ отъ византийския хронистъ изрично е нареченъ *Bovlyagos*, то е очевидно, че може да се касае не за „слава“ въ сръбския смисълъ на празнуването, а за „служба“, каквато я има у българитѣ. Въ случая е по-вѣроятно, че разказътъ се отнася не за храмовъ празникъ, а за сжщинска семейна служба. Това ще да е и най-старото свидетелство за сравнително голѣмата древностъ на обичая у българитѣ и косвено доказателство противъ мнението на Скарић, че „слава“ у сърбитѣ много късно се е развила (Вж. Б. А. Прокић, Војвода Ивац, печ. въ „Братство“ IX—X. 1902).

Доводитѣ, че „славата“ е въ връзка по своя произходъ и съ култа на умирѣлитѣ, у Скарића сж твърде неубедителни. Влиянието на свещеницитѣ въ Сърбия донегде е видоизмѣнило първичния характеръ на празника поради факта, че отъ частъ обреднитѣ му действия съ хлѣбъ, свѣщи, кадене темянь напомнятъ и погребалнитѣ обреди. Много по-убедителни сж доводитѣ, съ които се подкрепя мнението, че въ обряда на сръбската „слава“, — ще прибавя и на българската „служба“ — е отразенъ херойскиятъ култъ, смѣсенъ сетне подъ влияние на християнството съ култа на светцитѣ-герои. Ние виждаме, че най-много е разпространено при семейната служба чествуването на Св. Георги. И въ цитувания разказъ отъ нашия дамаскинъ Св. Георги, който извършва геройски подвизи и чудеса, е светецътъ, въ чиито празникъ, 23 априль, домакинътъ Расланъ е устроилъ семейна служба. Св. Георги у насъ играе изобщо първа роля въ курбанитѣ между светцитѣ, които се чествуватъ като покровители въ българската служба — Михаилъ и Гаврилъ, Илия, Никола, Димигъръ, Св. Богородица и др. Сжщото е и при сръбската слава, гдето пакъ Св. Георги е най-обикнатиятъ покровителъ светецъ. И Скарић казва, че „мѣстото на племенскитѣ богове и герои сж завзели християнскитѣ светци“ (270).

Докато въ България семейната служба презъ последнитѣ вѣкове постепенно ослабва като всенароденъ обичай и отстъпва мѣстото си на общитѣ черковни и манастирски събори (панаири), напротивъ сжщиятъ обичай у сърбитѣ се указва по-

консервативенъ, дори се засилва като семеенъ празникъ до такава степенъ, че получава значение на отличителенъ сръбски, семеенъ култъ, въ чиято обредностъ известни черковно-християнски елементи сж наддѣлѣли, докато отъ друга страна езическиятъ елементъ — жертвуването на животно съвсемъ се е изоставилъ. Тази жизненостъ на обичая у сърбитѣ безъ съмнение е въ връзка съ силно развития семеенъ институтъ — родовата задруга у сърбитѣ. Членоветѣ на задругата покрай кръвното родство ревниво сж запазвали като свое родово отличие, което ги свързва, и задружния покровителъ светецъ, чествуванъ въ семейната „слава“.

Въ България, както е известно, задругата (бащина и пр.) по-рано почва да се разпада. Тамъ, гдето още се указватъ по-консервативни, уцѣлѣли задруги у насъ, по-живо се тачи и семейната служба. Откъмъ тази страна въпросътъ заслужава по-специално изучаване съ огледъ и къмъ въпроса, доколко въ семейната служба сж спазени езически елементи отъ старо, дори праславянско време, каквито допуска и Селищевъ (с. 70).

И. С. ЯСТРЕБОВ О МАКЕДОНИИ.

Сообщает А. М. Селищев.

В 1886 году вышел сборник И. С. Ястребова: „Обычаи и пѣсни турецкихъ сербовъ (въ Призренѣ, Ипекѣ, Моравѣ и Дибрѣ)“. Материал этого сборника определен Ястребовым как материал сербский, принадлежащий „турецким сербам“. Та же мысль о сербизме, в частности о сербизме населения Македонии, была высказана и в реферате Д. Никольского, напечатанном в „Извѣстіяхъ Славян. Благотв. Общества“, 1886 г., № 9 (стр. 443). Иначе отнесся к языковым показаниям сборника Ястребова П. Р[овинский], в 10-ой книге „Извѣстій“ за тот же год. Вне всякого политического задора и тенденций, в спокойном тоне П. Р. отметил несколько черт, указывающих на ближайшее отношение языка дебрских песен к языку болгарской группы. „Языкъ дибрскихъ пѣсенъ совсѣмъ не сербскій и при томъ не какой нибудь небывалый славяно-сербскій, а просто болгарскій, который сильно подмѣшанъ какъ и въ пѣсни Средской и Сириничской волостей и на Моравѣ, собственно называемой Бугар-Морава. Вліяніе это ощутительно даже на Косовомъ полѣ да и вообще разстройство въ языкѣ Старой Сербіи нужно приписать, по всѣмъ вѣроятіямъ, этому взаимодействію языковъ сербскаго и болгарскаго, между которыми тутъ и проходитъ граница“ (стр. 492). Никакого значения не представлял ничтожный „ответ“ Д. Никольского на указанную статью П. Р. (№ 11, стр. 549—550). Подробный анализ лингвистических и этнографических материалов сборника Ястребова представил М. С. Дринов: „Нѣсколько словъ объ языкѣ, народныхъ пѣсняхъ и обычаяхъ дебрскихъ славянъ“ (Извѣстія Слав. Благотв. Общества, 1887, № № 1, 4, 7; перепечатано во II томе сочинений М. С. Дринова). С возражениями Дринова относительно сербизма дебрского населения согласился В. Ягич. Замечания и дополнительные материалы во 2-м издании сборника не могли изменить отношения Ягича к возра-

жениям Дринова. „Seine [Дринова] entgegengesetzte Ansicht bezieht sich nur auf die Dibraslaven, und darin muss ich ihm schon recht geben. Die einleitenden Worte Jastrebov's zur neuen Auflage vermochten nichts daran zu ändern“¹⁾.

Иной отклик на статью Дринова шел с сербской стороны. Резко-полемиической статьей отвечал на замечания Дринова П. Сретькович (Извѣстія Слав. Благ. Общества, 1887, № 9, стр. 440—449). Ни в малейшей степени возражения Сретьковича не ослабляли замечаний Дринова. Что же касается тона этой статьи, то и редакция „Извѣстій“ нашла нужным заметить, „что совершенно не сочувствуетъ его [Сретьковича] рѣзкимъ и несправедливымъ отзывамъ о г. Дриновѣ, котораго редакторъ высокоуважаетъ и какъ человѣка и какъ ученаго. Такихъ страстныхъ статей, будь онѣ писаны Русскимъ о другихъ Славянахъ, редакция печатать не будетъ“ (440).

В 1889 году вышло 2-е издание сборника Ястребова. Это издание снабжено обширным предисловием составителя, а в конце сборника помещены письма из Старой Сербии и Македонии. Приложенные документы, архиерейские послания и купеческие письма, представляют скудный и неопределенный диалектологический материал, как на это указано было еще В. Ягичем (Archiv f. sl. Phil., XIII, 135). Некоторые письма написаны на литературном сербском языке (напр. 4-е письмо из Тетова). Что касается предисловия, то оно никакого отношения к науке не имеет. Написанное в тоне цитированной выше статьи Сретьковича, предисловие Ястребова представляет собою фельетон политико-полемического и памфлетного содержания. Недовольство „нравственным направлением“ политики Болгарии (после переворота 1886 г.), враждебное отношение к деятелям этой страны, дилетантство, соединенное с необычайной авторитетностью в вопросах языковедения и этнографии резко обнаруживает автор этого предисловия. Выпады Ястребова против деятелей болгарской екзархии, стремящихся „обугарить турецких сербов“ (— „обугарити“ употреблено Ястребовым в значении „испортить“, „изуродовать“) очень далеки от спокойного тона деловых донесений русских консулов в Битоле — Хитрово, Якубовского, Максимова, Няги. По представлению Ястребова, нет никаких реальных оснований для

¹⁾ Archiv für sl. Phil. XIII, 138.

желания Болгарии объединиться с Македонией. Это желание основано на воспоминании о прошлом, о времени, когда Македония входила в состав Болгарского государства. И. С. Ястребов несомненно знал, что воспоминания о прошлом, как основание для претензий в настоящем, с большей настойчивостью и с большей романтичностью выражались не в Болгарии, а в Сербии. Русский вице-консул в Скадре Крылов писал 19 ноября 1885 года за № 106 в посольство в Константинополе, между прочим, следующее по поводу поражения сербов в военном столкновении с болгарами в 1885 г.: „Поражение Болгарами Сербовъ неожиданно, какъ для моихъ иностранныхъ коллеговъ, такъ и для мѣстнаго населенія, такъ какъ только я одинъ, еще до объявленія братоубійственной войны, утверждалъ, что, въ случаѣ ея, Сербы будутъ побиты, зная нѣсколько исторію, духъ и качества обоихъ народовъ. Здѣшніе мусульмане прямо недоумѣваютъ — какъ это ихъ вчерашніе наипокорнѣйшіе рабы могутъ побѣждать „одно королевство“. Мѣстные Сербы, хотя и не сочувствовавшіе войнѣ, теперь страдаютъ, особенно тѣ изъ нихъ, которые нѣсколько образованы и потому самому не знаютъ ничего, кромѣ печатаемыхъ въ Сербіи исторій, гдѣ проводится ярое шовинистическое освѣщеніе по поводу Душана: тамъ, конечно, нѣтъ того, что Сербія тогда лишь усиливалась, когда Болгарія падала отъ внутреннихъ нестроеній или подъ ударами своей данницы — Византіи, а фигурируетъ одна Сербія, *semper magna et victrix*. Но болѣе всѣхъ пораженъ мой греческій коллегъ, который никакъ не можетъ простить Болгарамъ побѣду надъ союзниками Эллады, хотя въ сущности это едва ли помѣшаетъ классической сумѣ Эллады — „на бѣдность“, уже и раньше представленной Европѣ къ наполненію, раскрыться еще шире“.¹⁾

О сборнике Ястребова, появившемся в период разрыва дипломатических русско-болгарских отношений, пришлось вспомнить в связи с другим документом того же лица, — с документом, который мне встретился среди консульских донесений. В этом документе (1879 г.) отношение Ястребова к македонскому вопросу иное. 5 июля 1879 г. он представил директору Азиатского Департамента Министерства Ин. Дел обширную секретную докладную записку. В ней говорится об албан-

¹⁾ Архив Мин. Ин. Дел, Скутари. 1885. XXI, № 5.

ском движении и о направлении русской политики по решению албанского вопроса. Часть этой записки напечатана в приложении ко 2-ой главе моей работы о славяно-албанских отношениях. В той же записке определяются задачи русского представителя в Македонии. Мысли Ястребова по отношению к Македонии и Болгарии, выраженные в этом секретном документе, совсем не те, какие несколько позднее заявит он в резко-полемиической форме своего предисловия к сборнику. Вот извлечение из этой записки.

„Для агента нашего въ Янинѣ не слѣдуетъ противодѣйствовать тенденціямъ Грековъ на присоединеніе Тосканіи къ Греціи до рѣки Скумби. Я не понимаю, почему мы вздумали бы отказать Грекамъ даже въ моральной помощи ихъ стремленіямъ? Мнѣ кажется, что гораздо лучше для насъ, если именно Греки займутъ Эпиръ и Эссалию при нашей моральной помощи, чѣмъ итальянцы, чуждые намъ совсѣмъ. Нельзя вѣдь отрицать, что призваніе Греціи состоитъ въ расширеніи границъ на сѣверъ, гдѣ живетъ единоплеменный народъ. Тоски в[ерхніе] многіе говорятъ по-гречески, какъ греки, и самый языкъ Тосковъ имѣетъ безчисленное количество словъ греческихъ. Зачѣмъ, спрашивается, мы должны препятствовать имъ въ достиженіи ихъ цѣлей!? На западѣ, конечно, нужно ограничить эти стремленія. Они не должны заявлять претензіи на мѣста, гдѣ уже начинается *болгарское народонаселеніе*¹⁾).

Агентъ нашъ въ Македоніи долженъ заботиться объ умирненіи страстей народонаселенія, возбужденныхъ вслѣдствіе войны, несчастно кончившейся для мусульманъ; стараться объ увеличеніи количества и качества школъ въ Македоніи и Дибрѣ; внушать народу чрезъ имѣющихся подъ рукою приверженныхъ лицъ надежду на соединеніе съ Болгаріею, *которая рано или поздно должна состоять изъ теперешняго княжества, Румелии и Македоніи*¹⁾).

¹⁾ Курсив наш. А. С.

БЪЛГАРСКИЯТЪ ЦАРЬ РОМАНЪ.

Отъ Н. П. Благоевъ.

Царь Романъ е твърде важна историческа личностъ, но малко известна. Той дълго време е царувалъ въ България, но при все това историята не го причислява между българскитѣ царе. Царь Романъ не само изцѣло е въстановилъ царь Симеоновата българска държава, но още и я разширилъ. Неговитѣ идеали и стремежи сж били голѣми, но за жалость е нѣмало достатъчно интелектуални, културни, материални и физически сили, за да бждатъ тѣ изпълнени. Но въпрѣки това царь Романъ повече отъ двадесетъ години неуморно е работилъ, за да ги постигне. Македонскиятъ градъ Скопье е билъ негова столица, и неговата дейность се е проявила главно въ Македония и затова последната въ негово време и покъсно изключително се е наричала България. Но въпрѣки всичко това въ историческата литература и до днесъ още нѣма една специална монография за царь Романа и неговата дейность. Тѣзи редове иматъ за задача донегде да попълнятъ тая празнина.

I.

За царь Романа и неговата дейность има известия както въ българскитѣ, така и въ чуждитѣ извори, отъ които по-важни сж поменицитѣ на българскитѣ царе, българскиятъ вирпински хрисовулъ, сръбскиятъ вирпински хрисовулъ, византийскитѣ хроники Йоанъ Скилица и Йоанъ Зонара, деволскиятъ владика Михаилъ, арабскитѣ историци Яхя Антиохийски и Ал. Макинъ и арменскиятъ историкъ Стефанъ Таронски Асохикъ.

Поменици на българскитѣ царе. — Поменицитѣ на българскитѣ царе сж списъци, които се пазятъ въ нѣкои български църкви и манастири и които при богослужението се прочитатъ за вѣченъ споменъ на записанитѣ въ тѣхъ християнски български царе. До сега сж известни и издадени

само следнитѣ четири поменици на българскитѣ християнски царе отъ първото българско царство, а именно: Боянски, Погановски, Зографски и Дриновски. Царь Романъ на редъ съ всички български християнски царе отъ първото българско царство се поменува и въ четиритѣ поменика.

Иоанъ Скилица. — Иоанъ Скилица е живѣлъ презъ XI вѣкъ и ще да е умрѣлъ къмъ края на сѣщия вѣкъ. Той е заемалъ високо положение въ византийската империя и общество и е билъ началникъ на тѣлесната стража на византийския императоръ Алексий Комнинъ (1018—1118 г.). Иоанъ Скилица е написалъ кратка история, която почва отъ 811 година и свършва въ 1078 година.¹

Иоанъ Скилица сравнително съобщава най-много известия за царь Романа, но за жалость тѣ не сж напълно достовѣрни и затова преди да бждатъ употребени трѣбва предварително да бждатъ критически провѣрени и обяснени. Но въпрѣки това известията на Иоанъ Скилица служатъ за основа и ръководна нишка при описване живота и дейността на царь Романа.

Историята на Иоанъ Скилица въ цѣлостъ още не е издадена и затова ние си служимъ съ историята на Георги Кедринъ, който пъкъ изцѣло я приписалъ и помѣстилъ въ своята история, която е издадена нѣколко пжти. Ние си служимъ съ бонското ѝ издание, което е последно и най-добро.

Иоанъ Зонара. — Иоанъ Зонара е живѣлъ главно презъ първата половина на XII вѣкъ, заемалъ е високо положение въ византийската империя и билъ сжщо началникъ на императорската тѣлесна стража и канцелария. Следъ това той се е постригалъ за монахъ и се е посветилъ на наукитѣ. Иоанъ Зонара по настояване на приятелитѣ му е написалъ кратка история, която почва отъ отворението на свѣта и стига до възкачването на Иоанъ Комнинъ (1118—1143 г.) на византийския императорски престолъ.²

Иоанъ Зонара сведенията си за царь Романа е почерпилъ отъ историята на Иоанъ Скилица, но въпрѣки това тѣ и пакъ не сж безъ значение, защото по-ясно сж предадени и защото служатъ за обяснение известията на последния.

¹ K. Krumbacher, Geschichte der byzant. Litteratur, 2-te Aufl. S. 266—269.

² ibid. S. 370—376.

Историята на Иоанъ Зонара е издадена нѣколко пѣти. Ние си служимъ съ тойбнеровото издание, което е излѣзло подъ редакцията на Л. Диндорфъ (Ludovicus Dindorfius).

Деволски владика Михаилъ. — Михаилъ е билъ владика въ нѣкогашната Деволска, а сега Корчанска епархия, която е била под ведомството на българската охридска архиепископия и е живѣлъ презъ втората половина на XI и първата половина на XII вѣкъ. Той е преписалъ историята на Иоанъ Скилица отъ 976 до 1057 година и я допълнилъ съ нови известия, които, навѣрно, е почерпилъ отъ историята на севастийския владика Теодоръ, която не се е запазила. Въ прибавкитѣ на деволския владика Михаилъ има известия и за царъ Романа. Действително последнитѣ сж много малко, но и пакъ сж важни и ценни. Прибавкитѣ на владиката Михаилъ сж издадени отъ сръбския историкъ Божидаръ Прокичъ.¹

Яхя Антиохийски. — Яхя Антиохийски се е родилъ около 970 година, навѣрно, въ Египетъ и е билъ роднина на александрийския патриархъ Евтихий. Той по професия е билъ лѣкарь, но сжщевременно се е занимавалъ и съ наукитѣ. Яхя е написалъ и едно историческо съчинение, което нѣколко пѣти е преработилъ и допълнилъ и което е довѣршилъ около 1066 година, когато въ дълбока старостъ и е умрѣлъ.

Яхя Антиохийски съобщава много важни и много ценни известия за царъ Романа и съ това допълва и обяснява известията на Иоанъ Скилица. Действително и той грѣши, но грѣшкитѣ му сж незначителни и лесно се поправятъ.

Извлечения отъ историята на Яхя Антиохийски на руски езикъ е направилъ рускиятъ ученъ Баронъ В. Р. Розенъ, който ги е придружилъ съ много научни и много ценни обяснения.²

Ал-Макинъ. — Ал-Макинъ сжщо е арабски историкъ и е живѣлъ презъ XIII вѣкъ, когато е написалъ една обща история, която е преведена на латински езикъ и въ която той между другото съобщава, кога точно царъ Романъ и братъ му царъ Борисъ II сж избѣгали отъ затвора си въ Цариградъ. Другитѣ си известия за царъ Романа Ал-Макинъ е почерпилъ отъ историята на Яхя Антиохийски.

¹ B. Prokić, Die Zusätze in der Handschrift des Johannes Skylitzes. Codex Vindobonensis hist. graec. LXXIV.

² Баронъ В. Р. Розенъ, Императеръ Василій болгаробойца, С.-Петербургъ, 1883 г.

Стефанъ Таронски Асохикъ. — Стефанъ Таронски Асохикъ по произходъ е билъ арменецъ и е живѣлъ презъ втората половина на X и първата половина на XI вѣкъ. Така че той е билъ съвременникъ на царъ Романа. Стефанъ Таронски Асохикъ е написалъ една всеобща история, която ще да е почвала отъ сътворението на свѣта и свършва въ 1004 година и въ която той между другото съобщава твърде важни известия и за царъ Романа.

Историята на Стефанъ Таронски Асохикъ е преведена на руски езикъ отъ Н. Еминъ¹ и на нѣмски езикъ отъ Heinr. Gelzer und Ang. Burckhardt.²

Български вирпински хрисовулъ. — Българскиятъ вирпински хрисовулъ е издаденъ отъ българския царъ Константинъ Асенъ Тихъ до 1277 г. Въ този хрисовулъ, който е издаденъ възъ основа на издаденигѣ по-рано хрисовули отъ българскитѣ, византийскитѣ и сръбскитѣ владѣтели и съ който се потвърдяватъ старитѣ права и привилегии и съ нови такива се надарява манастирътъ „св. Георги-Горга“, който се е намиралъ на Вирпинското бърдо близо до гр. Скопье, има много ценни и важни известия за царъ Романа, който е първиятъ неговъ основателъ и дарителъ.

Българскиятъ вирпински хрисовулъ е издаденъ отъ разни автори, но най-добро е изданието на руския ученъ Г. А. Ильинскій.³

Сръбски вирпински хрисовулъ. — Сръбскиятъ вирпински хрисовулъ е издаденъ отъ кралъ Урошъ II Милутинъ въ 1300 година. Този хрисовулъ по поржка на краля и възъ основа на хрисовулитѣ, които по-рано сж били издадени отъ българскитѣ, византийскитѣ и сръбскитѣ владѣтели е билъ съставенъ отъ студеничкия архимандритъ Сава, боляринъ Никола Опареша и кралския секретаръ Дабиша.

Въ сръбския вирпински хрисовулъ има ценни известия за царъ Романа, защото и въ него се казва, че той е първиятъ основателъ на вирпинския манастиръ „св. Георги-Горга“ и из-

¹ Н. Эминъ, Всеобщая исторія Степаноса Таронского Асохика и пр. Москва, 1864.

² Des Stephanos von Taron, armenische Geschichte, aus dem altarmenischen übersetzt von Heinr. Gelzer und Ang. Burckhardt. Leipzig, 1907.

³ Г. А. Ильинскій, Грамоты болгарскихъ царей, стр. 14—19.

рично се посочватъ селата, които той му е посветилъ. Сръбскиятъ вирпински хрисовулъ е издаденъ отъ Ст. Новаковичъ¹ и отъ Ал. В. Соловьевъ.²

II

Царъ Романъ е билъ синъ на българския царъ Петъръ I и на българската царица Мария, която е била дъщеря на византийския императоръ Христофоръ Лакапинъ.³ Царъ Романъ е билъ кръстенъ на името на византийския императоръ Романъ Лакапинъ, който е билъ дѣдо на царица Мария и неговъ прадѣдо. Положително не е извѣстно, кога царъ Романъ се е родилъ, но като се има предъ видъ, че въ 971 година, когато заедно съ брата му царъ Борисъ II е билъ заведенъ отъ византийския императоръ Иоанъ Цимиски въ Цариградъ, още не е билъ жененъ, а пъкъ известно е, че старитѣ българи рано сж се женили, почти съ положителностъ може да се каже, че той тогава ще да е билъ още твърде младъ и следователно ще да е билъ роденъ въ началото на втората половина на X вѣкъ. Навѣрно, царъ Романъ е билъ последното дете на царъ Петра I.

Първото и най-старото известие за царъ Романа предава византийскиятъ хронистъ Иоанъ Скилица, който между събитията отъ 963 г. съобщава, че царъ Петъръ, следъ смъртта на жена си, като ужъ е възобновявалъ мира, е сключилъ договоръ съ императоритѣ, далъ е и двамата си синове Борисъ и Романъ за заложенници и следъ кратко време се е поминалъ. Следъ това синоветѣ му сж били изпратени въ България, за да взематъ бащиното царство и да спратъ комитопулитѣ отъ напредването имъ. Защото Давидъ, Моисей, Ааронъ и Самуилъ, които сж били деца на едного отъ много могщитѣ въ България комисии, се стремѣли къмъ въстание и разбъркали работитѣ на българитѣ.⁴ Сжщото това известие и сжщо между

¹ Ст. Новаковић, Законски споменици, стр. 608—621.

² Ал. В. Соловьев, Одабрани извори, стр. 69—82.

³ Theophanis Continuati, p. 413—414. Cedrenus, II, p. 310.

⁴ Cedrenus, II, p. 346. Πέτρος δὲ ὁ τῶν Βουλγάρων βασιλεὺς τὴν εἰρήνην τάχα ἀνανεούμενος ἀποθανοῦσης τῆς αὐτοῦ γυναίκος, σπονδὰς πρὸς τοὺς βασιλεῖς ἔθηκε, ὁμήρους δοὺς καὶ τοὺς οἰκείους δύο υἱοὺς Βορίσην καὶ Ῥωμανόν· καὶ μετὰ μικρὸν ἀπεβίω. οἱ δὲ υἱοὶ αὐτοῦ ἐν Βουλγαρίᾳ ἐπέμψθησαν μετὰ ταῦτα ἐφ' ᾧ τῆς πατρὸς ἀντεσχέσθαι βασιλείας, καὶ τοὺς κομητοποῦλους ἀπείρξουσι τῆς πρόσω φορᾶς. Δαβὶδ γὰρ καὶ Μωϋσῆς καὶ Ἀαρὼν καὶ Σαμουὴλ, ἐνὸς ὄντες παῖδες τῶν μέγα δυναθέντων ἐν Βουλγαρίᾳ κομητῶν, πρὸς ἀποστασίαν ἀπείδον καὶ τὰ Βουλγάρων ἀνέσειον.

събитията отъ 963 година съобщава и Иоанъ Зонара, който, разбира се, го заема отъ Иоанъ Скилица, като казва, че началникътъ на българитѣ, следъ смъртта на жена му, като е възобновявалъ договоритѣ за миръ съ византийцитѣ, далъ е двамата си синове Борисъ и Романъ за заложенници и той е умрѣлъ, а пъкъ на децата му се е позволило да заминатъ за отечеството си и да завзематъ бащината властъ. Защото четиритѣ деца на едного отъ комиситѣ въ България, Давидъ, Моисей, Ааронъ и Самуилъ, следъ като сж въстанали, сж бунтували българитѣ.¹

Известието на поменатитѣ двама византийски хронисти за заложенничеството на царъ Бориса II и царъ Романа въ Византия приематъ за достовѣрно и съвременнитѣ историци Шлумберже,² Златарски,³ Анастасиевичъ,⁴ Баласчевъ⁵ и др., като твърдятъ, че ужъ въ 963 година царъ Петъръ следъ смъртта на жена му царица Мария е възобновилъ договора за миръ отъ 927 година съ малолѣтнитѣ византийски императори Василий II и Константинъ VIII и за неговото обезпечение е далъ синоветѣ си Борисъ и Романъ за заложенници. Но въпрѣки това известието за заложенничеството на царъ Бориса и царъ Романа въ Византия, по наше мнение, исторически не ще да е вѣрно. Защото, както на друго мѣсто установихме⁶, въ 963 година политическитѣ отношения между България и Византия сж били приятелски; защото тогава роднинскитѣ връзки между българския и византийския владѣтелски дворове сж били добри и сърдечни; защото въ това време Византия

¹ Zonaras, IV, p. 75. 'Ο μέντοι τῶν Βουλγάρων ἀρχηγῶν Πέτρος, τῆς γυναικὸς αὐτοῦ θανούσης, τὰς πρὸς Ῥωμαίους ἀνακαινίζων σπονδὰς διμήρους παρέσχε δύο οἰκείους υἱοὺς Βορίσην καὶ Ῥωμανόν, καὶ ὁ μὲν ἀπεβίω, οἱ δ' ἐκείνου παῖδες ἀπελθεῖν εἰάθησαν εἰς τὰ οἰκεία καὶ τὴν πατρῶαν ἀρχὴν κατακτήσασθαι. ἐνὸς γάρ τῶν κομήτων τῶν ἐν Βουλγαρίᾳ τέσσαρες παῖδες, Δαβὶδ, Μωσῆς, Ἀαρὼν, Σαμουήλ, ἀποστατήσαντες, τοὺς Βουλγάρους ἀνέσειον.

² G. Schlumberger, L'Épopée byzantine à la fin du dixième siècle, p. 467, бел. 2.

³ В. Н. Златарски, История на бѣлг. държава, т. I, ч. 2, стр. 569, 588, 590—602.

⁴ Др Д. Н. Анастасиѣвић, Гласник Скопског научног друштва, кн. II, св. 2, стр. 135—137.

⁵ Д. Баласчевъ, Българитѣ презъ посл. десетгодишнини на X в., стр. 7.

⁶ Н. П. Благоевъ, Годишникъ на Соф. универс. юрид. факултетъ, кн. XXV, царъ Борисъ II, стр. 6—8.

-е воювала съ арабитѣ; защото императрица Теофанѣ, която тогава като регентка на малолѣтнитѣ си синове Василий II и Константинъ VIII е управлявала византийската империя, е нѣмала основание и причина да предяви такива тежки и унижителни условия на царь Петра; защото императоръ Никифоръ II Фока не би имало защо въ 967 година да предприеме воененъ походъ противъ българитѣ и подире да повика руситѣ противъ сжщитѣ, ако действително въ това време царь Борисъ и царь Романъ сж били заложници въ Византия; защото отъ 963 до 969 година между византийци и българи нѣколко пжти сж се водили преговори за миръ и сѣюзъ и въ тѣхъ не се споменува, че царь Борисъ и царь Романъ сж били заложници; защото царь Романъ въ 963 година ще да е билъ още дете; защото въ никой другъ изворъ не се споменува, че царь Романъ и братъ му царь Борисъ II сж били заложници въ Византия; защото въ сжщото известие още се казва, че царь Петъръ следъ като е възобновилъ договора за миръ съ византийскитѣ императори и за неговото обезпечение е далъ синоветѣ си Борисъ и Романъ за заложници, кратко време следъ това се е поминалъ, а пѣкъ известно е, че той е умрѣлъ на 30 януарий 969 година¹ и най-после защото въ сжщото известие още се говори и за заврѣщането на царь Бориса и царь Романа отъ Византия въ България и за въстанието на четиримата братя Давидъ, Моисей, Ааронъ и Самуилъ, събития, които е установено, че сж станали въ 969 година.

Не ни се вижда правдоподобно и мнението на Златарски и на Анастасиевичъ, че само смъртъта на царица Мария, възобновлението на българовизантийския миръ отъ 927 година и изпращанието на царь Бориса и царь Романа за заложници въ Византия сж станали въ 963 година, а пѣкъ смъртъта на царь Петра, въстанието на четиримата братя Давидъ, Моисей, Ааронъ и Самуила сж станали въ 969 година;² защото мжчно ще може да се помѣстятъ на едно и сжщо мѣсто и подъ една и сжща година разни събития, които сж станали въ доста отдалечени времена.

¹ Йорд. Ивановъ, Български старини изъ Македония, стр. 83.

² В. Н. Златарски, История на бѣлг. държава, т. I, ч. 2, стр. 592 забележката.

Д. Н. Анастасиѣвић, Гласник Скопског научног друштва кн. II, 1927 г. стр. 135.

Но отъ друга страна едва ли Иоанъ Скилица и следъ него и Иоанъ Зонара безъ никакъвъ поводъ ще да сж помѣстили между събитията отъ 963 година известieto си за заложничеството на царъ Бориса и царъ Романа въ Цариградъ. Затова твърде е възможно въ 963 година царъ Борисъ самъ или заедно съ брата си Романъ да сж били въ Цариградъ, но не като заложници, а за да съобщатъ на византийския императорски домъ за смъртта на майка си царица Мария, а същевременно и да изкажатъ на императрица Теофанъ съболезнованията на българския царски дворъ за смъртта на императоръ Романъ, който се е поминалъ на 15 мартъ 963 година и който е билъ пръвъ братовчедъ на майка имъ царица Мария.¹ Сжщо така твърде е възможно Иоанъ Скилица и следъ него и Иоанъ Зонара да съобщаватъ на едно и сжщо мѣсто за възобновяването въ 963 и 968 г. на българо-византийския договоръ за миръ отъ 927 година и за пребиваването на царъ Бориса и на царъ Романа въ Цариградъ въ 963 и 969 година. Защото въ 969 година последнитѣ ще да сж били въ Цариградъ, но не като заложници, а да преговарятъ съ императоръ Никифоръ II Фока върху срѣдствата за защита отъ руситѣ и тамъ ги е заварила смъртта на баща имъ царъ Петъръ.

Отъ изложеното до тука е ясно, че царъ Романъ и братъ му царъ Борисъ въ 963 година не сж били дадени за заложници на византийцитѣ, но тѣ действително въ 963 и 969 година ще да сж били въ Цариградъ. Обаче въ първата година ще да сж отишли въ Цариградъ, за да съобщатъ за смъртта на майка си и да изкажатъ съболезнованията на императрица Теофанъ за смъртта на императора Романъ II, а въ втората година тамъ сж били, за да се споразумѣятъ съ императоръ Никифоръ II Фока върху срѣдствата за отбраната отъ руситѣ.

III.

Действително Лъвъ Дяконъ изрично не казва, че въ 971 година византийскиятъ императоръ Иоанъ Цимиски заедно съ царъ Бориса е завелъ и царъ Романа въ Цариградъ.² Обаче отъ другитѣ извори това положително се знае. Така арабскиятъ историкъ Яхя Антиохийски изрично твърди, че императоръ Иоанъ Цимиски е пленилъ и въ двореца си въ Ца-

¹ L. Diaconus, p. 31. Cedrenus, II, p. 345. Zonaras, IV, p. 74.

² L. Diaconus, p. 159.

риградъ е държалъ затворени двамата синове на царъ Петра, т. е. царъ Борисъ и братъ му царъ Романа.¹ Сжщиятъ както и Иоанъ Скилица и деволскиятъ владика говорятъ за тѣхното бѣгство отъ затвора имъ въ Цариградъ.² Нѣщо повече Иоанъ Скилица известява, че царъ Романъ е билъ скопенъ въ Цариградъ отъ бившия византийски министъръ председатель Йосифъ Вринга,³ който сжщо е билъ скопецъ. Скопяването на царъ Романъ въ Цариградъ е безспоренъ исторически фактъ, защото това потвърдяватъ византийскиятъ хронистъ Иоанъ Зонара⁴ и арменскиятъ историкъ Стефанъ Таронски Асохикъ.⁵ Обаче въ литературата е споредъ въпросътъ за времето, когато той е билъ скопенъ. Срѣбскиятъ ученъ Анастасиевичъ подържа, че царъ Романъ е билъ скопенъ въ 963 година отъ бившия византийски министъръ председатель Йосифъ Вринга, който е билъ такъвъ отъ 959 до 963 година и грѣцката дума „*πρότερον*“, която въ извора се употрѣбява, тълкува въ смисълъ, че това е било станало преди 976 година и когато Йосифъ Вринга въ 963 година още е заемалъ високото си положение на министъръ председатель, а не и по-късно и че думата „*πρότερον*“ не е могла да значи „бившиятъ“.⁶ Ние мислимъ, че Анастасиевичъ ще да грѣши, защото, както погоре установихме, царъ Романъ въ 963 година не е билъ даденъ заложникъ на византийцитѣ, па дори положително не е известно дали изобщо той въ сжщата година е билъ въ Цариградъ. Но и ако се приеме, че действително царъ Романъ въ 963 година е билъ въ Цариградъ, не ще може да се допусне, че тогавашниятъ министъръ председатель Йосифъ Вринга ще да е ималъ смѣлостта да извърши такова едно злодеяние къмъ единъ роднина на византийския императоръ и да оскърби царъ Петра, когото византийцитѣ сж почитали.⁷ Сжщото така Анастасиевичъ погрѣшно ще да тълкува и грѣц-

¹ Баронъ В. Р. Розенъ, Императоръ Василій болгаробойца, стр. 21.

² Cedrenus, II, p. 435. В. Prokić, Die Zusätze . . . S. 28.

³ Cedrenus, II, p. 435. *ὁ δὲ Ῥωμανὸς ἐκτιμήσει τὰ παιδωνογά μόρια παρὰ τοῦ παρακοιμημένου πρότερον Ἰωσήφ.*

⁴ Zonaras, IV, p. 110.

⁵ Des Stephanos von Taron armenische Geschichte, S. 183.

⁶ Д. Н. Анастасијевић, Гласник скопског научног друштва, кн. III, 1928, стр. 1, бележка 3.

⁷ L. Diaconus, p. 78.

ката дума „*πρότερον*“, защото така както тя е употребена въ извора, ние мислимъ, че значи „бившиятъ.“ Действително Йоанъ Скилица известява, че Йосифъ Вринга е умрѣлъ въ 965 година,¹ обаче неговитѣ известия не сж винаги вѣрни и затова твърде е възможно да е основателно мнението на Шлумберже, че Йосифъ Вринга е умрѣлъ въ 971 година.²

Отъ изложеното е ясно, че царь Романъ въ 971 година заедно съ брата му царь Борисъ II е билъ заведенъ отъ византийския императоръ Иоанъ Цимиски въ Цариградъ и тамъ тогава е билъ скопенъ отъ бившия византийския министъръ председателъ евнуха Йосифъ Вринга или пъкъ отъ нѣкой другъ византийски велможа.

IV.

Царь Романъ и братъ му царь Борисъ II напълно сж съзнавали тежкото си положение въ Цариградъ и затова сж търсили сгоденъ случай да избѣгатъ отъ тамъ и да се завърнатъ въ България. Обаче това не е било лесно, защото споредъ неясното известие на Лъвъ Дяконъ³ и ясното такова на Яхя Антиохийски⁴ византийскиятъ императоръ Иоанъ Цимиски па н неговитѣ приемници ги държели затворени въ императорскитѣ дворци въ Цариградъ. Но най-после царь Борисъ и царь Романъ сж успѣли да избѣгатъ въ края на 978 или въ началото на 979 година, когато тѣхнитѣ братовчеди византийскитѣ императори Василий II и Константинъ VIII всецѣло сж били заети съ въстанието на византийския полководецъ Варда Скляръ, който въ срѣдата на 976 година е въстаналъ и се провъзгласилъ за византийски императоръ и който е успѣлъ да победи императорскитѣ войски първо въ Пангалия и подиръ въ мѣстността „Царски бани“ въ Азия⁵. Победитѣ на Варда Скляръ твърде много сж смутили както византийското правителство така и византийското общество и победителятъ всѣки часъ се е очаквалъ да влѣзе въ Цариградъ и тържествено да се възкачи на византийския императорски престолъ. Въ такова ду-

¹ Cedrenus, II, p. 351.

² G. Schlumberger, Un empereur byzantin au X siècle, p. 294.

³ L. Diaconus, p. 158.

⁴ Баронъ В. Р. Розенъ, Императоръ Василій болгаробойца, стр. 21.

⁵ L. Diaconus, p. 162—170. Cedrenus, II, p. 416—420, 422—423, 425, 429, 430, 431.

шевно състояние на византийското правителство и на византийското общество и когато византийскиятъ императоръ Василий II се е намиралъ въ Тракия¹ царъ Романъ и братъ му царъ Борисъ II сж успѣли тайно да избѣгатъ отъ Цариградъ и да се завърнатъ въ България. Шлумберже мисли, че двамата братя сж избѣгали съ съдействието на византийския министъръ председателъ Василий и на висшитѣ византийски военни началници, които не сж били доволни отъ самостоятелната дейностъ на императора Василий II и които съ завръщането на царъ Бориса II и царъ Романа въ България сж искали да му създадатъ неприятностъ и така да го заставатъ поне въ бждеще да ги зачита². Златарски пъкъ мисли, че бѣгството на синоветѣ на царъ Петра отъ Цариградъ е било дѣло на византийското правителство, а главно на министъръ председателъ хитрия евнухъ Василий, който съ това е искалъ да предизвика междуособици и вътрешни раздори между българитѣ и така да ги направи безопасни за Византия³. Мненията и на двамата автори не ни се виждатъ правдоподобни, защото тѣ съ никакви данни не сж подкрепени и защото всички известни извори свидетелствуватъ тъкмо противното. Така Иоанъ Скилица казва, че следъ смъртта на императоръ Иоанъ Цимиски царъ Борисъ и царъ Романъ сж избѣгали отъ Цариградъ и бързали да стигнатъ въ България⁴, разбира се, преди византийцитѣ да ги догонятъ. Защото, навѣрно, последнитѣ, щомъ сж се известили за бѣгството имъ, сж ги гонили, но не сж успѣли да ги заловятъ. Деволскиятъ владика Михаилъ го допълва и казва, че тѣ сж избѣгали, когато византийскиятъ полководецъ Варда Склиръ е въстаналъ и когато сродникътъ имъ императоръ Василий II се е намиралъ въ Тракия⁵. Яхя Антиохийски по-подробно описва бѣгството на царъ Борисъ II и царъ Романа. Той казва, че последнитѣ съ хитростъ сж избѣгали отъ затвора си въ императорскитѣ дорци въ Цариградъ, гдето императоръ Иоанъ Цимиски ги е държалъ затворени и че сж избѣгали на коне, които тѣ сж били заржчали да имъ при-

¹ B. Prokić, Die Zusätze и пр. 129, приб. 2.

² G. Schlumberger, L'Épopée Byzantine à la fin du dixième siècle, p. 647—548.

³ В. Н. Златарски, История на бѣлг. държава т. I, ч. 2, стр. 657.

⁴ Cedrenus, II, p. 435.

⁵ B. Prokić, Die Zusätze... S. 28, приб. 2.

готвятъ. И когато сж щѣли да преминатъ въ България, двата коня, на които сж яздили, сж спрѣли. Тогава тѣ сж слѣзли отъ тѣхъ и сж се скрили въ гората и понеже сж се страхували, че ще бждатъ догонени, разбира се, отъ византийцитѣ, затова сж тръгнали пешкомъ¹.

Колкото се касае за годината, когато тѣ сж избѣгали отъ затвора си въ Цариградъ, отъ известието на византийския хронистъ Йоанъ Скилица би могло да се заключи, че това е станало веднага следъ смъртта на византийския императоръ Йоанъ Цимиски², който, както е известно, се е поминалъ на 10 януарий 976 година; а пъкъ отъ сведенията на Яхя Антиохийски би могло да се заключи, че сж избѣгали въ 985 год.³. Обаче и дветѣ тѣзи известия исторически не сж вѣрни, защото за щастие арабскиятъ историкъ Ал-Макинъ ни е запазилъ една бележка, отъ която се установява, че царъ Борисъ и царъ Романъ сж избѣгали въ осма година отъ пленяването си, т. е., въ края на 978 или въ началото на 979 година⁴.

И така отъ изложеното е ясно, че въ края на 978 или въ началото на 979 година царъ Романъ и братъ му царъ Борисъ тайно и по свой починъ сж избѣгали отъ затвора си въ императорскитѣ дворци въ Цариградъ и че византийцитѣ щомъ сж узнали за това сж ги гонили, обаче не сж успѣли да ги догонятъ и заловятъ.

V.

Царъ Борисъ, който при минаване въ България е вървѣлъ прѣвъ и самъ, случайно е билъ застрелянъ отъ единъ глухъ български пограниченъ войникъ, който е помислилъ, че е византиецъ, защото е билъ облѣченъ въ византийско облѣкло, а пъкъ не е могълъ да чуе, когато царъ Борисъ му е обяснявалъ кой е. Царъ Романъ пъкъ, който е вървѣлъ следъ него е успѣлъ да обясни кой е и затова се е спасилъ и радостно е билъ приетъ⁵. По свидетелството на деволския владика Михаилъ царъ Романъ следъ като се е завърналъ въ

¹ Баронъ В. Р. Розенъ, Императоръ Василій болгаробойца, стр. 21

² Cedrenus, II, p. 435.

³ Баронъ В. Р. Розенъ, Императоръ Василій и пр., стр. 21, 404.

⁴ *ibid.*, стр. 191.

⁵ Cedrenus, II, p. 435. B. Prokić, Die Zusätze и пр. S. 28 приб. 3, 4.

България най-първо се е настанилъ въ гр. Видинъ¹. Това пъкъ е безспорно доказателство, че когато последниятъ се е завърналъ въ България, източна България съ главнитѣ ѝ градове Преславъ, Доростолъ, Преславецъ, Плиска и Пловдивъ още е била подъ властта на византийцитѣ. Златарски мисли, че царъ Романъ следъ като се е завърналъ въ България се е настанилъ въ гр. Воденъ, Македония и че въ извора думата Видинъ (*Vidŭnŭ*) погрѣшно е написана вмѣсто Воденъ (*Vodŭnŭ*)². Това мнение не ни се вижда приемливо, защото думата Видинъ (*Vidŭnŭ*) е много добре известна на Йоанъ Скилица, който на две мѣста я употребява въ историята си³. Тя пъкъ още по-добре е била известна на деволския владика Михаилъ. И най-после царъ Романъ не е могълъ да се настани въ гр. Воденъ, защото той е билъ близо до византийската граница и затова не е представлявалъ никаква гаранция за неговата безопасност.

Яхя Антиохийски известява, че царъ Романъ, следъ като се е завърналъ въ България, е билъ признатъ отъ българитѣ за царъ.⁴ И Стефанъ Таронски Асохикъ потвърждава, че Романъ е билъ български царъ.⁵ Но въпрѣки това Златарски поддържа, че следъ като царъ Романъ се е завърналъ въ България е билъ заведенъ при царъ Самуила въ гр. Воденъ, последниятъ го е взелъ подъ своето покровителство и, принуденъ отъ силата на обстоятелствата да отстѣпи отъ предишната си враждебностъ къмъ старата династия, по-сетне съ съгласието на Ларона и другитѣ мѣстни български боляри е обявилъ Романа за български царъ. Самуилъ се билъ решилъ на такава на пръвъ погледъ недопустима постѣпка, защото Романъ като скопецъ не е могълъ да бжде за него опасенъ съперникъ и защото фактически властта се е намирала въ неговитѣ рѣце а пъкъ Романъ е билъ само номиналенъ царъ. При това Самуилъ е билъ използвалъ появяването на Романа противъ властолюбивитѣ стремежи на брата си Ларонъ, а най-главно за да парализира влиянието на византийцитѣ, което тѣ чрезъ последния сж упражнявали въ вътрешнитѣ работи на Бълга-

¹ B. Prokić, Die Zusätze и пр. S. 28, приб. 5.

² В. Н. Златарски, История на бѣлг. държава, т. I, ч. 2, стр. 654.

³ Cedrenus, II, p. 454, 455.

⁴ Баронъ В. Р. Розенъ, Императоръ Василій болгаробойца, стр. 21.

⁵ Des Stephanos von Taron armenische Geschichte, S. 186.

рия.¹ Този възгледъ ни се вижда неоснователенъ, защото противоречи на историческитѣ факти.

Преди всичко не е вѣрно, че отношенията между братята Давидъ, Моисей, Ааронъ и Самуилъ и членоветѣ на старата династия, а именно братята Борисъ и Романъ, сж били враждебни. Напротивъ тѣ, както на друго мѣсто установихме, сж били добри и приятелски.² Сетне Яхя Антиохийски установява, че, когато царъ Романъ се е завърналъ въ България, българитѣ добре го приели и следъ това го направили свой царъ. Тѣ сж се събрали около него и сж предприемали военни нашествия въ византийскитѣ области. Самуилъ е билъ робъ т. е. полководецъ на царъ Романа и е воювалъ заедно съ него.³ Стефанъ Таронски Асохикъ известява, че Самуилъ и Ааронъ сж били на служба у царъ Романа и че благодарение на тѣхната храбростъ твърде много сж се издигнали. Въ войната пъкъ на царъ Романъ противъ византийския императоръ тѣ сж встѣпили въ сериозна борба съ последния.⁴ Това потвърждава и деволскиятъ владика Михаилъ.⁵

Българскитѣ извори сжщото установяватъ, че Романъ е билъ царъ не само номинално, но и фактически и че той се е ползувалъ съ всичкитѣ царски права и привилегии. Така наредъ съ всички български християнски царе отъ първото българско царство и той се поменува въ поменицитѣ.⁶ Отъ българския вирпински хрисовулъ сжщо се установява, че Романъ е билъ не само номинално, но и фактически български царъ и че като такъвъ той пръвъ е основалъ вирпинския манастиръ св. Георги-Горга, на който между другото е подарилъ и селата Кръповласи и Рѣчица.⁶ Това потвърждава и сръбскиятъ вирпински хрисовулъ, въ който изрично се твърди, че царъ Романъ е първиятъ основателъ на вирпинския манастиръ и че освенъ поменатитѣ две села му е подарилъ и селата Грешевляни, Бродъ и Здуње и търговскитѣ панагири въ гр. Скопье

¹ В. Н. Златарски, История на бѣлг. държава, т. I, ч. 2, стр. 658—659.

² Н. П. Благоевъ, Македонски прегледъ, г. II, кн. 4, стр. 31—32.

³ Баронъ В. Р. Розень, Императоръ Василій болгаробовца, стр. 21.

⁴ Des Stephanos von Taron, armenische Geschichte, S. 186.

⁵ В. Prokić, Die Zusätze и пр., S. 29 приб. 13.

⁶ Йор. Ивановъ, Известия на историческото дружество въ София, кн. IV, стр. 222, 224, 225, 228.

Г. А. Ильинскій, Грамоты болгарскихъ царей, стр. 15, 16.

и селото Бродъ.¹ Въ Видението на пророкъ Исаия заедно съ другитѣ български царе се споменува и Романъ, като се казва, че той е билъ отъ сѣщия произходъ съ тѣхъ, т. е. българинъ, че обявилъ война на източния царъ, т. е. византийския императоръ, че е искалъ да погуби двама царе т. е. византийскитѣ императори Василий II и Константинъ VIII, че е билъ победенъ, че следъ поражението си се е завърналъ въ гр. Преславъ и че следъ като е царувалъ деветъ години, се е поминалъ, т. е., е билъ плененъ и изчезналъ.²

Другояче едва ли ще да е могло да бжде. Защото споредъ българскитѣ държавноправни понятия царската властъ у старитѣ българи се е приемала по наследство отъ мъжкитѣ потомци на наследодателя царъ.³ Понеже пъкъ следъ смъртта на царъ Борисъ II единственъ мъжки потомъкъ на царъ Петра I е билъ царъ Романъ, затова той веднага щомъ се е завърналъ въ България отъ всички е билъ признатъ за царъ и е приелъ управлението на бащината си държава. При това твърде е възможно царъ Романъ, както и братъ му царъ Борисъ II, главно по желание на майка имъ Мария и по подражание на дѣда имъ по майка византийски императоръ Христофоръ Лакапинъ и на съвременнитѣ имъ византийски императори Романъ II, Василий II и Константинъ III⁴ да е билъ признатъ за царъ още презъ живота на баща му царъ Петъръ I. Но въпрѣки всичко това Иоанъ Скилица и неговиятъ компилаторъ Иоанъ Зонара не го признаватъ за царъ, защото, поради деградирането на царъ Бориса II отъ византийския императоръ Иоанъ Цимиски, тѣ сѣ считали, че българскиятъ царски институтъ е унищоженъ и не съществува⁵ и защото царъ Романъ е билъ скопенъ.⁶ Споредъ византийскитѣ пъкъ държавноправни понятия скопениятъ не е можелъ да бжде царъ.⁷

Отъ изложеното е ясно, че царъ Романъ е билъ български царъ не само номинално, но и фактически и че той като такъвъ се е ползувалъ съ всичкитѣ права и привилегии.

¹ Ст. Новаковић, Законски споменици, стр. 612, 613, 615, 616.

² Йорд. Ивановъ, Богомилски книги и легенди, стр. 286—287.

³ М. Φελλός, Μεσαιωνική βιβλιοθήκη, т. IV, σελ. 69.

⁴ Cedrenus, II, p. 297, 325. Zonaras, IV, p. 58, 65, 72.

⁵ L. Diaconus, p. 158—159. Cedrenus, II, p. 413.

⁶ Cedrenus, II, p. 435. Zonaras, IV, p. 110.

⁷ М' Φελλός, Μεσαιωνική βιβλιοθήκη, т. IV, σελ. 5.

Но, разбира се, че скопяването му е билъ сериозенъ недостатъкъ и малко е подценявало неговото царско достойнство.

VI

Въ 971 година византийскиятъ императоръ Йоанъ Цимиски, навърно, подъ благовидния претекстъ за защита отъ руситѣ е поставилъ военни гарнизони въ по-важнитѣ градове на източна България и съ това тази частъ отъ българската държава фактически е била присъединена къмъ византийската империя.¹ Сжщиятъ, навърно, пакъ подъ благовидниятъ предлогъ, че царъ Борисъ и братъ му Романъ само ще го придружатъ до Цариградъ и следъ това скоро ще се завърнатъ въ България, завелъ ги въ Цариградъ и ги затворилъ въ императорскитѣ дворци, гдето царъ Борисъ е лишилъ отъ царското му достойнство.² Българитѣ му повѣрвали, или по-добре сж били принудени да му повѣрватъ, защото тѣ тогава сж се намирали въ такова положение, въ което е нѣмало какво друго да се прави, освенъ да се вѣрва и търпи. Тогава, навърно, по поръчка на царъ Бориса II сж били избрани за временни управители на България четиримата братя Давидъ, Моисей, Ааронъ и Самуилъ, които сж били синове на едного отъ много могъщитѣ въ България областни управители, а възможно и далечни негови сродници; защото, историкътъ казва, близкитѣ по родъ на царъ Петра сж били покосени отъ смъртта, а пъкъ синоветѣ му Борисъ и Романъ сж били заведени въ Цариградъ и тамъ сж пребивавали.³ Действително Йоанъ Скилица

¹) L. Diaconus, p. 157, 159. Cedrenus, II, 412.

²) *ibid.* 158. *ibid.* II. p. 413.

³) Cedrenus, II p. 434—435. *Τῶν δὲ Βουλγάρων ἅμα τῇ τελευτῇ τοῦ βασιλέως Ἰωάννου ἀποστατησάντων, ἄρχειν αὐτῶν προχειρίζονται τέσσαρες ἀδελφοί, Δαβὶδ Μωϋσῆς Ἀαρὼν καὶ Σαμουήλ, ἐνὸς τῶν παρὰ Βουλγάροις μέγα δυναθέντων κόμητος ὄντες παῖδες καὶ διὰ τοῦτο κομητόπουλοι κατονομαζόμενοι. τῶν γὰρ κατὰ γένος προσηκόντων τῷ Πέτρῳ οἱ μὲν ἄλλοι θανάτῳ διεκόπησαν. Βορίσης δὲ καὶ Ῥωμανὸς οἱ τούτου υἱοὶ εἰς τὴν πόλιν εἰσαχθέντες ὥς ἐν τοῖς ἐμπροσθεν εἴρηται, ἔμεινον ἐν αὐτῇ,...* Този пасажъ на български езикъ гласи: Понеже българитѣ веднага следъ смъртта на императора Йоанъ въстанаха, се избиратъ да ги управляватъ четирима братя Давидъ, Моисей, Ааронъ и Самуилъ, които сж деца на едного отъ много могъщитѣ у българитѣ комисъ и затова се наричатъ комитопули, т. е., комиски деца. Защото отъ близкитѣ по родъ на Петра другитѣ се покосиха отъ смъртта, а пъкъ синоветѣ му Борисъ и Романъ, заведени

казва, че тѣзи събития въ България сж станали веднага следъ смъртта на византийския императоръ Иоанъ Цимиски, която е настъпила на 10 януарий 976 година; но той и тука, както

въ Цариградъ, както по-горе се каза, пребиваваха въ него. Въ този пасажъ спорни и съмнителни сж думитѣ: ἀποστατήσαντων, ἀρχεῖν и προχειρίζονται. Думата ἀποστατέω значи стоя далеко, отказвамъ се, вдигамъ ржка, оставамъ, въставамъ. Тукъ Иоанъ Скилица я употребява въ смисълъ на „въставамъ“. Той и думата „ἀποστασία“ употребява въ смисълъ на въстание, въ какъвто смисълъ прочее я употребява и новогръцкиятъ историкъ Сп. Ламбросъ като казва: Ἀποστασία τῶν Φοκιδῶν. „Ἀποστασία τοῦ Βάρδα Σκληροῦ“ (Ἱστορία τῆς ἐλλάδος, т. V, σελ. 123, 139). Думата ἀρχω значи: почвамъ, ставамъ причина, предшествувамъ, съ родителенъ пкъ, падежъ тя значи: ставамъ управителъ, заповѣдвамъ, управлявамъ. Иоанъ Скилица и тукъ, както и на нѣколко други мѣста (Cedrenus, II, р. 447, 455) я употребява въ последния смисълъ. Думата „προχειρίζομαι“ значи и избирамъ се, назначавамъ се. Въ този смисълъ тукъ я употребява и Иоанъ Скилица. Впрочемъ пасажа „ἀρχεῖν αὐτῶν προχειρίζονται“ така го е разбралъ и компилатора на Иоанъ Скилица, Иоанъ Зонара, който го възпроизвежда съ думитѣ „ἀνατιθέασιν τὴν σφετέραν ἀρχήν“ възлагатъ своята власть (IV, р. 110). Поради това ние мислимъ, че не ще да е много правдоподобно мнението на Златарски, който казва: „Какво отношение сж имали четиримата братя къмъ отмѣтането на българитѣ въ източната половина, показватъ самитѣ думи на Ив. Скилица. Той съобщава, че когато българитѣ сж се отмѣтнали заедно съ смъртта на императоръ Ивана (Цимиския), че четирмата братя ἀρχεῖν αὐτῶν (Βουλγάρων) προχειρίζονται. Глаг. προχειρίζομαι значи: „вземамъ въ ржцѣ, завземамъ се за нѣщо, подготвямъ, устройвамъ,“ следователно горното изречение при infin. допълнение значи: тѣ се завзематъ да властвуватъ надъ тѣхъ“ (българитѣ), а Зонара право казва, че „тѣ (българитѣ) възлагатъ своята власть на четиримата братя“. При такова разбиране думитѣ на двамата хронисти — а всѣко друго ще бжде погрѣшно — ясно става, че движението за отпадането на сѣверната частъ въ източната половина на царството не е могло да стане безъ участието на четиримата братя, които сж агитирали между населението на севернитѣ и североизточнитѣ области, че то да не очаква освобождение отъ законнитѣ си владѣтели, Бориса и Романа, защото тѣ се намирали въ пленъ въ Цариградъ, а да се присѣдинятъ къмъ западната — свободната половина на царството. Чрезъ това комитопулитѣ се домогвали да възстановятъ предишнитѣ граници на царството и по тоя начинъ да закрепятъ властта въ ржцетѣ си.“ (Златарски, Ист. на бѣлг. държава, т. I, ч. 2, стр. 643-4). Защото тукъ Иоанъ Скилица не говори за отмѣтането на източна България, която до 980 г., а възможно и до 986 година, е била подъ властта на византийцитѣ, а има предъ видъ и говори за военнитѣ действия на царъ Романа противъ византийцитѣ, за които съ-

и въ много други случаи грѣши.¹ Братята пъкъ Давидъ, Моисей, Ааронъ и Самуилъ временно сж управлявали България като намѣстници на царъ Бориса, защото и тѣ сж мислили и вѣрвали, че последниятъ скоро ще се завърне и ще приеме управлението на държавата. И така тѣ сж управлявали България до завръщането на царъ Романа въ 978 или въ 979 година. Презъ цѣлото това доста дълго време братята Давидъ, Моисей, Ааронъ и Самуилъ сж се въздържали отъ всѣкакви неприятелски действия противъ Византия първо защото следъ руското нашествие България военно и политически е била слаба и изтощена и второ защото не сж искали да влошатъ положението на царъ Бориса и царъ Романа въ Цариградъ. Отъ друга пъкъ страна византийцитѣ не сж предприели никакви военни действия въ или противъ България, защото Иоанъ Цимиски е билъ заетъ съ войнитѣ си противъ арабитѣ въ Азия,² а неговитѣ замѣстници императоритѣ Василий II и Константинъ VIII всецѣло сж били заети съ въстанието на Вардѣа Склиръ.⁴ Въпрѣки това Златарски подържа, че веднага следъ смъртта на византийския императоръ Иоанъ Цимиски, която е постъпила на 10 януарий 976 година, българитѣ отъ източна България сж се отмѣнали отъ Византия и сж признали властта на братята Давидъ, Моисей, Ааронъ и Самуилъ, които веднага сж предприели военни действия противъ Византия, като Моисей (976—979 г.) е преминалъ гр. Струма и се е отправилъ противъ гр. Сѣръ, гдето е починалъ, Самуилъ въ сжщото това време се е спусналъ на югъ въ Тесалия и безуспѣшно три години (976—979 г.) е обсаждалъ гр. Лариса а пъкъ Давидъ е билъ убитъ веднага следъ отмѣтането на източна България отъ Византия.⁴ Мнението на нашия историкъ не ни се вижда твърде правдоподобно, защото Иоанъ Ски-

общаватъ Яхя Антиохийски (Баронъ В. Р. Розенъ стр. 21) и Львъ Дяконъ (L. Diaconus, p. 171). Източна България до 979 година е била подъ властта на византийцитѣ и затова царъ Романъ, следъ като се е завърналъ въ България, не е отишълъ въ бащината си столица гр. Преславъ, а се е установилъ въ гр. Видинъ. (B. Prokić, Die Zusätze, S. 28, приб. 5).

¹ Cedrenus, II, p. 450, 527, 531 и пр.

² L. Diaconus, p. 160—163, 165—166, 168. Cedrenus, II 414.

³ ibid. p. 169—170. ibid. II, p. 418—433.

⁴ В. Н. Златарски, История на бѣлг. държава, т. I, ч. 2, стр. 642-647.

лица, който по единъ строго хронологиченъ редъ излага събитията въ България за тази епоха първо говори за завръщането на царъ Романа въ България,¹ което, както казахме е станало въ края на 978 или въ началото на 979 година и следъ това говори за убийствата на Давида и Моисея. Поради това, както на друго мѣсто установихме,² Давидъ е билъ убитъ около 980 година, а Моисей — около 995 година.¹ Последното обстоятелство се установява още и отъ факта, че споредъ прибавката на деволския владика Михаилъ, Моисей е билъ закланъ отъ единъ войникъ на повишение вече въ чинъ дуксъ Лъвъ Мелисинъ,³ които въ 986 година е билъ магистъръ.⁴

Поради това съ голѣмо основание може да се приеме, че, когато царъ Романъ се е завърналъ въ България, братята Давидъ, Моисей, Ааронъ и Самуилъ сж били живи и всички радостно го приели, признали го за царъ и сж станали негови помощници и съуправители, а сжщевременно и негови наследници, защото той е билъ скопенъ и затова съ него се е прекратявала старата българска династия. Това напълно установяватъ Яхя Антиохийски, който известява, че Самуилъ е билъ робъ, т. е., полководецъ на царъ Романа,⁵ Стефанъ Таронски Асохикъ, който казва, че Ааронъ и Самуилъ сж били полководци на царъ Романа⁶ и деволскиятъ владика, който съобщава, че въ българовизантийското сражение въ вакарелскитѣ височини заедно съ царъ Романа сж взели участие и братята Ааронъ и Самуилъ.⁷ Най-после това се установява и отъ изложението на събитията отъ Йоана Скилица, който първо съобщава за завръщането на царъ Романа и подиръ за военнитѣ му действия противъ Византия, които по политически причини нарича въстание и въ които сж взели участие и Давидъ и Моисей и затова въ тѣхъ сж били убити.⁸

¹ Cedrenus, II, стр. 435.

² Н. П. Благоевъ, Македонски прегледъ г. II, кн. 4, стр. 40.

³ *ibid.* стр. 43, — ¹ В. Prokić, Die Zusätze ... S. 29. приб. 8.

⁴ Cedrenus, II, р. 436. Баронъ В. Р. Розенъ, Импер. Вас. болгаробойца стр. 20.

⁵ Баронъ В. Р. Розенъ, Императоръ Василій болгаробойца, стр. 21

⁶ Des Staphanos von Taron, armenische Geschichte, S. 185.

⁷ В. Prokić, Die Zusätze ... S. 29 приб. 13.

⁸ Cedrenus, II, р. 435.

Отъ изложеното се установява, че, когато въ края на 978 или въ началото на 979 година царь Романъ се е завърналъ въ България, братята Давидъ, Моисей, Ааронъ и Самуилъ сж били живи, всички го признали за царь, станали сж негови помощници и полководци и всички сж взели участие въ войната му противъ византийцитѣ.

(Ще се свърши).

СОЛУНЪ ВЪ ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРИЯ.

Исторически погледъ отъ Хр. Чочковъ.

Градътъ, който, както сега, така и въ миналото винаги е ималъ най-голѣмо икономическо и търговско значение за Балканския полуостровъ и поради това за завладяването му отъ страна на околнитѣ племена сж се водили още отъ историческо време редъ войни, е градътъ Солунъ¹. Последниятъ е билъ основанъ въ времето на Александъръ Велики и е билъ нареченъ Тесалоника², на името на сестра му, жена на пълководеца Касандъръ, а сегашното му име е славянско и е произлѣзло отъ първото³. Поради изтъкнатото значение, градътъ отъ основаването си дори и до днесъ представлява раздорна ябълка между околнитѣ племена, между които единъ отъ сериознитѣ борци е и нашиятъ народъ. Дали последниятъ е билъ въ ранни времена господаръ на този важенъ търговски центъръ, е въпросътъ, който отдавна се повдигнатъ както въ нашата книжнина, а така сжщо и въ нѣкои отъ чуждитѣ. Подтикнати отъ това обстоятелство и въ желанието си да дамъ точно тълкуване на намѣренитѣ по този въпросъ документи, ще се помжча да разгледамъ всички мнения въ настоящата си работа и да извлѣка исторически вѣрното.

И тъй въпросътъ, който си поставяме за разрешение, е дали българитѣ отъ идването си на Балканския полуостровъ до падането имъ подъ турцитѣ сж имали щастието да се

¹ Проф. А. Иширковъ, Градъ Солунъ, политико-географски и народо-стопански бележки. София 1911 г. стр. 1.

² Thl. Tafel, De Thessalonica eiusque agri dissertatio geographica. Berolini 1839, стр. IV и стр. 9 и следв.

Проф. Д-ръ Г. И. Кацаровъ, Царъ Финтъ II Македонски. История на Македония до 336 год. София 1922, стр. 91.

J. Ballesta, *Γεωγραφία τῆς Ελλάδος* 1841, стр. 163.

³ А. Иширковъ, цит. съч. стр. 12. — Проф. Ст. Романски, Имената на нѣкои македонски градове: Солунъ. Мак. Прегл. год. V, кн. 2. София, 1929, стр. 78.

считатъ нѣкога господари на града Солунъ, каквито сж били византийцитѣ, венецианцитѣ, сарацинитѣ, арабитѣ и турцитѣ. Това ще се уясни, когато разгледаме политиката на българскитѣ царе спрямо този градъ и териториалнитѣ увеличения, които сж придобивали следъ всѣка война. Градътъ Солунъ както е привличалъ вниманието на много народи поради своята предимностъ въ търговско отношение, така сжщо е привличалъ и праотцитѣ ни. Но това проявление у българитѣ се забелязва доста късно, защото съ идаването си на Балканския полуостровъ тѣ сж имали преди всичко за целъ да се закрепятъ и си осигурятъ заетата територия. И наистина следъ като успѣли въ последното, виждаме ги да се движатъ по стѣпките на славянитѣ. А последнитѣ, било като наемни войски, било по принуждение като войници въ чужди армии, опитвали се много пжти да турятъ ржка на този градъ, но както ще видимъ по-долу всички тия опити за завладяването му сж останали безрезултатни. За походитѣ на славянитѣ, като предшественици на българитѣ, ще разберемъ отъ единствения най-вѣренъ документъ въ сравнение съ другитѣ източници, — житието на Св. Димитъръ Солунски. Необходимо е да проследимъ борбитѣ на славянитѣ за владичеството на града, защото тѣ се явяватъ отпосле като непосредствено свързани съ българитѣ отъ с.-изтокъ, както е случаятъ съ царъ Бориса и съ българитѣ отъ с.-западъ, както е случаятъ и съ нападенieto на избѣгалия Кубратовъ синъ Куберъ¹. По тѣхнитѣ стѣпки се явяватъ по-после великитѣ български царе, Симеонъ и Иванъ Асенъ II, които, схванали много добре значението на града Солунъ, си поставяли за прѣка целъ въ своята външна политика да го завладѣятъ.

Солунъ постоянно е билъ заплашванъ отъ нашествието на славянитѣ, поради това че тѣ сж били заседнали около него

¹ Проф. Н. Милевъ, Кубратъ отъ историята и Куберъ въ чудесата на Св. Димитрия Солунски. Пер. Спис. на Бѣлг. Кн. Д-во, кн. 71, София, (1910), стр. 579 и следв.

Th. Tafel, цит. съч. стр. XCVI

Филаретъ, Св. Великомученикъ Димитрій и Солунскіе Славяне въ „Четеніяхъ на Импер. Общ. Ист. и Древн. Рос. 1848 VI. стр. 37.

В. Н. Златарски, История на българската държава презъ срѣднитѣ вѣкове т. I. Първо българско царство, частъ I. София 1918 стр. 121.

Ст. Станоевић, Византија и Срби. Книга II. Нови Сад. 1903, стр. 46.

и при единъ натискъ отъ северъ, тѣ сжщо тѣй сж упражнявали натискъ върху града, който естествено е трѣбвало да се защитава. Славянитѣ около Солунъ сж заели следното разположение: по течение на р. Черна и Баба-планина живѣли бързаяцитѣ, между последнитѣ и Шаръ-планина — мияцитѣ, а между бързаяцитѣ и Солунъ — драговичитѣ; по течението на р. Мѣста — смолянитѣ; по р. Струма и р. Струмица и около Орфанския заливъ — ринхинитѣ или рухинитѣ и др.¹ По такъвъ начинъ градътъ е билъ заобиколенъ отъ българо-славянски племена, които постоянно бивали привлечани отъ богатствата му та често опитвали щастието на оржжието си, но почти винаги безуспѣшно и то главно защото сж действували разпокжсано, по племена.

За пръвъ пжтъ българскитѣ славяни се упжтили къмъ Солунъ въ 559 година, но византийскитѣ пълководецъ Германъ тогава успѣлъ да ги отблъсне, заради което първитѣ преждевременно отмѣнили похода си срѣщу града, като се упжтили къмъ Илирия. За този пръвъ опитъ на нашитѣ славяни имаме сведения отъ Иванъ Ефески (558—585), който казва, че на третата година следъ смъртта на императора Юстиниана и при царуването на Тиверия Победоносни проклетото племе — славянитѣ, тръгнало на походъ по цѣла Елада, въ околността на гр. Солунъ и по цѣла Тракия². Житието на Св. Димитъръ Солунски разправя за други две сериозни обсади на гр. Солунъ, първата отъ които е станала въ 597 година на 26 октомврий³, когато солунци празнували празника на своя покровителъ и на другия день видѣли 5000 души славяни „хора отбрани и опитни въ военното изкуство“, както бележи и житието. Солунци излѣзли срещу тѣхъ, но били принудени да се прибератъ въ града предъ силния неприятелъ. Последниятъ презъ това време се ограничилъ съ нападение само въ околността на града.

¹ М. Дриновъ, Погледъ върху произхода на българския народъ и начало на българската история. Съчинения т. I, София. 1909, стр. 27 и 28.

Хр. Милевъ, Карта на първото българско царство, 1909.

² М. Дриновъ, Заселение Балканскаго полуострова славянами. Съчинения т. I. София 1909. стр. 249.

³ Th. Tafel, цит. съч. LXVI и следв.

Филаретъ, цит. съчин. стр. 10

Ст. Станоевић, цит. съч. стр. 14 и 57.

На другия день обаче, цѣлото население, способно да носи оръжие, предводителствувано отъ покровителя си Св. Димитъръ, излѣзло отъ града и изгонило неприятеля, който оставилъ грамадни жертви и се отказълъ за известно време отъ намѣрението си да напада този хубавъ градъ¹. Тази втора обсада, е стреснала твърде много гражданитѣ, понеже не сж били виждали другъ пжтъ такава страшна напасть, толкова неприятелтъ ненадейно се явилъ и почналъ сериозно да напада. Въ нападението взели участие заедно съ славянитѣ и авари, които били подчинени презъ това време на похода. Тази опасностъ не е била за дълго време, защото неприятелтъ скоро се оттеглилъ безъ да направи почти никакви сериозни опустошения върху града. Но защо е станало това скорошно оттегляване, житието не обяснява². Следъ този походъ въ 678 година се явява новъ, за който житието на Св. Димитъръ Солунски добавя, че градътъ билъ заобиколенъ отъ суша и море, но на четвъртия день следъ обсадата се явилъ самиятъ свети Димитрий на бѣлъ конь и успѣлъ да разгони неприятеля, който отстѣпилъ съ голѣми жертви та за известно време отново се отказалъ да напада Солунъ³.

Презъ това време отъ северъ се задалъ новъ сериозенъ неприятелъ на Византия, който още съ стѣпването си на Балканския полуостровъ почва борба за да се настани тукъ окончателно. Поради своята сила, той въ кратко време успѣва да си издействува авторитетъ всрѣдъ народитѣ на Полуострова и да се затвърди въ с.-източната му частъ. Това сж били Аспаруховскитѣ българи, които въ скоро време, както ще видимъ по-нататкъ сж обърнали погледитѣ си и къмъ западна Македония. Това сериозно обръщане къмъ западъ въ българската външна политика най-добре се очертава отъ времето на царъ Крума и следващитѣ го царе до 1393 година, когато България пада подъ турско иго. А преди Крума дума не е могло да става за западна Македония, а камо ли за града Солунъ, защото предшественицитѣ му, а именно основателтъ на българската държава Аспарухъ и неговитѣ наследници Тервелъ, Кормисошъ, Винехъ. Телеригъ и другитѣ сж били

¹ М. Дриновъ, цит. съч. стр. 256 и 257.

² М. Дриновъ, цит. съч. стр. 257.

³ М. Дриновъ, цит. съч. стр. 275 и 307.

Филаретъ, цит. съч. стр. 14.

заети изключително съ задачата: да запазятъ самостоятелността на северния кжтъ, който Аспарухъ е заелъ въ 679 година и да запазятъ държавата си и да я уредятъ вътрешно.¹

Пръвъ опитъ за увеличаване на България откъмъ западъ е направилъ, споредъ историческитѣ сведения, царъ Крумъ, обаче безъ значителенъ резултатъ.² Сжщото почти може да се каже и за царъ Пресиамъ, който следъ тригодишна усиlena война съ сѣрбитѣ се видѣлъ принуденъ да сключи миръ, споредъ който послѣднитѣ запазили земитѣ си, за които той бѣ почналъ сериозни нападения.³ Понеже тази война се свършила за България безъ всѣкакъвъ резултатъ, за това Борисъ, наследника на Пресиама, подновилъ борбата съ надежда да осигури онова, за което преди него се е воювало. Тази война на Бориса се отнася къмъ 854—860 година и при която той е успѣлъ да навлѣзе доста навжтре въ Македония, обаче както Пресиамъ, така и той не е ималъ успѣхъ, защото българската конница не е могла да действува успѣшно въ сѣрбскитѣ земи. Въ едно отъ тия стражения дори е билъ плененъ Борисовиятъ синъ Владимиръ заедно съ 12 боляри, поради което войната се е прекратила и се е сключилъ миръ.⁴ Следъ това Борисъ е посветилъ останалото време отъ живота си на вътрешно преустройство на държавата си, въ което е постигналъ голѣмъ успѣхъ, а особено като е въвелъ християнството, което на времето било главната духовна връзка, която е остранила по-важнитѣ недоразумѣния между славяни и българи.⁵ Покрай

¹ К. Иречекъ, *Исторія Болгаръ*. Одесса 1878, стр. 163. — G. Schlumberger, *L'épopée byzantine à la fin du deuxième siècle*. Paris 1876, т. I. — М. Соколовъ, *Изъ древней исторіи болгаръ*. Спб. 1879. — А. Гильфердинъ, *Собрание сочиненіи*. Спб. 1868, т. I. стр. 1—296. — В. Златарски, *цит. съч.* стр. 121 след.

² Златарски, *цит. съч.* стр. 261 и 262.

³ К. Иречекъ, *цит. съч.* стр. 185. — Проф. Златарски, *цит. съч.* стр. 149. — J. B. Bury, *The Eastern Rom. Empire* p. 379. бел. I, въ *Извѣстия на Историческото дружество въ София*, 1915, т. IV. — Ст. Станоевић, *цит. съч.* кн. I—1903, кн. II—1906. — Ст. Станоевић, *Историја српскаго народа*. Београд 1910. — Ramband, *L'Empire grec au deuxième siècle*. Paris 1879, стр. 462.

⁴ J. B. Bury, *цит. съч.* стр. 150. — Ramband, *цит. съч.* стр. 462. — К. Иречекъ, *цит. съч.* стр. 202.

⁵ J. B. Bury, *цит. съч.* стр. 159. — Алек. Ив. Чучулаинъ, *Св. Борисъ князь български* т. I 846—865. София 1914, стр. 186 и следв. — К. Иречекъ, *цит. съч.* стр. 228.

това Борисъ е принесълъ голѣми заслуги за бждешитѣ насоки на българскитѣ царе въ тѣхната външна политика, като е посочилъ пѣтя за териториялното увеличение на България къмъ югозападъ. Съ това е далъ да се разбере, каква е цената на богатствата и на голѣмитѣ икономически и търговски облаги, които биха се добили отъ тѣзи земи ако ги биха завладѣли заедно съ града Солунъ, като главенъ търговски центъръ. Борисъ е оставилъ на приемниците следната югозападна граница, която много се приближавала до Солунъ, а именно: почвала е отъ Мокренската планина, отивала отъ Прѣспа до Леринъ, отъ гдето по планинитѣ Мжглена и Бѣласица е достигала, чрезъ Струмишката долина, югозападния склонъ на Родопитѣ, отъ тамъ по тѣхния гребенъ е стигала до Костанция и т. н.¹ Тази граница е забикаляла Солунъ доста добре, защото остава за него единъ малъкъ хинтерландъ, който е билъ съвсемъ не достатъченъ за успѣха на търговията му.

Следъ неспособния Борисовъ наследникъ Владимиръ, престолътъ се заема отъ Симеона. Презъ негово време важно събитие е нападението, което сж извършили арабитѣ срещу Балканския полуостровъ и главно срещу гр. Солунъ. Така въ 902 година арабската флота подъ началството на регента Дамиана унищожила островитѣ по Егейско море, влѣзла въ Пегасейския заливъ около брѣговетѣ на Тесалия и нападнала богатия и населенъ градъ Димитрияда, който е успѣла скоро да превземе. Но най-сждбоносни за солунци сж били нападенията на арабитѣ презъ 904 година, когато воевода-началникъ е билъ Левъ Триполитъ, който е решилъ вмѣсто да води борба за превземането на Цариградъ, да се обърне къмъ Халкидическия п-овъ, гдето нападенията му биха били по-успѣшни и ще му докаратъ по-голѣми богатства. Въ това време къмъ сжщата насока имало едно нападение отъ страна на българския царъ Симеонъ, който е искалъ да покори и останалитѣ славяни около Солунъ, а именно ринхинитѣ, по долна Струма и Вардаръ, смоленцитѣ, по долното течение на р. Мѣста, сагудатитѣ

¹ Ст. Стефановъ, Границитѣ на българскитѣ царства отъ основаването на България до падането подъ Турция. София. 1916 г. стр. 13 и сл. — J. B. Вигу цит. съч. стр. 161, заб. 4. — Хр. Милевъ, цит. съч. стр. 13. — Д. Ризовъ, Българитѣ въ тѣхнитѣ исторически, етнографически и политически граници. Berlin 1917, стр. 10, карта 8.

и драговичитѣ, на с.-западъ отъ Солунъ.¹ А за разположението на тѣзи славяни около града и тѣхния животъ отъ една страна, и отъ друга за политиката на Симеона спрямо тѣхъ се вижда отъ това, което пише Ив. Комениатъ, съвременникъ на тия събития:² „На западъ се простира равнина, която държи до едни други (планини), гдето се издига единъ градъ, нареченъ Верея, градъ твърде известенъ както по количеството на жителитѣ, тѣй и въ всички други отношения, съ което може да се похвали единъ градъ по уредбата си. Въ срѣдното пространство тая равнина заключава въ себе си нѣкой разпръснати села, отъ които едни близу до Солунъ, наречени съ името драгови и сагудати, подвластни на града, други пъкъ, които плащатъ данъкъ на съседния скитски народъ и който не е далечъ. Но селата по съседство живѣятъ едно съ друго, па бива и това, че тѣ, като влизатъ нерѣдко въ съглашение освенъ съ другитѣ и съ Солунци, завръзватъ търговски сношения съ скититѣ и особено когато тѣ сж въ добри отношения по-между си и не вдигатъ оржие за ожесточена борба. Тѣй като това се е желало още нѣкога си, въ най-старо време, то поради общността на живота тѣ смѣняватъ нуждитѣ едни на други, като спазватъ помежду си чуденъ и дълбокъ миръ.“³ Тѣй че отъ гореизложеното се вижда, че имало славянски племена, които сж били подвластни на скититѣ т. е. на българитѣ, които не били далечъ отъ центъра имъ, града Солунъ. При такова разположение на славянитѣ, арабитѣ нападатъ града и всѣватъ голѣмъ страхъ не само всрѣдъ населението му, но и всрѣдъ околнитѣ племена. Тогавашниятъ пазител на града Никита разпраща писма до всички околни воеводи за помощъ, а Стримонскиятъ воевода дори бива заплашенъ, че гневътъ на императора ще се сложи върху него.

¹ В. Н. Златарски, Извѣстия за българитѣ въ хрониката на Симеона Метафраста и Логотета. Сб. Н. У. кн. 24, стр. 149 и сл. — М. Дриновъ, Южнѣе славяне и Византия въ X. вѣкъ. Сочинения т. I, София 1909, стр. 402. — Rambaud, цит. съч. стр. 408.

² В. Н. Златарски, цит. съч. стр. 151. — Филаретъ, цит. съч. стр. 24. — Rambaud, цит. съч. стр. 317.

³ Joan. Cameniat, De exicidio Thessalonicensi, стр. 6 въ издание то на Theophanis contin, ed. Bon. p. 493. — Thl. Tafel, цит. съч. p. LXXVII—LXXVIII, et. p. 252. — В. Златарски, История на българската държава презъ среднитѣ вѣкове т. I. Първо българско царство часть II. София 1927, стр. 328 и следв.

Но никой отъ околнитѣ воеводи не е дошелъ на помощъ, защото между тѣхъ се явила вражда, както всѣкога.¹ Тѣ сж отказали помощта си още и за това, че сж имали защитата на българския царь Симеонъ, както изрично по-горе разправя Ив. Комениатъ. Следъ този отказъ на воеводитѣ, отъ Цариградъ изпратили евнуха Родофилъ съ злато за да го занесе на воеводитѣ отъ Сицийлиската ескадра, която е действувала противъ африканскитѣ араби. Обаче Родофилъ се отбилъ за нѣкои нужди въ Солунъ, и златото, което носѣлъ съ себе си, изпратилъ го на Стримонския воевода.² Защо и какъ е станало това и дали въ него българскиятъ царь Симеонъ е ималъ прѣстъ, ще видимъ по-долу, което сжщевременно ще ни даде и една ясна картина за домогването му спрямо гр. Солунъ. Солунци отчаяни, че не могли да получатъ помощъ отъ околнитѣ славяни, дали възможностъ на арабитѣ, начело съ емира Левъ Триполитъ да превзематъ гр. Солунъ, следъ дводневна обсада, която почнала отъ 30 юний 904 година. Тукъ Ив. Комениатъ разправя, че емирътъ издалъ заповѣдъ, щото всички онѣзи жители, които избѣгали по-рано и се спасили въ околнитѣ на града села, да дойдатъ въ превзетия и ограбенъ градъ за да откупятъ плененитѣ си роднини. Тогава тукъ се явилъ нѣкой си Симеонъ, мжжъ съ зрѣлъ и твърдъ умъ и съ голѣма опитностъ въ работитѣ, пратенъ отъ Цариградъ въ Солунъ малко преди това съ нѣкаква мисия отъ императора, безъ обаче авторътъ, Комениатъ, да обясни, въ какво се състои тая мисия. Отъ казаното се вижда, че този Симеонъ се представилъ като делегирано лице отъ византийска страна за да сключи спогодба за размѣна на пленицитѣ. И наистина е билъ сключенъ договоръ, който е билъ подкрепенъ съ клетва и подписъ. Понеже въ това време арабитѣ, били много разярени, Симеонъ взелъ отъ Стримонския (стратегъ) два таланта злато, което бѣ му далъ Родофилъ и го предалъ на арабския емиръ, съ което спасилъ града отъ изгаряне.³

За сжщото това събитие въ единъ съвремененъ изворъ е казано: „Той (Симеонъ) спаси града Солунъ, който щѣше

¹ В. Златарски, цит. съч. стр. 330 и следв.

² В. Златарски, Извѣстия за българитѣ въ хрониката на С. Метафраста и Логотета и пр. стр. 154 и след.

³ В. Златарски, История на българската държава и пр. т. I часть II, стр. 334 и следв.

да бжде отъ основи разрушенъ, когато нечестивиятъ измѣнникъ, нареченъ Левъ Триполитъ, го бѣше превзелъ по божие попущение и поради многото ни грѣхове. Като извърши нечувано дѣло и самолично се видѣ съ безаконника, той като човѣкъ находчивъ и разуменъ убеди го да остави тоя градъ непожтнатъ и да пусне повече пленници, следъ като представи на арабитѣ изпратенитѣ отъ него за българитѣ подаръци съ количество злато“.¹ Двата разказа си приличатъ само съ една разлика, че въ първия се твърди, че златото е отъ Родофила, а въ втория, че е отъ Симеона. Обаче по истинско е първото, защото тъкмо Родофилъ е ималъ за задача да привлѣче българитѣ на помощъ въ борбата срещу арабитѣ, а тъй като е било вече късно, той е намислилъ да направи това чрезъ Стримонския воевода, както и станало. И наистина градътъ е билъ спасенъ и арабитѣ на 9 августъ 904 год. заедно съ пленницитѣ си, между които е билъ и Ив. Комениатъ, напуснали Солунското пристанище. Тогава стримонцитѣ заедно съ българитѣ почнали нападения къмъ Солунъ, за което говори и Левъ Магистъръ въ III-то послание, а именно, че „българитѣ искали да заселятъ града Солунъ“. Но подъ това заселване трѣбва да се разбира, че славянитѣ и българитѣ, а особено последнитѣ искали на всѣка цена да окупиратъ селата и града. Този неочакванъ ударъ отъ страна на Симеона е билъ съвсемъ критиченъ за империята, затова византийцитѣ решили да уредятъ спороветѣ по миренъ начинъ, за която целъ натоварили пакъ Левъ Магистъръ, който действително е успѣлъ да отклони българския царъ отъ замисления планъ. Срещу това Симеонъ е получилъ друга териториална отстъпка, за която имаме сведение отъ надписа, намѣренъ при с. Наръшъ, 22 клм. северно отъ Солунъ, който е попълненъ отъ професоръ Успенский, и който дава ясна картина за това събитие:

*Ἐτους ἀποχ[ρίσεως] κ[αὶ] ὁσμοῦ] συν[ε]β[η] ἐν[δ]ιχτιῶνος]
 Ζ[η] ὁρος Ῥωμαίων κ[αὶ] αἱ βουλγάροι]
 ἐπὶ Συμεὶον ἐκ θεοῦ ἀρχ[ου]τος] βουλγάροι]
 ἐπὶ Θεοδώρον Ὀλγον-τραχανοῦ
 ἐπὶ Δοίστρον χομήτον.²*

¹ В. Златарски, Цит. съч., стр. 335. — От. Паисий, История славяно-болгарская, 1862, изд. София, 1916 стр. 29.

² О. Успенский, Извѣст. археол. Рус. Инст., Константинополь, III, 1898 г., стр. 184—194. — В. Златарски, Извѣстия за българитѣ въ хрониката на Симеона Метафраста и пр., стр. 156.

Отъ съдържанието на надписа се разбира, че той е билъ поставенъ при българския царъ Симеонъ и при неговия замѣстникъ въ Струмишката областъ, олгутаркана Теодоръ и при воеводата на мѣстнитѣ войски при сжщата областъ, комита Дристъръ въ 6412 год. отъ сътворението на свѣта, индиктионъ 7 или въ 904 год. сл. Р. Х. т. е. въ времето на Левъ Магистъръ. А самата граница презъ това време, или изобщо взето при царуването на Симеона е била следната: почвала отъ върха на Кокезъ-тепе, югозападно по главния вододѣлъ на Централнитѣ Родопи, пресичала е р. Мѣста, къмъ планина Бозъ-дагъ, по тая последната се спущала къмъ Сѣръ, по югозападна посока достигала е с. Наръшъ, на р. Галико, после на западъ между селата Вардаровци и Ахматово е пресичала р. Вардаръ, обикаляла до планината Паякъ, защото епископството *ὁ Δροῦρονδιτιᾶς*, споредъ списъка на Левъ VI, е било подчинено на Солунския епископъ, минавала е източно отъ Воденъ по пл. Караташъ и Кожани къмъ върха Шинякъ, пресичала горното течение на р. Бистрица, южно отъ Костуръ къмъ пл. Грамосъ, и обхващайки областъта Колония е отивала право на западъ къмъ Химара, като е минавала северно отъ Дринополъ (Аргирокастро¹).

Отъ гореказаното, както и по мненията на ученитѣ: Дриновъ², Иречекъ³, Rambaud⁴, Гильфердингъ⁵, Златарски⁶ и др. се установява, че Солунъ и въ времето на Симеона не е билъ подъ негово управление, въпрѣки, че се е съкратилъ до минимумъ хинтерландътъ му.

При наследника на Симеона, царъ Петра, никакво териториално увеличение на България не е можело да стане, защото въ негово време се туря край на самостоятелността на България, която се сгромолясва подъ ударитѣ на византийцитѣ. За това сж спомогнали обстоятелствата: че рускиятъ князь Свѣтославъ се е подалъ на византийската политика⁷;

¹ В. Златарски, цит. съч. края.—Ст. Стефановъ, цит. съч. стр. 14 и 15. — Д. Ризовъ, цит. съч. стр. 12, карта 9.

² Цит. съчинение, стр. 402.

³ Исторія Болгаръ, Одесса 1878 стр. 217.

⁴ L'Empire grec au deuxième siècle. Paris 1870. стр. 331 и следв.

⁵ Собрание сочиненіи, Сп.Б. 1876.

⁶ Цит. съчинение, края.

⁷ М. Дриновъ, цит. съчин. стр. 464 и 465.

че не сж ръководени добре държавнитѣ дѣла отъ страна на Петра, та въ резултатъ се откъснала Западна България¹, и най сетне че византийцитѣ се намѣсвали въ вътрешния животъ на страната, което е докарало разколъ въ двореца и недоволство върѣдъ долнитѣ класи на народа, изразено въ така наречената богомилска ересъ². Така, че презъ времето на царь Петъра пѣкъ и до окончателното падане на източното българско царство, градътъ Солунъ е оставалъ далечъ отъ стремленията на България; такива стремления дори и не се забелязватъ, защото както отъ северъ така и отъ югъ е имало сериозни нападения, които не следъ много упорита война сж турили край на първото българско царство.

Ала въ западното царство въпросътъ относно завладяването на Солунъ стои съвсемъ иначе, защото, както ще видимъ, най-енергичниятъ му царь, Самуилъ не е престаналъ да поддържа стария стремежъ на българската политика къмъ този важенъ търговски центъръ. Виждаме, че отъ 936 година нататкъ когато следъ битката при Ихтиманския проходъ, византийската съпротива е била намалѣла, българскитѣ войски се насочватъ къмъ югъ, та следъ една усилена обсада е билъ превзетъ дори градътъ Лариса въ Тесалия³. Следъ това Самуилъ е направилъ още нѣколко нападения на северъ и западъ, които тѣй сжщо се завършили съ добри резултати за българската държава⁴. Това твърде много е стреснало византийския императоръ Василий II, който незабавно е изпратилъ войскитѣ си противъ българитѣ⁵. Първата среща е станала при Солунъ, който тогава заедно съ околноститѣ е билъ опущошаванъ отъ българитѣ, поради липса на защита, тѣй като

¹ М. Дриновъ, цит. съч. стр. 483 и следв.

² Д. Мишевъ, България въ миналото. София 1916, стр. 70 и следв.

³ В. Prokič, Die Zusätze in der Handschrift desl. Skylitzes. München 1906. Cecaumen, Strategicon et incerti scriptoris de officiis regis libellus ed. B. Waśsilewsky et V. Jerstendt. Petropoli 1895. § 159. — В. Василевскій, Совѣты и разказы византийскаго боярина XI вѣка. Сп.Б. 1881. помѣстена въ Жур, Министер. Народнаго Просвѣщ. стр. 60, 78. — Skylitz., Cedrin II, p. 436 ed Bon. 1838/39. — G. Schlumberger, L'Épopée Byzantine. Paris 1876, т. I стр. 630.

⁴ G. Schlumberger, цит. съч. т. II стр. 339 и сл. — Paparigopoullo, Histoire de la civilisation hellénique. Paris, 1878, стр. 265 и сл. — От. Паисий-цит. съч., стр. 31.

⁵ Paparigopoullo, цит. съч., стр. 96.

императорътъ е билъ заетъ съ потушване бунта на Фоки¹. При това сражение успѣхътъ е билъ въ полза на българитѣ, които сж разбили войскитѣ на управителя Григорий Таронитѣ и взели много пленници, между които и сина на последния, и множество плячка², но града не сж завладѣли. Тогава българскитѣ войски сж били вече готови да влѣзатъ въ града, обаче тутакси се е получило известие, че иде силна византийска войска. И действително последната се е срещнала съ Самуила при р. Сперхей.³ При тази среща българитѣ били разбити и отъ тогава до боя при Бѣласица⁴, станалъ въ 1014 г, военното щастие, което по-рано доста много се е усмихвало на Самуила сега го напуснало и докарало смъртта му, а малко по-късно, въ 1018⁵ год. и края на западното българско царство. Юго-западната граница, която той е успѣлъ да извоюва съ много борби, е била следната: почвала е отъ града Лариса, който е билъ въ българска територия, вървѣла е на изтокъ и пресичала р. Вардаръ, отъ гдето вмѣсто да иде на югъ, е отивала къмъ северъ до с. западния жгълъ на Тахинското езеро, а отъ тамъ на западъ къмъ Сѣръ, възвивала е къмъ Мелникъ и т. н.⁶ И при Самуила следователно Солунъ съ околността си, останалъ вънъ отъ предѣлитѣ на България, въ които е влизала почти цѣла Македония.⁷

И така презъ време на първото българско царство града Солунъ, ако и да е билъ вънъ отъ територията на България, е чувствувалъ нейната мощъ, защото почти цѣлиятъ му хинтерландъ, необходимъ за търговията му, е билъ подъ нейна властъ

¹ Розенъ Баронъ В. Р., Императоръ Василій Болгаробойца, стр. 27. — G. Schlumberger, цит. съч. т. II, стр. 595.

² Cedr. II, p. 449. — G. Schlumberger, цит. съч. стр. 131, т. II. — К Иречекъ, цит. съч. стр. 254. — Paparigopoulos, цит. съч. стр. 265.

³ Cedr., II. p. 450. — G. Schlumberger, цит. съч. стр. 136—142. — Paparigopoulos, цит. съч. стр. 267.

⁴ Иорд. Ивановъ, Бѣласицката битка, 29 юний 1014 г. въ Извѣстия на Истор. Д-во, София 1911 год. кн. III. стр. 3 и сл. — G. Schlumberger, цит. съч. стр. 338—342. — К. Иречекъ, цит. съч. стр. 257.

⁵ Ст. Станоевић, цит. съч. стр. 59.

⁶ Ст. Стефановъ, цит. съч. стр. 19. — Д. Ризовъ, цит. съч. стр. 14, карта 10.

⁷ G. Schlumberger, цит. съч. стр. 58 — Paparigopoulos, цит. съч. стр. 265.

Съ падането на България подъ византийското иго въпросътъ, който ни занимава, не замира, а напротивъ той се развива заедно съ въстанията на българитѣ за самостоятелностъ. Въстанията сж били резултатъ следствие недоволството всрѣдъ българитѣ отъ византийцитѣ. Първото въстание е станало въ 1040 година подъ водителството на Петъръ Делянъ,¹ царски роднина, което е завършило безуспѣшно. Центъра на въстанието е билъ градъ Бѣлградъ, който въ това отношение е билъ най-удобенъ, защото Петъръ Делянъ е схващалъ, че при несполука лесно би могълъ да се спаси. Въ първо време успѣха е билъ на негова страна и заради това виждаме въстанието да се разширява къмъ гр. Нишъ, а отъ тукъ къмъ гр. Скопье. Въ този походъ на югъ той е ималъ за целъ да завладѣе вододѣла на Егейско и Адриатическо море, който е съставлявалъ ядката на Самуиловата държава и следъ завладяването на който е било възможно да се почне освобождаването на една следъ друга отъ българскитѣ области. Противъ това въстание излѣзълъ на среща Драчкия стратегъ, но билъ разбитъ, защото въ лагера на последния произлѣзло недоразумение между подстратезитѣ му. Въ това време споредъ известията се явилъ Тихомиръ,² а по-късно и Алусиянъ,³ вториятъ синъ на Арона, който е билъ стратегъ на темата Теодосиопулъ. Той обвиненъ въ нѣкакви злоупотребления, се е принудилъ да избѣга въ българския лагеръ гдето е билъ приетъ отъ Петъръ Делянъ по-радостно, отколкото Тихомиръ,⁴ който малко преди това е билъ убитъ отъ войската. Петъръ Делянъ е повѣрилъ на Алусиана войска отъ 40000 души съ задача да превземе Солунъ.⁵ Следъ успѣшенъ походъ той стигналъ до Солунъ и разбилъ нѣколко пжти защитницитѣ му, които като виждали, че е невъзможно сами да се спасятъ отъ новата напасть, се уповавали на помощта на Св. Димитрия

¹ Cedr., II. p. 527—533. — Prokić, цит. съч. § 36 приб. 60. — К. Иречекъ, цит. съч. стр. 267.

² Cedr., II. p. 528.

³ Cedr., II. p. 531—533. — Prokić, цит. съч. § 34, приб. 49. — Cecaumen, Strategicon — Wass. p. 28.

⁴ Cedr., II. p. 528.

⁵ М. Дриновъ, Новъ паметникъ за Българската история. Съчинения т. I, стр. 636.—Cecaumen, Strategicon, стр. 16 по Василевскій „Совѣты“ и пр.

та пакъ се спасилъ градътъ отъ българската обсада. Въ такива общи черти ни предава събитието византийския писателъ Ив. Скилица отъ XI вѣкъ, и отъ който се е ползувалъ и следващиятъ писателъ Кедринъ. За сжщото събитие има и другъ разказъ съ по-голѣма историческа ценностъ, който срещаме въ Стратегикона,¹ гдето е казано: „Алусианъ съ голѣма тълпа българи се явилъ да завоюва града Солунъ, но той не укрепилъ отначало своята палатка, не разположилъ на удобно мѣсто войската си на лагера, а тъй както пристигналъ, приближилъ се до укреплението и почналъ да се сражава. Между това хората му били уморени отъ трудъ и тежестта на похода, понеже това е обикновено нѣщо, голѣмитѣ уморителни походи разслабватъ и уморяватъ и хората, които се отличаватъ съ другитѣ по тѣлесна сила. И наистина безъ да развитъ лагеръ, тѣ се прѣснали — единъ искалъ да пие вода, другъ искалъ да пасе коня си, трети искалъ да си почине. Когато, тѣзи които се намирали въ крепостта забелязали, че тѣ се разпрѣснали така безредно, внезапно излѣзли, нападнали веднага и обърнали българитѣ въ позорно бѣгство. Едни били убити, други умрѣли отъ жажда и умора, а останалитѣ, подгонени като овце отъ кошара, били взети въ плѣнъ. Алусианъ, този чуденъ войникъ, избѣгалъ самъ, като си хвърлилъ оржжието“.

Следъ това поражение между двамата герои, Делянъ и Алусианъ, се поражда съмнение и омраза, докато Алусианъ на едно угощение ослѣпилъ Деляна и избѣгалъ при византийския императоръ, съ което далъ на последния възможностъ да хване въ плѣнъ ослепения Делянъ. Следъ това българитѣ се укротили и изгубили почти всѣка надежда за политическа самостоятелностъ на своята родина.

Но не се минали и 30 години отъ това въстание, въ България възниква ново, което за нея било по-катастрофално, отколкото първото, защото то убива куража и смѣлостта у българитѣ за много по-дълго врѣме да правятъ новъ такъвъ опитъ. За това събитие узнаваме пакъ отъ Скилица,² споредъ който на чело на въстанието застаналъ нѣкой си Георги Войтѣхъ, човѣкъ знатенъ, произходещъ отъ рода на кавханъ. Но

¹ Cecaumen, Strategicon, § 63 цит. издание.

² Cedr., II. p. 715. — К. Иеречекъ, цит. съч. стр. 273.

поради слабата си мощь българитѣ се обърнали за помощь къмъ зетския князь Михаилъ, сина на Ст. Войславъ, който решилъ да имъ помогне, като за български царь билъ провъзгласенъ Константинъ Бодинъ. На последния за съветникъ му билъ опредѣленъ воеводата Петрилъ. Потушаването на това въстание било възложено на дука на България, Никифоръ Карантинъ. Както при първото въстание, така и при това произлѣзла свада между Никифора и стратега Даласинъ. Тази свада била използвана отъ българитѣ, които веднага раздѣлили армията си на две: едната подъ водителството на Петрилъ тръгнала къмъ дунавскитѣ земи, а другата подъ ржководството на Константинъ Бодинъ се запжтила къмъ Егейското море. Втората войска въ скоро време стигнала до гр. Скопье, което като го превзела, оставила за комендантъ Георги Войтѣха. Отъ тукъ продължила пжтя и благополучно стигнала до гр. Костуръ, гдето, обаче, била разбита и повърната назадъ. Византийската войска, следъ успѣха си при Костуръ, се запжтила по следитѣ на отстѣпващитѣ българи и стигнала дори до града Скопье, който лесно отнима отъ Войтѣха и самия него плѣнява. Падналъ е сжщо въ плѣнъ при боя на Косово поле и Константинъ Бодинъ, който въ послѣствие е билъ освободенъ. Съ този неуспѣхъ се туря край на второто българско въстание, което както и първото е имало за цель да освободи българитѣ отъ византийско владичество.

Следъ тѣзи въстания българскиятъ народъ се е почувствувалъ годенъ за нова борба едва въ 1186 год., когато се повдига ново въстание, което въ противовесъ на по-първитѣ е завършило благополучно. Деятелитѣ въ това въстание и творцитѣ на второто българско царство сж били братята Асенъ и Петъръ.¹ Презъ време на тѣхното управление една е била задачата на ржководнитѣ фактори въ страната — да освободятъ заетата територия и да бждатъ признати като отдѣлна държава отъ Византия.

И наистина, когато въ това отношение политиката на тѣзи двама български царе се увѣнчала съ успѣхъ, виждаме, че наследницитѣ имъ пакъ почватъ да се движатъ по стѣпкитѣ на Симеона и Самуила на югъ дори до града Солунъ. Царь Калоянъ, който благодарение на своята отлична политика е

¹ О. Успѣнскій, Образование втораго болгарскаго царства. Спб. 1879.

успѣлъ въ скоро време да всѣе страхъ всрѣдъ византийскитѣ и латинскитѣ войски, на първо мѣсто е гледалъ да уреди и осигури неприятноститѣ, които имали неговитѣ предшественици съ източната граница, а сетне се е обърналъ сериозно къмъ западнитѣ земи. Помогнало му е и обстоятелството, че тогава умрѣлъ херцогъ Бонифаций, владѣтель на гр. Солунъ, за чието замѣстване се появила вражда. Царъ Калоянъ е използвалъ това и се намѣсилъ въ свадата, събралъ войска съ която превзелъ градоветѣ на западъ отъ Одринъ, отдето тръгналъ и се явилъ за кратко време предъ Солунъ.¹ Тукъ той успѣшно е водилъ обсадата и се е намиралъ предъ деня, когато е щѣлъ да го превземе, ако въ една неочаквана нощъ нѣ е билъ убитъ отъ воеводата си Манастресъ.² И въ това събитие, както и въ всички почти други свързани съ Солунъ, има легенда, че Св. Димитъръ Солунски,³ специално за този случай се е явилъ облѣченъ въ бѣла премѣна и влѣзналъ вечерята въ палатката на Калояна и го умъртвилъ. Като имаме предвидъ вътрешнитѣ неуредици, които възникнали въ това време въ България, ще си обяснимъ, че убийството е било резултатъ на заговоръ, на чело на който е стоялъ воеводата Манастресъ, а по всѣка вѣроятностъ и Борилъ. Калоянъ е умрѣлъ безъ да може да довърши започнатата задача относно Солунъ, но въ замѣна на това пъкъ стѣснилъ хинтерладна му до минимумъ, както е било и при царетѣ отъ първото българско царство. Югозападната граница, която царъ Калоянъ е осигурилъ и завѣщалъ на наследницитѣ си е почвала отъ Охридското езеро и е вървѣла на изтокъ между Битоля и Сетина до р. Черна и по течението на рѣката, преди да достигне до устието на тая рѣка, се отклонявала на изтокъ, като е пресичала р. Вардаръ на югъ отъ Просѣкъ, заобикаляла подъ Сересъ и Драма и по р. Мѣста се възкачвала по старата граница.⁴

Най-забележителниятъ български царъ следъ Калояна е билъ Иванъ Асенъ II.⁵ По отношение на завладяването на града Солунъ той е билъ най-честитъ. По въпроса, да ли той

¹ К. Иречекъ, цит. съч. стр. 325.

² Я. Иширковъ, цит. съч. стр. 14.

³ Paparigouullo, цит. съч. стр. 293.

⁴ Ст. Стефановъ, цит. съч. стр. 23. — Д. Ризовъ, цит. съч., стр. 18, карта 12.

⁵ К. Иречекъ, цит. съч. стр. 349.

фактически го е завладѣлъ историцитѣ сж на три мнения. Едното подържа, че Иванъ Асенъ II напълно е владѣлъ града Солунъ, включенъ въ предѣлитѣ на българската държава; второто мнение подържа, че Солунъ е билъ само васаленъ на българския царь, третото — че Солунъ не билъ нито български нито васаленъ, а си останалъ подъ Византия.

По този въпросъ можемъ да сждимъ по нѣколко български паметници, въ които е овековѣченъ споменътъ за силната мощъ на царь Иванъ Асенъ II и за границитѣ на неговата държава. Единъ отъ тѣзи паметници е самата черква „Св. Четиридесетъ Мжченици“, построена тогава, а втори паметникъ, който за насъ представлява по-голѣмъ интересъ е знаменитиятъ надписъ, изрѣзанъ на една отъ мраморнитѣ колони на сжщата църква. На ново български той гласи: „Въ лѣто 6738, индиктионъ 3, Азъ Иванъ Асенъ II, въ Христа Бога вѣренъ царь и самодържець на българитѣ, синъ на стария царь Асенъ, създадохъ отначалото тази църква и изписахъ до край въ името на Св. Четиридесетъ Мжченици, съ помощта на които въ 12 лѣто отъ царуването си, въ която година се изписваше тоя храмъ, излѣзохъ на война въ Румания и разбихъ гръцката войска и самия царь Киръ Тодора взехъ въ плѣнъ съ всичкитѣ му боляри и всичката гръцка земя отъ Одринъ до Драчъ превзехъ и още и албанската и сръбската; а градоветѣ, които се намиратъ около Цариградъ и самия него, който градъ владѣха франкитѣ, и тѣ се подчиняватъ подъ скиптѣра на царуването ми, понеже нѣмаха другъ царь освенъ менъ и благодарение на мене прекарвахъ днитѣ си, защото Господъ бѣше така заповѣдалъ, понеже безъ него нито дѣло, нито дума се извършва. На него слава, въ вѣки, Аминъ.

Третиятъ паметникъ е житието на Св. Петка,¹ написано отъ Патриархъ Евтимий въ което се казва, че „Иванъ Асенъ, синътъ на стария Асенъ е владѣлъ цѣлата Македонска област, гр. Сересъ, всичката Атонска гора и славния му градъ Солунъ и всичкитѣ му околности, цѣла Сърбия и Далмация до гр.

¹ Вел. М., Чет., Октябрь, 14 день стр. 1021—1042. — Журнал. Мин. нар. просвѣщ., Сп. Б. 1869 г., стр. 106—108, VII. — МСб., София, XII. 550—556. — П. Сырку, Нѣсколько замѣтокъ о двухъ произведеніяхъ терновскаго патр. Евтимія. Въ Сбор. статей по славенов. издан. учениками проф. В. И. Ламанскаго по случаю 25 лѣтія его уч. и проф. дѣятельности. Спб. 1883 г. стр. 352.

Драчъ“. Четвърти паметникъ е грамотата, която е далъ Ив. Асенъ II на Дубровнишкитѣ търговци.¹ Ето и превода на самата грамота на новобългарски: „Царството ми дава тази заповѣдь на любезнитѣ и всевѣрнитѣ търговци на царството ми отъ всичката Дубровнишка страна да ходятъ, кждето и да е по всичкитѣ области на царството ми, съ какъвто и да е товаръ, донасятъ ли го или го задигатъ или прекарватъ какъвто и да е товаръ или пристигатъ до каквато и да е земя или страна, или дойдатъ до Видинъ, или до Браничево или до Бѣлграпъ или къмъ Търново и по цѣлото Загорие, или пристигнатъ до Преславъ или до Карвунската областъ или отиватъ до Крънската страна или въ Боруиската или въ Одринъ или въ Димотика или въ Арбанашката земя, или въ Солунъ, навсѣкжде да си купуватъ и продаватъ свободно безъ всѣкаква пакостъ. По всичкитѣ страни на царството ми по градоветѣ и клисуритѣ да не имъ се запрещава, но да ходятъ и да си купуватъ и си продаватъ безъ стѣснение, като всевѣрни и любезни търговци на царството ми. А който имъ напакости въ каквото и да е или по клисуритѣ, или на тържищата или где да е противъ закона за митата, то нему да е известно, че той е противникъ на царството ми и не ще да има милостъ, но ще има да изтегли голѣмия гнѣвъ на царството ми. Асенъ царъ на българитѣ и гърцитѣ“.

Х Първото мнение, че Солунъ е билъ български, което се поддържа отъ историцитѣ Г. Баласчевъ², Д. Чаракчиевъ³, П. Евтимий,⁴ От. Паисий⁵ и др. се подкрепя отъ следнитѣ доводи. Двата паметника отъ тази епоха, надписа въ черквата на Св. Четиридесетъ Мжченици и житието на Св. Петка, тѣ ги свързватъ, понеже се допълняли по отношение на югозападната граница на България, въ която се включвалъ и градътъ Солунъ. Защото, ако последниятъ не е билъ подъ българска властъ, щѣло това да бжде изрично упоменато и въ двата паметника, какъвто случая е съ гр. Цариградъ и околността му, за който се казва,

¹ Г. А. Ильинскій, Грамоты болгарскихъ царей съ приложніемъ фотографическихъ снимокъ. Москва 1911 г.

² Ив. Асенъ, господаръ на гр. Солунъ, въ Сп. Минало II год. кн. 7—8, София 1903 г.

³ Вестникъ „Дневникъ“, м. Септемврий, София 1913 год.

⁴ Житието на Св. Петка — Вел. М. Чет., 1-31—1032. — П. Сырку, Забѣтки, 352.

⁵ История словеноболгарская, 1862, стр. 37, издан. София.

че оставатъ въ чужди, латински ръце. Въ полза на това твърдение се явявалъ и четвъртиятъ паметникъ, грамотата, дадена на дубровнишкитѣ търговци, въ която се споменавало вече като пунктъ въ българската територия и гр. Солунъ, та българския царъ е ималъ правото да заповѣдва. Къмъ този доводъ се отнасяло и онова, което се твърди въ житието на Св. Петка, че авторътъ му, патриархъ Евтимий, лично е видѣлъ официални документи, — царъ Асеновитѣ хрисувули въ Атонския манастиръ, въ които Солунъ е билъ въ всѣкакво отношение поставенъ подъ властта на българския царъ. Въ противовестъ на горното, споредъ това мнение, всички останали твърдения сж безъ значение, защото тѣ произхождали отъ византийски източници, които не искали да признаятъ тѣзи исторически факти, защото съ това намалявали значението на своята родина отъ една страна, а отъ друга се явявали въ полза на българското племе, което тѣмъ е било много омурно. Това сж въ кратко доводитѣ на онѣзи, които твърдятъ, че Солунъ презъ време на царъ Ив. Асенъ II е билъ напълно български.

Второто мнение, че Солунъ е билъ само васаленъ на българския царъ Ив. Асенъ II, което се поддържа отъ историкитѣ А. Василевскій¹, В. Златарски² и др. се подкрепя отъ следнитѣ доводи. Първо, тѣ свързватъ васалното положение на града Солунъ, съ онова на сръбскитѣ земи, за което изказватъ мнение, че трѣбва да разбираме онѣзи, за които още Калоянъ споменува въ защитителнитѣ си писма отъ притезанията на Маджарския кралъ, а тѣ сж били Бѣлградската, Браничевската и Моравската области. Това положение се обяснявало и съ факта, че тогава на сръбския престолъ стоялъ Ст. Владиславъ, който е билъ зетъ на Ив. Асенъ II, та благодарение на това последниятъ свободно се е разполагалъ въ земитѣ на първия. Такива случаи имаме доста много въ нашата история, гдето винаги по-слабиятъ се съюзявалъ съ по-силния за да може последниятъ да му гарантира свободата въ земитѣ му въ замѣна на неговото подчинение. Поради това и само въ такъвъ случай Ив. Асенъ II е могълъ свободно да се разполага съ земитѣ и властта на своя зетъ, и да има дори смелостта да подчертае това въ паметника, поставенъ

¹ Болгарское патриаршество во время Ион. Асѣня II, печатана въ Журн. Мин. Нар. Просвѣщ., Мартъ и Апрель, Спб. 1885 г.

² Лекции по българска история, София, 1910 год.

въ църквата на Св. Четиридесетъ Мъченици. Следователно споредъ двата паметника — надписа въ църквата и житието на Св. Петка, трѣбва да разбираме, че властта на Ив. Асенъ II се е простирила само върху споменатитѣ по-горе земи, а не и за онези, които се намирали подъ властта на Епирския деспотъ, защото въ противенъ случай изрично това щѣло да бжде отбелязано въ въпроснитѣ паметници. Второ, по сжщия начинъ трѣбва да си обяснимъ и васалността на Солунъ, който е билъ подъ властта на Мануила, зетъ на Ив. Асенъ II, понеже е билъ жененъ за дъщеря му, известна подъ имената Мария или Бѣлослава. Трето, колкото се отнася до грамотата, дадена на дубровнишкитѣ търговци, обяснението се състои въ това, че Ив. Асенъ II е използвалъ само роднинскитѣ си връзки отъ една страна, а отъ друга — положението на Солунъ спрямо неговия скиптеръ, та е ималъ на своя страна съгласието на зетя си Мануила да бждатъ допуснати въ града дубровчанитѣ. Защото иначе не е могло да бжде, тъй като Мануилъ се е намиралъ въ сжщото васално положение спрѣмо дѣдо си както и Ст. Владиславъ. Четвърто, въ полза на това твърдение се явявалъ и надписътъ въ църквата, въ който никакъ не се споменува за гр. Солунъ, че е билъ подъ пълна власть на Ив. Асенъ, защото той въ действителностъ е билъ вънъ отъ територията на България, която въ дадения случай е била представена съ ония земи, които сж били нераздѣлни отъ нея. Пето, колкото се отнася до житието на Св. Петка, обяснението се състои въ това, че Патр. Евтимий по чисто националистични съображения е трѣбвало да се изрази така, безъ да направи разлика между васалностъ и пълно подчинение, което може би и не го е добре разбиралъ. Въ всѣки случай това сж доводитѣ на второто мнение, споредъ което Солунъ е билъ презъ тази епоха васаленъ на българския царъ Ив. Асенъ II.

Третото мнение, че Солунъ не е билъ нито български, нито васаленъ, подържано отъ историцитѣ Георги Акрополитъ¹, Папаригопуло² и др., се подкрепя отъ следнитѣ доводи. Първо, отъ византийското право е било известно, че само напълно самостоятелниятъ господаръ е могълъ да се подписва съ червено мастило и да носи червени чизми. А Мануилъ е вършилъ точно това и следователно той нѣ е могълъ да бжде нито подчиненъ, нито васаленъ. Второ, сжщото се отнасяло и

¹ История — въ руски преводъ, Спб. 1865, гл. 24 и следв.

² *Ἱστορία ἐλληνικοῦ ἔθνους*, 1853 стр. 100-101.

до деспотската титла, за която трѣбва да забележимъ, че „василевсъ“ той не се е наричалъ и никой не е могълъ въ тая епоха да носи тази титла, защото тя се е индифицирала само съ владѣтеля на Цариградъ. За примѣръ може да ни послужи епирскиятъ господарь, който е билъ самостоятеленъ, но не е носилъ титлата „василевсъ“, защото въ дадената епоха той не е билъ свързанъ съ господството на Цариградъ и византийската империя. Трето, известно е, че византийцитѣ по никакъвъ начинъ и въ никоя епоха не се съгласявали да дадатъ титлата „василевсъ“ на български господарь, който дори и да е господствувалъ надъ самитѣ тѣхъ. Четвърто, колкото пѣкъ се отнасяло до грамотата на дубровнишкитѣ търговци обяснението се състои въ следното: понеже Ив. Асенъ II е владѣлъ всички земи около Солунъ та хинтерландътъ му е билъ извънредно малъкъ, а градътъ безъ него рискувалъ да страда, затова Мануилъ се билъ съгласилъ съ искането на царь Асена, да се позволи достъпъ на дубровчанитѣ и въ неговия градъ, за да го спаси отъ търговски загуби. Специаленъ договоръ за случая той не ще да е направилъ, понеже нѣмалъ възможность, тъй като е билъ заетъ съ вътрешни уредби на господарството си. На това мнение историцитѣ се позоваватъ повече, защото първоизточника е билъ най-близъкъ до тѣзи събития и дори въ сравнение съ останалитѣ източници той напълно се съгласява и схожда. Пето, въ полза на това говорѣлъ и надписътъ въ черквата Св. Четиридесетъ Мжченици, въ който за Солунъ не се споменава абсолютно нищо; когато напротивъ, ако бѣше превзетъ отъ Ив. Асенъ II това непременно е щѣло да бѣде отбелязано, защото за владичество на Солунъ въ продължение на нѣколко вѣка сж се водили голѣми борби, заради което той е представлявалъ за външната политика на българитѣ твърде цененъ обектъ.

Това сж въ кратко доводитѣ на третото мнение. Нека сега направимъ и върху тритѣ мнения единъ критически разборъ, за да установимъ кое отъ тѣхъ е исторически най-правдоподобно. Преди всичко не може да се подържа че Солунъ е билъ български само възъ основа на свидетелството на грамотата на Дубровнишкитѣ търговци и на житието на Св. Петка защото първиятъ документъ е издаденъ за чисто търговски облаги, въ които абсолютно никакъ не се държи смѣтка за владичество на града, а вториятъ е пресиленъ въ желанието на автора да се покаже значението на българската мощъ.

Нѣщо повече, никой отъ източниците на тази епоха не подчертава мисълта, че градътъ е билъ български. Напримѣръ въ паметника отъ черквата Св. Четиридесетъ Мжченици името на гр. Солунъ не фигурира, когато това е трѣбвало да стане, както е случаятъ съ Цариградъ за който се говори ясно и недвумислено. А известно е, че значението на Солунъ е било за българитѣ тъкмо такова, каквото и на Цариградъ, и че при единъ благоприятенъ успѣхъ сигурно щеше да се спомене за него поне въ единъ български документъ отъ политическо значение. Не само това, а още щѣше да се забрани на Мануила да върши действия, какъвто е въпросътъ за политическата кореспонденция между него и папата, които го характеризиратъ като самостоятеленъ господарь въ известна степенъ. По-приемливо и по правдоподобно е второто мнение, което твърди, че града Солунъ е билъ васаленъ на българския царь Ив. Асенъ II. Преди всичко въ надписа на Св. Четиридесетъ Мжченици не се отбелязва нищо за Солунъ, защото въ него фигуриратъ само напълно завладѣни области, а Солунъ, като васаленъ, е оставалъ вънъ отъ територията на България. Патриархъ Евтимий, като се е възползувалъ отъ обстоятелството, че само Цариградъ е споменатъ, макаръ и градъ вънъ отъ България, въ грамотата на дубровнишкитѣ търговци, бърза да потвърди дори съ лично засвидѣтелствуване, че Солунъ е билъ български, безъ да разбира значението на васалността¹. А грамотата на дубровнишкитѣ търговци допълва изцѣло мисълта, че Солунъ е билъ васаленъ. Защото споредъ източникитѣ е известно, че въ Солунъ се е настанилъ епирскиятъ деспотъ, безъ да е отбелязано, че градътъ е билъ български или че той живѣе въ чуждъ на деспотството си градъ. Щомъ това, е така, българскиятъ царь е могълъ да издава грамоти, подобни на дадената на дубровнишкитѣ търговци, ако Солунъ му е билъ васаленъ. Трѣбва да отбележимъ и този фактъ, че Мануилъ затова се е наричалъ „деспотъ“, защото положението му въ политическо отношение е било въ зависимостъ отъ българския царь, защото иначе, той е щѣлъ да си запази правото да се нарича „василевсъ“, тъй като отъ никжде не можемъ да черпимъ сведения, че това име се е свързало само съ владичеството на Цариградъ. Напротивъ титлата „василевсъ“ е била

¹ Б. Пеневъ, Паисий Хилендарски (историко-литер. студия), Вж. Пер. сп. София, 1910. кн. 71. стр. 747.

винаги свързана само съ византийската империя, която въ тази епоха е съществувала и естествено е, че и тая титла е могла да се употрѣблява. Че Солунъ е билъ васаленъ на Ив. Асенъ II, се потвърждава и отъ следния исторически фактъ¹. Когато Ватацесъ е билъ въ Лампакъ заедно съ Ив. Асенъ II стигнали до тѣхъ оплаквания, които произлѣзли отъ стѣлкновение между търновския патриархъ и цариградския относно назначението на епископъ въ града Солунъ. Двамата царе следъ като размѣнили мисли, относно духовното минало и политическото положение на града и като взели предъ видъ тогавашното положение, решили да освободятъ солунския епископъ и постановили, щото при ржкополагането да се пита цариградския патриархъ. По силата на това постановление тогавашниятъ епископъ въ Солунъ е билъ сваленъ, понеже е билъ ржкоположенъ безъ знанието на цариградския патриархъ. Отъ този фактъ е явно, че и при уреждане на духовнитѣ дѣла въпросътъ е трѣбвало да се разрешава и съ постановление отъ българския царъ, което потвърждава, че действително последниятъ е ималъ известна властъ върху Солунъ. А ако Солунъ е билъ напълно подчиненъ, както твърдятъ подръжниците на първото мнение, нѣмало е да става нужда да се дава оплакване до двамата господари, а най-малко пъкъ Ив. Асенъ II е щѣлъ да се съгласи да отстъпи единъ свой градъ на чуждъ духовенъ началникъ при наличността на български патриархъ. Почти същото може да се каже и за мнението, което поддържа, че градътъ не е билъ български, защото тогава е нѣмало нужда да се пита българскиятъ царъ, относно епископа. А колкото се отнася до правото на Мануила да се подписва съ червено мастило и да носи червени чизми, трѣбва да забележимъ, че това той е трѣбвало да върши, защото своето положение, като деспотъ, той го е схващалъ и като господаръ съ известна самостоятелност, та е могълъ съ право да се разпорежда съ господарството, стига това да не е било въ разрѣзъ съ политиката на неговия сюзеренъ, какъвто е случая и съ кореспонденцията му съ патриарха. Съ тѣзи си разяснения потвърждаваме и допълняме второто мнение, като същевременно категорически отхвърляме и последното мнение, което поддържа че Солунъ не е билъ нито подчиненъ,

¹ Ватопедское сказаніе, съобщено отъ Преосвещеникъ Порфирій въ „Первое путешествіе по Аѳонѣ. Вж. „Востокъ Христіанскій“ т. I. 46 и 47 (В. Василевскій, цит. съч. стр. 24).

ното васаленъ. Възъ основа на чисто научнитѣ исторически източници се дохожда до неспоримото положение, че при Иванъ Асенъ II областта Тесалия и градътъ Солунъ заедно съ малкия му хинтерландъ сж образували „деспотия“ подъ неговъ протекторатъ, оставена да се управлява отъ Мануила, братъ на Тодоръ Комненъ и зетъ на Ив. Асенъ II. Това заключение по отношение на владението на Солунъ се потвърждава още и отъ сведенията, които имаме за югозападната граница на България презъ времето на Ив. Асенъ II, която е почвала отъ устието на р. Дѣволъ, вървѣла е по обратното течение право къмъ р. Вардаръ, северно отъ Костуръ, Острово, Воденъ, пресичала е р. Вардаръ на северъ отъ Солунъ, отъ гдето е слизала къмъ устието на р. Марица при Еносъ по р. Екрене, южно отъ Българофигонъ, Аркадиополисъ, Месина, та е стигала до Мидия на Черно-море.¹

Следъ смъртта на Ив. Асенъ II на българския престолъ идватъ слаби и неспособни царе, които не само че не сж могли да задържатъ завещанитѣ имъ земи, а напротивъ сж ги изгубили, а не следъ много години довели държавата подъ чужда властъ. Единственъ по-забележителенъ български царъ отъ тази епоха е билъ Михаилъ Шишманъ, който е направилъ опитъ да осигури владичество надъ югозападна Македония, една отъ най-важнитѣ части на Балканския полуостровъ, защото, както видѣхме, тя е хинтерландъ на Солунъ. Обаче при гр. Велбуждъ въ 1330 година² той бѣ разбитъ отъ сърбитѣ, които отъ тази година вече взеха предимство на Балканския полуостровъ, а българитѣ отстѣпиха до като въ 1393 година цѣлата имъ държава, България, бѣ покорена и влѣзе въ предѣлитѣ на турската империя.³ Съ това българитѣ се простили съ политическата си свобода, а заедно съ това и съ идеята за владичество надъ Солунъ. Но поради търговскитѣ връзки, които има тоя градъ съ земитѣ на северъ отъ него и съ народа, който ги населява, въ ново време пакъ връзкитѣ между българитѣ и Солунъ се засилиха. Обаче безъ своя български хинтерландъ и сега Солунъ мжчно ще вирѣе като голѣмъ пристанищенъ градъ.

¹ Ст. Стефановъ, цит. съчинеение стр. 25. — Д. Ризовъ цит. съч. стр. 20, карта 14.

² К. Иречекъ, цит. съч. стр. 387. — Ст. Станоевић, цит. съч. стр. 133.

³ К. Иречекъ, цит. съч. стр. 450.

ГРЕКО-БОЛГАРСКИЕ ОТНОШЕНИЯ В МАКЕДОНИИ В 1870—80 ГОДАХ

(Из консульских донесений)

Сообщает А. М. Селищев.

Греко-болгарские церковно-национальные отношения в Македонии, представляющие такое яркое проявление этнических, общественных и отчасти политических стремлений болгарского населения с одной стороны и греческой иерархии с другой, не изучены еще в полной мере. Для всестороннего освещения этих отношений требуется еще много труда положить на отыскание документальных данных, на опубликование и изучение их. Предлагаемые ниже документы извлечены из того же источника, откуда взяты и ранее напечатанные мною в „Македонском прегледе“ (V, кн. 2, 3, 4), — из консульских донесений.

Первые 4 документа идут из русского консульства в Янине, от 1870, 1872—1874 годов.

1) Первый документ — секретное донесение консула Леонтьева о его беседах с митрополитом янинским Софронием, 1870 г. Митроп. Софроний, как и другие греческие иерархи, мечтает о преобладании греков на Балканском полуострове, о возрождении Византии. Целям греческой гегемонии не соответствует движение среди балканских славян. Митрополит против этого движения; он готов быть за-одно с турками („с Гассаном“ и „с агою“). Интересна характеристика греков и болгар, сделанная Янинским пашею. К документу следует сделать и такое замечание: чувствуется личное недовольство консула Янинским митрополитом. Леонтьев жалуется на резкий ответ митрополита, данный им драгоману русского консульства, предложившего помощь консульства по делу одной девушки, обращенной в мусульманство. Но это предложение было сделано в присутствии посторонних лиц и могло повлечь неприятности для митрополита. Для того, чтобы не давать турецким властям повода к обвинению в совместном

действии с русским консульством, осторожный владыка дал резкий ответ драгоману. (Осторожность митрополита подчеркивает и Леонтьев). Слишком большое значение придает консул тому, что процессия с плащаницею в великую пятницу не остановилась у здания русского консульства.

2) Во втором документе, в донесении секретаря консульства от 2 сент. 1872 г., представлено отношение жителей Янины, в частности митрополита Софрония, к „болгарскому вопросу“. В этом и в других донесениях Янинского консульства митрополит Софроний не представляется уже врагом болгарского движения; он не согласен с намерением Константинопольского собора отлучить болгар; он „не находит также ничего противохристианского и антиканонического в желании болгар иметь свою иерархию даже в смешанных епархиях, где болгар большинство.“

3) Донесение консула Троянского от 16 янв. 1873 г. Консул подтверждает сообщение секретаря Крылова о неодобрительном отношении митрополита и населения Янины к мерам, принятым Константинопольским собором, об „убеждении в несправедливости“ решения этого собора. Таково же отношение населения и прочих краев Эпира и Фессалии.

4) Четвертый документ (1874 г.) представляет собою извлечение из записки консула Троянского о Фессалии, — извлечение, относящееся к греко-болгарским отношениям. „Фессалийские иерархи, заинтересованные этим вопросом, выражали мне глубокое сожаление о случившемся и не одобряли принятых Великою церковью мер“

Остальные документы (№ № 5—13) идут из русского консульства в Битоле. Они относятся к 1872—1880 г. г. (Архив Мин. Ин. Д. Дела Битольского консульства).

5) Донесение консула Якубовского от 17 июля 1872 г. Извлекаем из этого донесения сообщение об отношении населения Битоли к известию об отделении болгар от греческой патриархии.

6) Консул Максимов сообщает в донесении от 2 ноября 1874 г. об аресте архимандрита Козьмы и о ссылке его на Афон. „Вся вина этого достойного пастыря сводится к тому, что объявил себя за Экзархат, а жители Кырчова, увлекаемые его умом, доброю жизнью и счастливым характером, следуют за ним. Считаю долгом к сему прибавить, что сам архиман-

дрит Козьма был вынужден к такому действию тяготением к Экзархии Болгар Охридской и Пелагонийской епархий, отказавшихся давать денежное пособие монастырю Пр. Богородицы, пока игумен его не примкнет на сторону болгарского духовенства." В донесении говорится также об „интригах и раздорах" в населении, возбуждаемых еп. Анфимом, и о преследовании Охридского митрополита Нафанаила: Битольский генерал-губернатор „ставит ему в вину сношения с Кырчовянами, Болгарами Дибры и Корицы (Джорджи). Важно здесь отметить, что в то время в Корче и ее районе находилось болгарское население.

7) Донесение Максимова об образовании болгарской общины в Кичеве, — донесение от 25 февр. 1875 г. Важно указание этого документа на одно бытовое явление „в болгарском сельском населении Македонии и Албании." Это — „бегалки" („бегальный брак") — „ежедневное явление тут". Утверждение или расторжение такого брака составляет „источник обогащения местных греческих иерархов." „К сожалению, одно корыстолюбие. . . обуславливает решения греческих иерархов по поводу таких дел."

8) Донесение того же консула от 12 апреля 1875 г. о протесте еп. Анфима и о суде по делу о нападении в Лерине (Флорине) на сторонника болгарской экзархии Ване: его хотели задушить Георгаки, родственник Леринского епископа Прокопия, и грекоман болгарин Афанасий. На суде один из свидетелей — мусульман показал, что он подкуплен еп. Прокопием.

№№ 9—13 — донесения вице-консула в Битоле Л. Няги, весьма ценные по своему содержанию. Няга принимал близкое участие в греко-болгарских отношениях и свои наблюдения и мысли обстоятельно излагал в донесениях. Но его мысли и деятельность не нашли сочувствия в русском посольстве, во главе которого стоял тогда Е. Новиков. 16 мая 1881 г. Новиков писал „конфиденциально" директору департамента Н. К. Гирсу о своем недовольстве Нягою. Новиков отрицательно отнесся к доводам Няги о преобразовании Битольского вице-консульства в консульство, необходимом для придания должного авторитета деятельности его представителя. Недоволен Новиков и образом действий Няги в греко-болгарской распре. „В церковном греко-болгарском вопросе г. Няга высказывал

воззрения, мало соответствующие примирительному направлению нашей политики,¹⁾ вследствие чего я счел нужным снабдить его наставлением, сообщенным Вашему Высокопревосходительству в копии за № 657.“ Недоволен Новиков и тем, что Няга совершил поездку по Македонии вопреки желанию константинопольского посольства. Провинился Няга перед Новиковым и тем, что испрашивал 29 ноября 1880 г. себе отпуск непосредственно в Министерстве без предварительного о том представления в посольство. И еще была вина: Няга отправил непосредственно в Департамент личного состава представление о награждении золотой медалью коваца Ташко Дойчинова, минуя посольство.²⁾

9) В донесении от 4 мая 1880 г. Няга сообщает об аресте священника Деметра в леринском селе Klabougabé (Клотороби). Вина священника заключалась в том, что он на первый день пасхи совершил церковную службу, по настойчивому желанию прихожан, на славянском языке. Кроме того, в донесении представлено положение дела болгар в Леринском и Ресенском краях, указано, с какой враждебностью относятся к населению греческие владыки; непослушных им болгар они представляют турецким властям как рьяных революционеров (напр. в Ресене).

10) В донесении от 23 июля 1880 г. Няга пишет о румынской агитации в Македонии об открытых там румынским правительством школах и о посланных Константинопольским патриархом в Македонию проповедниках. Эти проповедники ведут весьма резкую, фанатически-националистическую эллинскую пропаганду. Злобой по отношению к болгарам проникнуты проповеди этих духовных лиц, легатов патриарха. Ими изготовляются письменные заявления от имени валашского населения, предназначенные Европейской комиссии реформ и константинопольскому патриарху.

11) Донесение от 17 августа 1880 г. сообщает о нападении греческой банды Катрагия на селян Маловишты, собравшихся в церкви. Катрагия запретил священнику под страхом смерти отправлять церковную службу на славянском языке:

¹⁾ Об этой „примирительной политике“ см. в работе И. Снѣгрова, Руски опити за предотвратяване и дигане на схизмата (Мак. прегледъ, V, кн. 2, стр. 4—5).

²⁾ Архив Мин. И. Д. V—A₂, № 148. Битолия.

„Македония страна чисто-эллинская.“ Тяжелое положение сельского населения в Битольском крае: разбойничество, непосильные подати. Среди разбойников — грабители-албанцы и носители „великой греческой идеи“. Митрополит Битольский Матвей поддерживает греческих бандитов и дает им свое благословение.

12) 24 августа 1880 г. Няга сообщает об общем отсутствии безопасности в вилайете. Банда Котрагия угрожает болгарским и валашским селам. Митроп. Матвей благоволит этой банде. Греческие бандиты рассылают по селам приказы об изгнании болгарских учителей.

13) Большое весьма ценное донесение отправил Няга в посольство 10 ноября 1880 г. Здесь показано, почему необходимо для национально-общественного дела в Битольском крае присутствие тут болгарского иерарха. Изображается греческая пропаганда и крайне тяжелое положение болгарского населения. В конце донесения сообщается о желании битольского населения иметь митрополитом еп. Григория, находящегося в Руцуке. Отзывом Няги об этом лице заканчивается донесение.

№ 1.

Секретно

копія съ донесенія надворнаго совѣтника Леонтьева отъ 30 Іюня 1870 г. за № 96 господину Россійско-Императорскому послу въ Константинополь.¹⁾

Въ одномъ изъ предыдущихъ донесеній моихъ я имѣлъ честь сообщать о прекрасныхъ намѣреніяхъ митрополита Софронія и о той осторожности, съ которою онъ держалъ себя относительно насъ съ самаго начала своего пріѣзда сюда. Я не порицалъ этой осторожности, находя ее сообразной съ обстоятельствами и В. Пр.-во благоволили, раздѣляя мою мысль, совѣтовать не уклоняться безъ нужды отъ этой воздержанности. Видаясь съ митрополитомъ очень рѣдко, но зная все, что онъ дѣлаетъ и предпринимаетъ, я старался съ одной стороны уловить, какова будетъ его роль въ епархіи по отношенію къ пашѣ, янинскимъ архонтамъ и народу и съ другой стороны опредѣлить наши съ нимъ взаимныя отношенія. Свиданія наши съ нимъ были рѣдки, но всегда продолжительны и въ разговорахъ своихъ Его В. Преосв-ство очень охотно переходилъ отъ чисто мѣстныхъ дѣлъ къ вопросамъ самаго важнаго и общаго свойства. Сначала онъ постоянно защищалъ Турокъ и порицалъ Славянъ, называя ихъ самыми опасными

¹⁾ Архивъ Мин. Ин. Дел. V—А₂, № 1111. Янина.

врагами Грековъ, жаловался на церковное Греко-Болгарское дѣло и, искусно отстраняя слова „Русскій и „Россія“, постоянно нападалъ на другихъ Славянъ, не только на Болгаръ, но и на Сербовъ. Иногда шутя, а иногда и горячася, онъ говорилъ мнѣ даже, что въ случаѣ какогонибудь Славянскаго движенія всякій Грекъ, понимающій интересы своего народа, будетъ за одно „съ Гассаномъ“, съ „агою“ — ибо только путемъ примиренія съ Турками могутъ Греки достигъ вслѣдствіе своего ума и высшаго просвѣщенія (?) преобладанія на Балканскомъ полуостровѣ и подготовить основы возрожденія Византіи.

... Насколько эти частныя бесѣды не переходили за предѣлы нашего съ митрополитомъ здѣсь назначенія, однако онъ безспорно имѣли двоякую цѣну: съ одной стороны, — такіе общіе взгляды митрополита могли выразиться практически въ какихънибудь мѣстныхъ мелочахъ и служить мнѣ руководящей нитью для дальнѣйшихъ моихъ съ нимъ сношеній; съ другой стороны, не смотря на полушуточный тонъ, котораго такъ лукаво и настойчиво придерживался митрополитъ, было, я думаю, не бесполезно выслушивать мнѣніе такого способнаго и образованнаго іерарха о Славяно-Греческихъ дѣлахъ. Общія мысли эти интересовали меня еще и потому, что нѣчто подобное о выгодахъ примиренія съ Турціею (если она будетъ продолжать свои реформы) высказывали мнѣ и нѣсколько другія лица и въ особенности одинъ весьма умный, образованный и благородный молодой Грекъ изъ Аѳинъ, съ которымъ я познакомился нынѣшнею зимою въ Артѣ. И этотъ Аѳинскій Грекъ и митрополитъ и нѣкоторые другія лица (менѣе впрочемъ смѣлая на словахъ) повидимому ждали необыкновенной пользы отъ поѣздки Сирскаго митрополита Ликурга въ Англію. Они уже ждали, что вся политика Англіи измѣнится отъ этой поѣздки. Послѣднія событія доказали еще разъ — на кого могутъ надѣяться Греки.

Что касается до примиренія съ Турціею, то это такая несбыточная мечта, что она простительна лишь тому крайне печальному настроенію умовъ, которое распространилось въ средѣ болѣе просвѣщенныхъ Грековъ послѣ неудачи Критскаго дѣла и оскорбленій, нанесанныхъ Европою Эллинскому Королевству.

Если бы даже это желаніе немногихъ и было искренно, то оно встрѣтило бы всегда даѣ непреодолимыхъ преграды: съ одной стороны вѣковую, если можно такъ выразиться, наивную ненависть столькихъ сотенъ тысячъ сельскихъ и городскихъ Грековъ простаго званія и съ другой стороны недовѣріе самихъ Турокъ ко всякой любезности Грека.

Ахмедъ-Рассимъ-Паша однажды въ разговорѣ со мной чрезвычайно характерно опредѣлилъ отношеніе Турокъ къ Болгарамъ и Грекамъ и указалъ ясно и прямо на то, о чемъ

я говорю. Пользуясь моей личной съ нимъ близостью и полагая, что всякое лишнее свѣдѣніе объ этихъ общихъ дѣлахъ поучительно для Русскаго дѣятеля на Востокѣ, я сказалъ ему такъ:

— Я хочу вамъ сдѣлать одинъ нескромный вопросъ. Кого вы любите больше: Болгаръ или Грековъ?

— Я вамъ отвѣчу откровенно, сказалъ Паша. Какъ чело-вѣкъ я Грековъ предпочитаю; съ ними можно, оставаясь Пашею, проводить время: они способны говорить съ нами какъ люди, забывая нашу государственную роль. Съ болгарами личныя сношенія почти невозможны; болгаринъ постоянно видитъ во мнѣ Пашу, все боится и думаетъ, что я слова проста не могу сказать. Въ политическомъ отношеніи я, конечно, предпочитаю болгаръ ихъ легче удовлетворить; будь къ нимъ справедливъ и снисходителенъ — они скажутъ тебѣ спасибо и будутъ пастись смирно какъ волы. Волы эти становятся опасными только тогда, когда имъ подъ кожу забираются о с о б ы я мухи: надо слѣдить за этими мухами. Грековъ я политически ненавижу: ихъ мы никогда удовлетворить не можемъ и что бы мы для нихъ ни дѣлали, они будутъ кричать „народность“. Хотя, съ другой стороны еще, управляя Греками я покойнѣе. Болгарина не поймешь: если онъ и задумалъ что нибудь, то онъ будетъ еще покойнѣе и почтительнѣе; а Грекъ еще за два мѣсяца до дѣла подниметъ плечи выше и начнетъ крутить усы“.

Не знаю, можно ли было яснѣе и лучше опредѣлить отношенія двухъ главнѣйшихъ народовъ Турціи къ ихъ завоевателямъ? . . .

[Сообщение о грубомъ ответе драгоману русскаго консульства, пришедшего предложить содействие консульства по делу одной девушки, обращенной в мусульманство. В великую пятницу процессія с плащаницею, шедшая по городу не оставилась у консульства, как это делалось раньше. Злоупотребления митрополита при выборе представителя в Великий Совет патриархии]

№ 2.

Копія съ донесенія Губернскаго Секретаря Крылова Господину Послу въ Константинополь отъ 29 Сентября 1872 года за № 208.¹⁾

Въ послѣднее время греческія газеты дошли до крайнихъ предѣловъ и даже перешли ихъ, исчерпывая болгарскій вопросъ. Въ Имери была помѣщена корреспонденція, совѣтовавшая объявить Болгаръ раскольниками, потому что это будетъ ичень выгодною въ политическомъ отношеніи для Грековъ мѣрою, ибо въ противномъ случаѣ Болгаре, составляющіе большинство сравнительно съ эллинскимъ населеніемъ, бдутъу

¹⁾ Архив Мин. Ин. Д. V—A₂. № 1115. Янина.

всегда имѣть на свой сторонѣ перевѣсъ въ общихъ двумъ націямъ совѣщательныхъ собранійхъ. Другая газета (Θεατισъ, кажется), обзывая Іерусалимскаго Патріарха Іудею, предающимъ церковь и націю, и иронически критикуя его мнѣніе о томъ, что Св. Гробъ составляетъ его чифтлыкъ, выражаетъ еще болѣе нелѣпое мнѣніе, что святыня эта есть помѣстье эллинской націи и что послѣдняя должна воспользоваться своимъ правомъ и потребовать отъ Іерусалимскаго Патріарха отчета въ употребленіи святогробскихъ доходовъ.

Стало ясно видно, что газеты, не сказавши крѣпкихъ логическихъ доказательствъ въ пользу защищаемаго ими вопроса, выболтались и впадаютъ уже въ нелѣпость.

Съ другой стороны удаленіе Іерусалимскаго Патріарха отъ участія въ соборѣ сильно ослабило значеніе послѣдняго, а предполагаемое рѣшеніе его объявить Болгаръ схизматиками безъ точныхъ каноническихъ основаній угрожало потерей навсегда и этой націи и вмѣстѣ съ тѣмъ и благоволенія Россіи, всегда покровительствовавшей Грекамъ. Поэтому неудивительно, что Яніоты, судившіе доселѣ о болгарскомъ вопросѣ (въ которомъ они не заинтересованы непосредственно) лишь рефлексивно по газетамъ — въ виду нелѣпицъ послѣднихъ и положенія, которое готовитъ эллинской націи константинопольская Патріархія, принуждены были отнестись къ болгарскому вопросу критически и выработать собственное мнѣніе.

Въ настоящее время въ здѣшнихъ передевыхъ умахъ совершается внутренняя борьба, исходъ которой будетъ благопріятенъ Болгарамъ и намъ. Въ нѣкоторыхъ умахъ переломъ уже совершился и благотворно подѣйствуетъ и на остальныхъ, такъ какъ Греки вообще говоруны и риторы даже съ чужаго голоса и тѣмъ съ большимъ жаромъ будутъ распространять и отстаивать quasi-собственное мнѣніе, на которое натолкнули ихъ обстоятельства. (Я говорю о здѣшней интеллигенціи, которая была уже нѣсколько времени довольно враждебно расположена къ намъ, а простой народъ съ бѣлымъ духовенствомъ и доселѣ не отдѣлялись отъ насъ въ своихъ симпатіяхъ). Хотя болгарскій вопросъ, особенно въ подробностяхъ, и не получилъ пока надлежащаго освѣщенія во всѣхъ умахъ, тѣмъ не менѣе уже выяснилась у многихъ главная нить его — именно то, что константинопольскій соборъ поступитъ очень дурно, объявивъ Болгаръ раскольниками. Это мнѣніе мнѣ высказалъ на дняхъ янинскій Митрополитъ Софроній въ довольно продолжительной бесѣдѣ. Признавая антиканоничность Ортакейскаго собранія Епископовъ, не получившихъ на то разрѣшенія отъ мѣстной духовной власти, онъ находитъ однакоже, что они заслуживаютъ полного снисхожденія и извиненія, а не мѣръ строгости, такъ какъ приведены къ тому единодушнымъ желаніемъ болгарскаго народа, „а когда народъ закуситъ удила, то духовной власти съ нимъ

не возможно справиться“. Высокопреосвященный не находить также ничего противохристианскаго и антиканоническаго въ желаніи Болгаръ имѣть свою іерархію даже въ смѣшанныхъ епархіяхъ, гдѣ Болгаръ большинство и не ожидаетъ отъ этого вреда эллинизму, такъ какъ, вѣроятно, болгарскіе владыки позаботятся, смотря по мѣстнымъ потребностямъ, объ учрежденіи и поддержаніи не только болгарскихъ, но и греческихъ школъ и допустить греческое богослуженіе, гдѣ оно нужно.

Я выразилъ однакоже Владыкѣ мои опасенія, состоявшіе въ томъ, что не смотря на явное и признаваемое имъ неблаго-разуміе предполагаемыхъ по отношенію къ Болгаромъ мѣръ константинопольскаго собора, онѣ будутъ приведены въ исполненіе, и расколъ состоится, что будетъ великою смутою въ православной церкви, тѣмъ болѣе, что рѣшеніе собора значительно теряетъ свою силу и достоинство вслѣдствіе уклоненія отъ участія въ немъ Іерусалимскаго Патріарха. Не смотря на порицанія газетъ, замѣтилъ я, онъ одинъ поступилъ вполне благоразумно и въ каноническомъ отношеніи и въ финансовомъ — въ виду пользы эллинизма...

[Следуетъ указание Крылова, что Болгарія поступила въ веденіе константинопольскаго патриарха после вселенскихъ соборовъ; Болгарія имела своего екзарха; болгаре перестали со времени патриарха Иоакими посещать Іерусалимъ и темъ самымъ Іерусалимскій патриархъ лишился ок. 2000 лиръ ежегоднаго дохода отъ этихъ посещеній, — дохода, шедшаго на дело эллинизма].

№ 3.

Копія съ донесенія Надворнаго Совѣтника Троянскаго Господину Послу въ Констаотинополь отъ 16 января 1873 года за № 17-м¹).

Я имѣлъ честь получить письмо Вашего Превосходительства отъ 15 прошедшаго Декабря, въ коемъ коснувшись между прочимъ греко-болгарскаго вопроса, Вы благоизволили замѣтить, что при существующемъ нынѣ настроеніи Грековъ противъ Россіи полезно слѣдить за проявленіемъ общественнаго мнѣнія въ областяхъ турецкихъ, населенныхъ греками и незамѣтно содѣйствовать благопріятному для насъ реакціонному движенію въ оныхъ...

Управлявшій въ мое отсутствіе Императорскимъ консульствомъ въ Янинѣ Г. Крыловъ, донесеніемъ отъ 29 сентября истекшаго года за № 208 имѣлъ честь докладывать Вашему Пр^{ву}, что Элиро-Θессалійскіе Греки, судившіе о Греко-Болгарскомъ церковномъ вопросѣ главнымъ образомъ по газетамъ, сначала порицали образъ дѣйствій Болгаръ, но потомъ, послѣ необдуманно принятаго константинопольскимъ Соборомъ рѣшенія объ отлученіи Болгаръ отъ церкви, отнесли къ дѣлу

¹) Архив Мин. Ин. Д. V—А₂. № 1118, Янина.

болѣе безпристрастно и пришли къ тому убѣжденію, что Соборъ поступилъ не благоразумно, объявивъ отлученнымъ отъ церкви цѣлый народъ, ни въ чемъ не уклоняющійся отъ догматовъ православной вѣры и лишь желающій имѣть славянское богослуженіе и собственную церковную іерахію. Я могу только подтвердить сказанное Г. Крыловымъ и присовокупить, что въ здѣшнемъ обществѣ еще болѣе укоренилось убѣжденіе въ несправедливости принятаго Соборомъ рѣшенія. . . . Нынѣшній митрополитъ Янинскій Софроній, человѣкъ благоразумный и безпристрастный, . . . не смотря на господствующее нынѣ въ Константинопольской и Аѳинской печати раздраженіе противъ Россіи, проявившееся по поводу греко-болгарского вопроса, старается быть въ возможно лучшихъ отношеніяхъ съ Императорскомъ консульствомъ и отнюдь не раздѣляетъ воззрѣній той партіи, которая всюду видитъ происки Императорскихъ агентовъ и этимъ проискамъ приписываетъ претепрпѣваемые Греками неудачи въ ихъ борьбѣ съ Болгарами.

Насколько въ настоящее время расположены въ нашу пользу жители Янины, настолько же, и даже еще болѣе предано Россіи остальное христіанское населеніе Эпиро-Θессаліи, въ чемъ я могъ убѣдиться во время моихъ неоднократныхъ поѣздокъ по ввѣренной моему наблюденію странѣ и что въ особенности было усмотрѣно мною въ недавнее пребываніе мое въ городѣ Артѣ, гдѣ мнѣ былъ оказанъ самый радушный пріемъ гражданами и митрополитомъ Серафимомъ, относящимся вполне безпристрастно къ греко-болгарской распрѣ и продолжающими питать чувство глубокой преданности къ единовѣрной Россіи. Въ бесѣдахъ со мною Высокопреосвященный Серафимъ высказывалъ мысли совершенно противоположныя тѣмъ, которыя проводятся нынѣ въ греческой печати. . .

№ 4.

Записка о современномъ состояніи Θессаліи въ экономическомъ и политическомъ отношеніяхъ [Л. Троянского]. Къ № 158. 1874 г.¹⁾

. . . Возобновившійся въ послѣднее время греко-болгарской церковный вопросъ произвелъ большія смуты въ восточной православной церкви и послужилъ между прочимъ поводомъ къ сильнымъ нареканіямъ на Россію со стороны греческаго духовенства и греческой печати. . . Во время моего недавняго путешествія по Θессаліи я имѣлъ случай убѣдиться, что въ этой странѣ, населенной почти что исключительно греческимъ племенемъ, греко-болгарскій церковный вопросъ отозвался вообще весьма слабо и что Θессалійскій народъ, вопреки разглагольствованіямъ печати, остался твердъ и непоколебимъ въ своей преданности Россіи. . . Умалчивая о гражданахъ, для

¹ Архив М. И. Д. V—А₂, № 1120. Янина.

коихъ греко-болгарскій* церковный вопросъ вообще не имѣть большого значенія, замѣчу здѣсь, что самые Θεσσαλίіскіе Іерархи, заинтересованные этимъ вопросомъ, выражали мнѣ глубокое сожалѣніе о случившемся и не одобряли принятыхъ Великою Церковью мѣръ. . .

№ 5.

Списокъ съ донесенія ст. сов: Н. Якубовского Е. П. Чрезвычайному Послу въ Константинополь отъ 17 Іюля [1872 г.] за № 95.)

. . . По извѣстіямъ отъ 6 Іюля, Асимъ Паша приглашалъ къ себѣ представителей Болгарской Общины и 5 Іюля прочелъ имъ телеграмму отъ Великаго Визиря, которою объявлялось, что Болгары окончательно отдѣлены отъ Греческаго Патріархата. Объявленіе это произвело общую радость между Болгарами. . .

№ 6.

Копія съ донесенія надворнаго совѣтника В. Максимова отъ 2го Ноября 1874 г., № 155, Господину Чрезвычайному Послу Генераль-Адъютанту Игнатьеву.

Арестъ и отправленіе на Леонъ сего 23 Октября Архимандрита Козмы, извѣстнаго здѣсь подъ именемъ „Папа-Козмы“ въ сопровожденіи патріаршаго капыюглана, офицера и 4^{хъ} жандармовъ, заставляють меня снова утруждать вниманіе Вашего Прев-ства донесеніемъ о движеніи Болгаръ въ дибро-кырчовской епархіи.

Въ рапортѣ по битолійскому консульству изъ Солуня я имѣлъ честь доводить до Вашего свѣдѣнія, что, при возникновеніи церковнаго болгарскаго вопроса въ помянутой епархіи, Али-Саибъ-паша, генераль-губернаторъ битолійскаго вилаята, дѣйствовалъ вполне безпристрастно въ отношеніи обѣихъ партій. Назначая комиссіи для обслѣдованія дѣла, онъ давалъ понять, что относится къ нему серьезно; выражалъ желаніе узнать дѣйствительное настроеніе умовъ. Приходившіе съ мѣста рапорты и мазбаты давали тотъ-же результатъ, какой въ свое время былъ получаемъ и изъ другихъ мѣстностей, уже ставшихъ болгарскими епархіями (каковы охридская и ускубская) или же находящихся наканунѣ введенія новыхъ порядковъ (какъ пелагонійская съ Битоліею), то есть, рапорты слѣдователей и мазбаты жителей показывали, что между послѣдними еще не выработалось полного согласія, а поэтому рядомъ съ массою сторонниковъ Экзархата есть и желающіе остаться подъ греческимъ іерархомъ. Къ первой категоріи принадлежатъ всѣ селенія дибрскаго уѣзда и 54 деревни кырчовскаго, и только 25 деревень также кырчовскаго уѣзда выразили желаніе сохранить греческое духовенство,

Такое положеніе дѣла, констатированное документами, по меньшей мѣрѣ не давало Али-Саибъ-пашѣ права становиться на сторону греческой іерархіи. Между тѣмъ всѣ его дѣйствія въ этомъ вопросѣ отъ начала Сентября мѣсяца клонятся къ ея поддержанію. Такимъ образомъ онъ не далъ хода восьми болгарскимъ просьбамъ, содержащимъ жалобы на преосв. Анеима; вызвалъ въ Битолію и отдалъ здѣсь купцу Ромби на поруки уважаемаго Кырчовянами игумена монастыря Пресв. Богородицы, который нынѣ, какъ я имѣлъ честь поминать выше, посланъ въ ссылку, какъ „человѣкъ безпокойный, грозящій произвести въ краѣ смуты“, — обстоятельство, заявленное мнѣ генераль-губернаторомъ при свиданіи 30-го минувшаго Октября. На самомъ же дѣлѣ вся вина этого достойнаго пастыря сводится къ тому, что онъ объявилъ себя за Экзархатъ, а жители Кырчова, увлекаемые его умомъ, доброю жизнью и счастливымъ характеромъ, слѣдуютъ за нимъ. Считаю долгомъ къ сему прибавить, что самъ Архимандритъ Казьма былъ вынужденъ къ такому дѣйствию тяготѣніемъ къ Экзархіи Болгаръ охридской и пелагонійской епархій, отказывавшихся давать денежное пособіе монастырю Пресв. Богородицы, пока игумень его не примкнетъ на сторону болгарскаго духовенства.

Возвращаясь къ донесенію о дѣйствіяхъ Али-Саибъ-паши въ пользу греческой іерархіи, должно упомянуть о передачѣ вышепомянутаго кырчовскаго монастыря который въ хозяйственномъ отношеніи находился доселѣ въ распоряженіи самихъ жителей, въ непосредственное вѣдѣніе Преосвящ. Анеима. Онъ, завладѣвъ монастырскими суммами и сохранившимися въ анбарахъ продуктами прошлагодняго посѣва, приобрѣлъ значительныя средства для поддержанія въ краѣ интригъ и раздоровъ.

Къ сему—же должно присоединить общее преслѣдованіе лицъ, считаемыхъ во главѣ болгарскаго движенія и къ какимъ нельзя не отнести преосвящ. Наѳанаила охридскаго. Самимъ саномъ поставленный въ необходимость принимать сторонниковъ Экзархата и подавать имъ въ случаѣ нужды совѣты, этотъ достойный и ученый Архипастырь возбудилъ неудовольствіе генераль-губернатора Битоліи, который ставитъ ему въ вину сношенія съ Кырчовянами, Болгарами Дибры и Корицы (Джорджи) и который на этомъ основаніи требуетъ отъ Высокой Порты его удаленія изъ Охриды.

Посему осмѣливаюсь думать, что только предстательство Вашего Пресв.-ства передъ турецкимъ правительствомъ, которое, безъ сомнѣнія, снабдило Али-Саибъ-пашу инструкціями по поводу болгарскаго вопроса, можетъ заставить этого сановника измѣнить свой образъ дѣйствій, удержатъ *statu quo* въ Охридѣ и облегчить произвольно сосланнаго папа-Козьму.

№ 7.

Копія съ донесенія Надворнаго Совѣтника В. Максимова отъ 25 Февраля № 75 года, № 25, Его Превосходительству Господину Чрезвычайному и Полномочному Послу Генераль-Адъютанту Игнатьеву.

Въ рапортѣ отъ 2-го Ноября 1874 г., № 156, я имѣлъ честь доносить Вашему Превос-ству о репрессивныхъ мѣрахъ Али-Саибъ-паши, принятыхъ имъ противъ церковно-болгарскаго движенія въ дибро-кырчовской епархіи.

Мехмедъ-Реефетъ-паша дѣйствуетъ покуда въ болгарскомъ вопросѣ съ большею осторожностью и справедливостью, чѣмъ его предшественникъ. Такимъ образомъ онъ допустилъ образованіе въ городѣ Кырчовѣ болгарской общины. Послѣдняя, по свѣдѣніямъ, полученнымъ въ Императорскомъ консульствѣ, уже вступила въ отправленіе своихъ обязанностей, лежащихъ на Митрополитѣ и къ которымъ особенно должно относить бракоразводныя дѣла, составляющія источникъ обогащенія мѣстныхъ греческихъ іерарховъ, руководствующихся только количествомъ получаемыхъ денегъ при утвержденіи или расторженіи „бѣгалокъ“ („бѣгальнаго“ брака), обычаѣ повсемѣстномъ въ болгарскомъ сельскомъ населеніи здѣшняго края и происхожденіе котораго относится къ глубокой древности. Этого рода бракъ совершается безъ дозволенія родныхъ одной изъ брачующихся сторонъ и недовольные имъ обращаются обыкновенно къ власти митрополита съ просьбою его расторженія. Такъ какъ это явленіе есть ежедневное въ болгарскомъ сельскомъ населеніи Македоніи и Албаніи, то безъ сомнѣнія, для жителей весьма важно, чтобы возникающіе отсюда иски обходились дешево и рѣшались справедливо. Къ сожалѣнію одно корыстолюбіе, какъ я уже имѣлъ честь сказать выше, обусловливаетъ рѣшенія греческихъ іерарховъ по поводу такихъ дѣлъ. А посему желаніе народа утвердить ихъ на болѣе справедливыхъ начелахъ служить однимъ изъ важныхъ стимуловъ, побуждающихъ поселянъ желать присоединенія къ Экзархіи.

Допустивъ образованіе въ городѣ Кырчовѣ болгарской общины, Мехмедъ-Реефетъ-паша предписалъ кырчовскому каймакаму не стѣснять совѣсти ни жителей, ни духовенства, объявившихъ себя за экзархатъ; а шестерымъ священникамъ кырчовскаго уѣзда, явившимся въ Битолію просить у него защиты отъ притѣсненій, терпимыхъ ими отъ преосвящ. Анѳима, онъ выдалъ эмиръ-намѣ, въ которомъ предписывается мѣстной власти не неволить предъявителей въ церковномъ дѣлѣ. Считаю не лишнимъ привести здѣсь имена этихъ священниковъ: папа Димитрій, папа Гино, папа Насто, папа Мицко, папа Григорій и другой папа Мицко.

Вслѣдствіе этихъ облегченій 25 деревень кырчовскаго уѣзда, составляющихъ нахію Пóрече (Порѣчье), подчиненныхъ

доселѣ греческому духовенству, составляютъ нынѣ махзаръ о присоединеніи ихъ къ Экзархату. Съ другой стороны, жители города Кырчова рѣшились смѣнить своихъ двухъ священниковъ, отъ которыхъ въ минувшемъ Декабрѣ мѣсяцѣ была отобрана подпись, свидѣтельствующая объ ихъ подчиненіи Преосвящ. Анѣиму.

При разрѣшеніи этихъ двухъ вопросовъ въ пользу экзархата, ему фактически будетъ подчинена вся дибро-кырчовская епархія за исключеніемъ монастыря Св. Богородицы, гдѣ настоятелемъ былъ доселѣ находящійся въ ссылкѣ архимандритъ папа-Козьма....

[Представление о скорейшемъ назначеніи болгарскаго епископа в этот край, так как одно общинное управление вредно отражается на нравахъ и духовенства и мирянъ, вызывая борьбу партий].

№ 8.

Копія съ донесенія Надворнаго Совѣтника В. Максимова отъ 12 Апрѣля 1875 г., № 48, Г. Чрезвычайному и Полномочному Послу Генераль-Адъютанту Игнатьеву.

Въ донесеніи отъ 25 Февраля за № 25 я имѣлъ честь увѣдомлять Ваше Прев-ство о мѣрахъ генераль-губернатора Мехмедъ-Реефетъ-паши по отношенію къ дибро-кырчовской епархіи.

Митрополитъ ея Преосвящ. Анѣимъ, провѣдавшій о льготахъ, достигнутыхъ сторонниками болгарскаго экзархата, поспѣшилъ пріѣхать въ концѣ минувшаго Марта въ Битолю въ сопровожденіи 5 священниковъ изъ деревень порѣчьской нахіи, принадлежащей кырчовскому уѣзду, и 3^{хъ} мірянъ изъ Дибры. Въ поданномъ прошеніи Преосвященный жаловался „на учрежденіе отдѣльной болгарской общины и во имя султанскаго фирмана“, которымъ снабжены архіереи въ Турціи, „требовавъ подчиненія себѣ непокорныхъ“. На первый вопросъ Мехмедъ-Реефетъ-паша отвѣчалъ, что „болгарская община не имѣетъ офиціального характера“, а по поводу втораго обстоятельства заявилъ, что „гражданская власть не считаетъ себя въ правѣ неволить кого-либо въ религіозномъ дѣлѣ“ (!?). По свѣдѣніямъ, полученнымъ консульствомъ, генераль-губернаторъ не хотѣлъ принять порѣчьскихъ священниковъ, о представленіи которыхъ хлопоталъ Преосвященный. Троимъ Дибрянамъ, заявившимъ, что движеніе въ пользу болгарскаго экзархата не есть дѣло всѣхъ жителей, желающихъ, по ихъ словамъ, оставаться подъ греческимъ духовенствомъ, выданы были эмиръ-наме, подобныя тѣмъ, которыми въ свое время были надѣлены кырчовскіе священники и о которыхъ я имѣлъ честь упоминать въ предыдущемъ донесеніи.

Приведя своих сторонниковъ изъ обоихъ уѣздовъ, Пр. Анѣимъ хотѣлъ доказать битолійскому генералъ-губернатору, что „населеніе не желаетъ перемѣнъ въ церковной іерархіи, посему-де и требуется содѣйствіе свѣтской власти для приведенія къ повиновенію нѣкоторыхъ священниковъ, нарушителей общаго спокойствія“. Осторожный Реефетъ-паша не поддался этой демонстраціи, подкрѣпленной заявленіями лицъ, представляющихъ меньшинство, и мѣры, имъ принятыя, имѣютъ, по моему крайнему разумѣнію цѣлью: благовидно отстранить жалобу греческаго архіерея и въ то-же время сохранить въ странѣ *statu quo*.

Между тѣмъ какъ умный Анѣимъ оставилъ въ началѣ Апрѣля Битолію, сохранивъ декорумъ своей власти, греческій архіерей изъ Флорины Прокопій, пріѣхавшій сюда 6 Апрѣля, потерпѣлъ въ своихъ домогательствахъ полное фiasco. Чтобы выяснить это обстоятельство, мнѣ приходится упомянуть о происшествіи, случившемся въ городѣ Флоринѣ 6 минувшаго января, когда родственникъ пр. Прокопія докторъ Георгаки, вмѣстѣ съ грекоманомъ Болгариномъ Афонасіемъ напалъ на нѣкоего Ване, считаемаго за одного изъ наиболѣе приверженныхъ сторонниковъ экзархата, съ намѣреніемъ задушить. Ване спасся, благодаря содѣйствію Турокъ, сбѣжавшихся на его крикъ. Отсюда уголовное слѣдствіе, обвинившее помянутыхъ лицъ въ посягательствѣ на жизнь Ване. Мазбата, констатирующая эго, поступила изъ Флорины въ Битолію, куда былъ присланъ въ тюрьму Афонасій. Зять-же митрополита успѣлъ скрыться.

Флоринскіе грекоманы, подкрѣпляемые своими единомышленниками въ Битоліи и двумя греческими архіереями (Прокопіемъ и Парѣеніемъ Пелагонійскимъ) направили въ Февралѣ мѣсяцѣ свои усилія, чтобы замять дѣло и выручить изъ тюрьмы Афонасія. Въ послѣднемъ въ самомъ дѣлѣ они временно имѣли успѣхъ: Афонасій, который, по показанію самого Ване, былъ сообщникомъ Георгаки, главнаго виновника, былъ выпущенъ на поруки съ обязательствомъ не отлучаться изъ Битоліи и явиться къ суду, какъ только будетъ разысканъ Георгаки. Но, получивъ свободу, онъ бѣжалъ въ Мартѣ мѣсяцѣ въ Флорину, гдѣ былъ схваченъ и снова отправленъ въ битолійскую тюрьму. Это имѣло слѣдствіемъ, что Флоринскіе Болгаре-грекоманы, подстрекаемые родными Афонасія, упростили своего преосвященнаго ѣхать въ Битолію и ходатайствовать объ освобожденіи невинно, по ихъ словамъ, заключеннаго; въ то-же время паства Прокопія пригрозила ему, въ случаѣ неуспѣха ходатайства, перейти на сторону болгарскаго экзархата.

14 человекъ свидѣтелей христіанъ и магометанъ, которые должны были опровергнуть жалобу Ване и предварительное слѣдствіе, произведенное во Флоринѣ, явились въ Битолію

вмѣстѣ съ помянутымъ греческимъ іерархомъ. Но онъ обманулся въ своемъ расчетѣ: одинъ изъ свидѣтелей магометанъ показалъ на судѣ, что онъ подкупленъ.

Это вполне дискредитировало заявленія пр. Прокопія и заставило генералъ-губернатора сдѣлать ему внушеніе по поводу укрывательства Георгаки, въ чемъ его винить общій голосъ.

Какъ ни скабрѣзно это дѣло, но я осмѣлился довести о немъ до свѣдѣнія Вашего Прев-ства; такъ какъ въ немъ концентрировались всѣ приемы греческой партіи, судорожно ухватывающейся за все, въ чемъ она видитъ надежду продлить въ странѣ свое существованіе. Настоящій — же случай заслуживаетъ вниманіе тѣмъ болѣе, что, по слухамъ, греческое консульство въ Битоліи принимзетъ въ вышеизложенной интригѣ дѣятельное участіе и одно время было не прочь объявить официозно помянутаго Афонасія подъ греческимъ протекторатомъ, — обстоятельство, оставленное безъ вниманія турецкимъ судомъ.

№ 9.

Copie d'un rapport adressé à l'Ambassade Imp-le à Constantinople par L. Neagha, V-Consul à Monastir en date du $\frac{4}{16}$ Mai 1880, sous № 72.

Un incident regrettable vient d'avoir lieu ici pendant les fêtes de Pâques: un prêtre bulgare (popa Démètre) du village Klabcurabé, caza Florina, sur l'insistance énergique de ses paroissiens, le premier jour de fête, fit le service divin en langue slave. Cette insistance des villageois était d'autant plus légitime qu'ils possédaient, depuis nombre d'années déjà, un firman de la Sublime Porte, qui les autorisait à construire même une église bulgare.

Nonobstant, l'évêque grec Germanos de Florina ayant appris le fait fit venir, par l'entremise du Caïmakam local, le prêtre inculpé et, sans nulle procédure, le jeta en prison pour lui faire expier le désir de prier Dieu dans une langue qui n'est pas grecque. En même temps, sur l'invitation du même Prélat, le Caïmakam retira le firman relatif à la construction de l'église.

Etant resté 24 heures en prison, le prêtre ne put s'y échapper qu'en présentant une double garantie. Ensuite accompagné de quelques villageois, popa Démètre est venu à Bitolia m'adresser une plainte à ce sujet.

Indigné de la conduite inqualifiable du Prélat grec, je me suis immédiatement rendu auprès de Mouhtar Pacha en lui demandant d'ordonner d'abord une enquête sur les lieux, et ensuite d'interdire sévèrement aux autorités subalternes toute immixtion dans les affaires de culte, et en même temps de garantir la liberté entière à tous les cultes sans distinction.

Sur mon insistance le gouverneur général envoya, en ma présence, l'ordre au Caïmakam de Florina de se rendre sans retard à Bitolia afin d'expliquer sa conduite dans cette triste affaire. On

m'apprend du reste que Mouhtar Pacha a pris la décision de destituer cet employé.

En vous exposant cette affaire je prends la liberté de signaler à l'attention de V. E. qu'après la dernière guerre le clergé grec de cet endroit a commencé à exercer d'une manière insupportable le système d'oppression sur les bulgares d'ici, surtout s'il leur présume quelques velléités de se détacher de l'église grecque.

Pour justifier ce que j'avance il suffit de citer deux exemples. Les bulgares de Resna, durant bien des années, demandent aux autorités de Monastir de les mettre en possession de l'église de cet endroit—église construite par eux, et qui se trouve au service du clergé grec. Cette demande était d'autant plus légitime, qu'à Resna il n'y a pas un seul grec. Cependant le Métropolitain de Bitolia qui, sans doute, est au courant de cette affaire, se rend chaque fois auprès des autorités Ottomannes pour dénoncer la population de Resna comme la plus révolutionnaire de toute la Macédoine. Ce système avait souvent réussi auprès des turcs, qui, sans cela, sont suspects à l'endroit des bulgares.

Pourtant, dès que les plaintes m'ont été adressées à ce sujet, j'ai cru devoir couper court aux insinuations malveillantes et aux dénonciations indignes du Prélat grec d'ici en me rendant en personne auprès de Mouhtar-Pacha. Je lui ai exposé l'affaire en l'engageant d'abord de mettre fin à ce système de dénonciations et ensuite d'examiner sérieusement la demande des habitants de Resna en leur rendant une justice qui est si nécessaire pour apaiser les esprits.

Muhtar Pacha comprit enfin le triste rôle que les autorités Ottomannes jouaient dans cette question en se prêtant aux intrigues du clergé grec, et fit des démarches auprès de la Porte en faveur de la demande des bulgares.

Pour compléter ce récit je dois cependant ajouter que, lorsque les autorités Ottomannes, pour une raison ou pour une autre, restent sourdes aux dénonciations du clergé grec, alors ce dernier trouve encore quelques portes ouvertes aux calomnies et aux intrigues contre les bulgares récalcitrants. Ces portes-là sont les journaux grecs de Constantinople, Athènes et Salonique: toutes les inventions les plus absurdes y trouvent hospitalité. Cela s'appelle dans leur langage — servir la grande cause de l'Hellénisme.

Au reste, il est bien temps de remédier à cet état de choses, et aux abus du clergé grec,—abus qui portent grand préjudice au développement intellectuel du peuple bulgare de la Macédoine. Il n'y a, à mon avis, que deux moyens pour cela. En premier lieu il est de toute nécessité que l'Exarque envoie dans cette contrée des Evêques bulgares. C'est indispensable d'autant plus qu'avant la guerre les bulgares d'ici avaient déjà quatre diocèses: Bitolia, Ohrida, Iuskub et Vélès, où les Prélats bulgares protégeaient efficacement leurs coreligionnaires; et en second lieu — que le gouvernement bulgare fasse tout son possible pour mettre l'instruction

du peuple bulgare en Macédoine sur le pied de la plus parfaite égalité avec celle des grecs. Une fois ces nécessités satisfaites le peuple bulgare d'ici pourra, j'en suis sûr, revenir à d'autres dispositions, qui lui permettront de contrecarrer l'influence du clergé grec. Je compte beaucoup sur cette évolution du sentiment bulgare pour s'opposer à la propagande grecque, qui tend à dénaturer tout et à se créer ainsi une suprématie au détriment des autres nationalités en Macédoine.

Je m'abstiens de toute appréciation et expose seulement la situation telle que je la comprends afin de Vous donner de mon mieux une idée exacte de la façon dont cette question pourra être tranchée, en surmontant ainsi les difficultés qui s'opposent au développement du peuple bulgare.

Si V. E. veut bien partager mon humble opinion en faisant des démarches auprès de l'Exarque et du gouv-t de la Bulgarie, la population de la Macédoine Vous sera reconnaissante et verra une nouvelle preuve de sollicitude de la part de l'Ambassade Imp-le.

№ 10.

Copie d'un rapport adressé à S. E. Mr Novikow par L. Neagha, V-Consul à Monastir, en date du $\frac{27 \text{ Juillet}}{4 \text{ Août}}$ 1880, № 124.

... Le Patriarche Oecuménique a envoyé, tout dernièrement, en Macédoine une foule d'Evêques-prédicateurs, qui ont déjà organisé la propagande active et sans relâche en faveur de l'Hellénisme menacé, de sorte que les églises d'ici sont devenues presque une arène politique, où la sagesse et la modération sont remplacées par des sentiments tout à fait opposés. J'ai assisté à une de ces conférences dans l'église grecque à Bitolia, et chaque parole de cette locution fut empreint d'un sentiment, qui pouvait être tout autre et pas celui de l'Evangile.

Cette tentative de convertir la chaire de l'église dans une arène politique attira en définitif l'attention des autorités musulmanes, qui n'ont pas voulu tolérer plus longtemps cette conduite incorrecte et ont donné un avertissement en conséquence au prédicateur imprudent. Pourtant l'observation des autorités n'a eu pour résultat que de doubler le zèle des prédicateurs qui, se trouvant dispersés dans le pays, loin de tout contrôle, ne négligent aucun des moyens pour arriver à leur but. C'est à la campagne actuellement que les prédicateurs grecs donnent libre carrière à leur langage, et en même temps ils imposent à la signature de la population valaque deux pièces — l'une à l'adresse de la Commission Européenne des réformes, et l'autre — à S. B. le Patriarche à Constantinople. Le hasard m'a mis en possession de quelques pièces de ce genre, et je ne puis pas dissimuler un sentiment de profonde douleur que ces papiers m'aient inspiré. Ici l'aberration est à son comble. On fait prier le Patriarche d'intércéder

auprès de la Commission Européenne de reconnaître la langue grecque, comme officielle, et pas celle des bulgares „car, disent-ils, ce peuple barbare envoie actuellement en Macédoine des hordes sauvages slaves pour piller et contraindre la population d'ici de ne pas souscrire en faveur de la langue grecque“ . . .

№ 11.

Copie d'un rapport adressé à S. E. Mr Novikow par L. Neagha, V-Consul à Monastir, en date du 17/21 Août 1880, № 133.

Avant-hier, le 15 courant, jour de l'Assomption de la Vierge, le village vallaque Malovichta, caza Monastir vient d'être le théâtre de nouveaux exploits de la bande de Katrahia. Durant le service divin, quand toute la population se trouvait dans l'église, 50 brigands à peu près, de nationalité grecque, se mirent en devoir de cerner l'église et sommèrent tout le monde d'en sortir. Là ils choisirent onze notables les plus aisés du village et les amenèrent avec eux dans la montagne, malgré la lutte qui s'était engagée entre la population et les brigands. A cette occasion un villageois et deux femmes ont été littéralement hachés par les bandits en question. En même temps, le chef de cette bande, le fameux Katrahia, ordonna au prêtre du village, sous peine de mort, d'officialier dorénavant en langue grecque et non pas en slave, car, dit-il, la Macédoine n'est qu'un pays Hellénique. Tout ceci est reproduit fidèlement dans le rapport des autorités Ottomannes, qui ont été envoyées sur les lieux pour instruire l'enquête. Comme la distance de Malovichta à Bitolia n'est que trois heures, les habitants ont envoyé le même jour quelques hommes pour donner avis aux autorités d'ici, et en même temps en informer l'office Impérial me demandant aide et assistance.

Emu par ces récits j'ai cru de mon devoir de me rendre immédiatement auprès de Mouhtar Pacha, y insister énergiquement qu'il envoie promptement des troupes à la poursuite des brigands, et de garantir en même temps le village contre une nouvelle attaque de ces malfaiteurs.

Ici je suis à même de rendre justice aux autorités locales, qui ont pris sur le champ, en ma présence, des dispositions pour que les troupes soient envoyées le même jour.

J'arrête ici cet exposé pour résumer en quelques mots la situation du brigandage dans le vilayet de Bitolia, — situation qui mène à la détresse générale. Autant que j'observe les choses et les hommes d'ici il m'est difficile de garantir qu'on puisse s'emparer des brigands, qui ont passé par Molovichta, la vénalité et la corruption des employés et des soldats étant à leur comble, les malfaiteurs, dans la plupart des cas, trouvant protection justement là où la justice et la punition devraient les attendre. Ainsi donc, le brigandage, à l'abri de cette protection fort efficace, a pris ces derniers mois, une telle extension, que la malheureuse popu-

lation de la Macédoine étouffe et dépérit moralement et matériellement dans cette atmosphère désolée, qui accélère sa ruine complète. Presque tous les jours les paysans des environs viennent chez moi se plaindre contre les nombreux abus des employés subalternes, et surtout contre ceux du fisc qui, pour percevoir la dîme de l'état, exigent d'avance d'être payés par les villageois qui, sans cela, sont déjà bien appauvris. Ces menées n'eurent d'autre résultat que même la récolte insignifiante de cet été reste jusqu'à présent sur les champs, exposée aux pluies et aux intempéries de la saison, de sorte que la moitié est déjà pourrie. De cette manière, il faut ajouter à la détresse de l'année passée l'épuisement complet des dernières épargnes du paysan, qui lui créèrent ainsi une situation des plus menaçantes pour l'avenir. D'un autre côté, les vols, assassinats et brigandages, qui régner en souverains, peuvent achever ce que, par hasard, les employés ont oublié de prendre.

Pour remédier autant que possible à cet état de choses, et prévenir ainsi des complications regrettables ou dangereuses, j'ai souvent attiré l'attention des autorités de Monastir sur cette pénible situation des paysans, mais à mon vif regret, je n'ai recolté que des promesses, dont la réalisation me paraît problématique.

En Vous faisant part de ce qui précède j'ose espérer, M^r l'Ambassadeur, que Votre langage auprès du Gouv^t Central aura peut être plus de force et sera écouté dans une affaire, qui touche de si près aux intérêts les plus essentiels de la population rurale d'ici.

Pour compléter du reste le tableau de cette situation il est nécessaire que je signale encore à l'attention de V. E. une série de crimes, qui se passent journellement dans le vilayet. A ce sujet, je possède un registre des personnes tuées à Ohrida et dans les environs pendant les deux mois derniers. Pour ce laps de temps les cas d'assassinats remontent au chiffre de 44 y compris chrétiens et musulmans. La même chose se passe dans d'autres cazas du vilayet de Bitolia. Quant à l'enlèvement des troupeaux de moutons, bœufs, chevaux etc. cela est entré dans un état chronique, de sorte que les autorités Ottomannes d'ici n'existent, à ce qu'il paraît, que pour assurer l'impunité du mal, qui va s'affermir de jour en jour.

Qu'il me soit permis d'ouvrir ici une petite parenthèse: pour le moment le fait le plus saillant est que les autorités demandent aux paysans la taxe des moutons (djelep) qui sont enlevés par les albanais, — ce à quoi les villageois répondent, qu'ils sont prêts à payer si les autorités les feront rentrer en possession de leur bien, et on leur dit, que cela ne regarde point les autorités. Telle est en substance la réponse des employés turcs, et les paysans sont captifs actuellement dans la prison d'Ohrida.

Ce fait mérite aussi d'être cité au gouv^t Central pour obtenir une justice en faveur de ces victimes.

Pour terminer je dois vous faire part qu'un nouvel élément de malheur vient de s'acharner sur les paysans exclusivement bulgares, — c'est l'apparition de plusieurs bandes grecques, qui ont envahi le vilayet, et sous prétexte d'engager des adhérents à la cause Hellénique, ne font que piller les villages bulgares pour déraciner ainsi le panslavisme. Dans ce but, un certain Léonidas, fameux chef des brigands, ayant reçu la bénédiction du Métropolitain grec Mathéos de Bitolia, se mit à la tête de 60 hommes, et porta ainsi la terreur dans tous les villages. Des faits navrants sont parvenus à ma connaissance au sujet des exploits de ce bandit, et en conséquence je me suis rendu plusieurs fois auprès de Mouhtar Pacha en lui demandant une répression énergique. L'attaque des troupes à ce qu'il paraît, a été dirigée savamment de sorte, que le chef et dix autres brigands ont été tués et le reste de la bande dispersé.

Il me paraît aussi utile, M^r l'Am. de Vous faire connaître la conduite indigne du Prélat grec Mathéos de Bitolia au sujet de la bénédiction donnée aux brigands pour les diriger ensuite contre les bulgares. Je ne doute point que cette conduite est de nature à être prise en sérieuse considération par V. E. en faisant des démarches nécessaires auprès de S. B. le Patriarche Oecuménique pour remplacer le Prélat actuel par une personne digne d'un poste si élevé. C'est à ce titre que j'ai pris la liberté d'en entretenir V. E., d'autant plus que toute la population chrétienne de cet endroit déteste le Métropolitain Mathéos pour ses nombreux abus. Ce serait donner une satisfaction aux sentiments froissés des chrétiens d'ici.

№ 12.

Copie d'un rapport adressé à S. E. Mr Novikow par L. Neagha, V-Consul à Monastir en date du ^{24 Août} 5 Septembre 1880, № 141.

Il est de toute nécessité que je signale de nouveau à Votre connaissance, combien la situation du vilayet de Bitolia devient chaque jour plus compromise dans sa sécurité publique.

Tout dernièrement encore des bandes de malfaiteurs turcs ont fait irruption à Perlepé, où ils ont tué onze chrétiens, et les autorités locales n'ont pris aucune mesure contre ces bandits, par la seule raison peut être qu'ils étaient leur coréligonnaires.

Du reste la même conduite impassible se pratique aussi à l'égard du fameux bandit grec Katarahia, dont les exploits au village de Malovichta ont produit une panique générale dans le vilayet. Profitant de la terreur qu'il inspire le bandit en question menaça plusieurs villages bulgares et valaques de nouvelles attaques; à la suite de quoi les pauvres paysans sont accourus à Monastir pour demander aux autorités des soldats ou des fusils afin de pouvoir se défendre contre ces brigands mais les autorités leur ont nettement refusé ce secours.

A cette occasion je dois constater avec une profonde douleur, que le sentiment public à tort ou à raison attribue au Métropolitain grec Mathéos de Bitolia le conseil donné à ce sujet aux autorités locales de ne pas satisfaire à la demande des habitants, sous prétexte que ces derniers sont capables de tourner les armes contre les turcs.

Ayant trouvé une telle protection dans la personne du Prélat grec, les brigands ne se gênent plus, et leur audace est actuellement à la hauteur de leurs crimes, dont l'impunité leur est presque assurée.

Fort de cette conviction le bandit Katarahia eut l'idée d'envoyer ces jours derniers dans les villages bulgares des ordres verbaux et écrits pour chasser les maîtres des écoles bulgares. Comme curiosité je place, sous les yeux de Votre Excellence la traduction d'un spécimen de ce genre, dont voici le texte: „Notables et anciens du village Diavat. Dès que vous aurez reçu ma lettre il faut que vous chassiez l'instituteur qui vous enseigne le bulgare; autrement vous devez quitter le pays et aller en Bulgarie. Dans le cas contraire je viendrai et ne laisserai pas un chien. Donc gardez-vous bien puisque le grec ne vous plaît pas“. Signé: Le Capitaine Athanasios Katarahia, Naoume Korakas. Au dessous de ces signatures est apposé le sceau du bandit Katarahia.

En terminant je prends la liberté de soumettre à V. E. une courte observation: au risque même d'être placé parmi les adversaires de l'Hellénisme, que les gens de bien d'ici, qui tout en considérant la cause grecque juste et sainte, déplorent pourtant de la voir souillée étant servie par les brigands, qui assassinent la population inoffensive bulgare parcequ'elle ne veut pas changer de nationalité.

Au moment de quitter la plume on m'informe que les villages de Gopich, Malovichta ainsi que d'autres des alentours de Monastir, sous le coup des mêmes menaces de la part de Katarahia, viennent d'être subitement désertés en partie par la population chrétienne, dont les familles sont venues se réfugier ici.

№ 13.

Copie d'un rapport adressé à S. E. M-r Novikow par L. Neagha, V-Consul à Monastir, en date du 10/22 Novembre 1880, № 173.

Depuis mon arrivée à Bitolia les bulgares de cet endroit, ainsi que beaucoup d'autres des différents coins de la Macédoine, m'ont bien souvent entretenu, que la question la plus impérieuse pour eux, en ce moment, est celle de la nomination des Evêques bulgares dans cette contrée, afin que ces derniers puissent, à leur tour, protéger efficacement devant les autorités turques les intérêts multiples de leur population.

Ne pouvant décliner ces ouvertures sans froisser un sentiment des plus légitimes des bulgares, j'en ai à différentes occa-

sions, informé l'Ambassade Imp-le, en la priant de vouloir bien intercéder auprès de S. B. l'Exarque pour mettre un terme à cette situation précaire. Mais, à ce qu'il paraît, on n'a encore donné aucune suite à cette demande, car les choses restent dans le même état qu'auparavant.

Et pourtant, c'est une question d'un ordre supérieur, d'une nécessité absolue pour les bulgares de la Macédoine, — une question qui, pour le moment, prime beaucoup d'autres, et en voici le motif:

d'abord, la Macédoine, depuis le commencement de la dernière guerre, étant entièrement privée d'Evêques pour l'ordination des prêtres, il est arrivé que plusieurs villages bulgares manquent aujourd'hui totalement de prêtres, et par conséquent le service divin est interrompu.

Etant donnée cette situation, les pauvres villageois, pour célébrer au moins des offices comme: baptêmes, mariages et enterrements, sont souvent forcés d'aller chercher quelque part un prêtre bulgare, pour satisfaire à ces premières nécessités, ce qui amène, en somme, une masse de difficultés, perte de temps et beaucoup d'inconvénients.

En second lieu, il arrive souvent que, n'ayant pas trouvé de prêtre bulgare dans les alentours, les paysans, placés dans cette extrême alternative, ont recours à des arrangements avec des prêtres grecs, qu'une légitime susceptibilité devrait les mettre en garde contre ces derniers, de la part de qui le villageois bulgare ne voit rien que du mal. Et malgré cela, ces arrangements existent pourtant, et sont dirigés par les prêtres grecs à déterminer, d'une manière précise, l'adhésion formelle de la commune bulgare à l'église grecque. Ensuite, comme conséquence de cette adhésion on suggère aux bulgares des concessions mutuelles, lesquelles sont calculées de manière à promettre aux villageois de la part du Métropolitain local la protection la plus efficace devant les autorités turques et encore beaucoup d'autres choses. L'expérience du reste a démontré, que ce sont des promesses, dont la réalisation ne se fait qu'au moyen de l'argent, car les portes du Prélat grec ne s'ouvrent que devant la bourse du paysan.

Cependant, les grecs, pour donner, en apparence, un certain gage de leur sollicitude envers les villageois bulgares, et pour mieux attacher cette population à la cause Hellénique, dotent souvent la commune bulgare d'une école grecque, et les dépenses nécessaires à ce sujet sont fournies par les villageois.

D'un autre côté, la population bulgare d'ici, manquant d'Evêques, ses intérêts ne sont point représentés dans le Conseil Administratif, tandis que les communes appartenant à l'église grecque y trouvent leurs représentants et protecteurs dans les personnes des Métropolitains grecs. Ceci est de nature à décourager la pauvre population bulgare, qui est ainsi privée de ses défenseurs

naturels, tandis que les juifs mêmes jouissent de cette faveur ayant un représentant dans le Medjliss.

Ainsi donc, il est d'une nécessité impérieuse que les bulgares de la Macédoine aient actuellement des Evêques pour protéger moralement et matériellement le peuple contre les vexations des turcs d'un côté, et la propagande Hellénique de l'autre, et surtout contre cette dernière, qui agit sans aucun scrupule et ne rencontre aucun obstacle.

A cet effet il suffit de rappeler à V. E. plusieurs de mes rapports, qui ont trait à ce sujet, en démontrant jusqu'à l'évidence, que les bandes des brigands grecs ont dirigé toutes leurs actions principalement contre les bulgares, en pillant leurs villages et demandant en même temps de se défaire des prêtres et des maîtres d'écoles bulgares sous menace de mort, car, ils disent, que la Macédoine est un pays tout à fait grec.

Il me revient encore que d'autres bandes de brigands de la même espèce, en parcourant le vilayet de Salonique, détruisent les livres slaves qu'ils trouvent dans les églises des villages bulgares; et tout ceci se fait pour engager les bulgares de faire cause commune avec les grecs. Pourtant, j'ai la satisfaction de constater, que nulle part la population bulgare n'a pas dérogé à sa nationalité, malgré qu'elle est journellement harcelée d'un côté — par les bandits grecs, et de l'autre — par les turcs à la suite des dénonciations des Métropolitains d'ici.

J'observe aussi la même conduite de la part des Evêques grecs, habitant le vilayet de Bitolia, au sujet de la propagande Hellénique. Toutes leurs prédications dans les églises ne font que suggérer l'idée que ce pays est essentiellement grec. La même chose on enseigne aux enfants dans les écoles d'ici, et les cartes géographiques depuis une certaine époque, et surtout depuis le traité de S. Stéfano, ont englobé la Macédoine dans le territoire de la Grèce. Enfin, pour ce qui concerne cette propagande, les auteurs ne laissent aucun point en suspens. Ainsi par exemple: les Evêques, étant en même temps correspondants des journaux d'Athènes et de Constantinople, ne font qu'y envoyer régulièrement des lettres dans ce sens, qui sont tout de suite publiées, et où les bulgares sont traités comme la race la plus abjecte du monde. Quant au panslavisme, ce dernier est présenté comme l'ennemi séculaire de la nation grecque, et principalement de la cause Hellénique. En lisant tout ceci on est à se demander, si l'aberration n'est point aux prises avec cette malheureuse propagande, car, autrement, jamais l'ingratitude la plus noire envers notre pays n'a été exprimée avec un tel sans façon par un peuple qui, s'il existe actuellement, — c'est toujours grâce à la générosité et à la magnanimité de nos Augustes Souverains.

Pour compléter ce récit, il est cependant nécessaire que je raconte ici, M^r l'Amb., quelques faits dignes de Votre attention, et qui font partie intégrante de la propagande Hellénique. Durant

la dernière guerre, quand les bulgares de ce pays étaient généralement regardés par les autorités turques comme des gens des plus suspects du monde, le Métropolitain actuel grec de Bitolia, Monseigneur Mathéas, profitant de cette occasion, entreprit une tournée dans son diocèse, accompagné de plusieurs zaptiés ainsi que d'un nombre suffisant de bachis-bouzouks. En descendant dans les villages bulgares, qui tenaient alors de l'église de l'Exarque, il appelait les notables devant lui pour leur imposer l'adhésion de la commune entière à l'église grecque. Ainsi nombre des communes bulgares, sous le coup de la menace, ont alors accepté le clergé grec. Cependant il s'est trouvé quelques unes qui ont résisté, malgré toutes les violences employées par le Prélat en question.

A cette occasion on m'a raconté, et je me suis trouvé depuis dans le cas de vérifier des faits navrants au sujet des supplices infligés en présence de l'Evêque et par ses ordres aux bulgares récalcitrants. Plusieurs individus ont été longtemps enfermés dans les prisons turques, parce que le Prélat grec trouva moyen de persuader les autorités locales, avec les livres imprimés en Russie, que les bulgares font dans leurs églises des prières pour notre Auguste Famille Impériale. Cela suffisait, certes, aux Turcs pour s'acharner davantage contre les bulgares. En même temps le Métropolitain eut soin de séquestrer la plupart des livres slaves, trouvés dans les églises, pour les remettre ensuite entre les mains des autorités.

A mon arrivée à Bitolia plusieurs villageois et les notables de la ville d'Ohrida m'ont adressé des prières au sujet de ces livres séquestrés; à la suite de quoi je me suis rendu auprès du Mouhtar Pacha qui, indigné lui-même de la conduite du Prélat grec, donna, en ma présence, immédiatement ordre de livrer ces livres à qui de droit. Cette démarche et la livraison des livres m'ont valu un nombre de correspondances de la part de l'Evêque aux journaux de Constantinople et d'Athènes, qui me taxaient d'ennemi mortel de la cause Hellénique.

Le même Evêque, après la conclusion du traité de S. Stéfano, dans une réunion au Palais Episcopal, fit signer aux élèves d'écoles une protestation — c'était la première contre ce traité, en disant que la population de la Macédoine ne veut point être englobée dans la Bulgarie.

Outre cela, à la première visite que je lui fit après mon arrivée à Bitolia, l'Evêque en question, eut la maladresse de m'entretenir sur le même sujet, en y ajoutant, que la Macédoine peut appartenir seulement à la Grèce et jamais à la Bulgarie. Pour toute réponse je me suis borné de lui observer, que le domaine de l'action de Son Eminence — c'est l'église, et que les questions de cette valeur ne seront jamais résolues à Bitolia.

Ainsi, il résulte qu'en Macédoine et principalement dans le vilayet de Bitolia, la propagande en faveur de l'annexion de ce

pays à la Grèce se fait ouvertement et activement, en commençant par les Evêques et finissant par les bandes des brigands grecs, et si je suis un peu sévère dans mes appréciations — la vérité est là pour ne pas me démentir.

Néanmoins, pour contrecarrer cette propagande, à mon avis, il faut lui opposer d'autres moyens: des Evêques et des écoles bulgares, qui offriront des garanties suffisantes pour le développement régulier du peuple bulgare; et pour vous donner une idée, à quel point il est nécessaire de satisfaire à ces légitimes aspirations de la population, je prends la liberté d'ajouter, que durant mes courtes excursions, faites dernièrement dans le pays la population urbaine et rurale bulgare m'adressait des prières principalement à ces deux sujets. Ainsi je manquerais à mes devoirs si je ne les portais à la connaissance de V. E., avec le ferme espoir, que l'Ambassade Imp^{le} ne tardera point d'intercéder auprès de l'Exarque, pour les résoudre dans un sens conforme au désir du peuple bulgare d'ici.

En terminant, il me reste d'informer V. E. de l'avis des bulgares de Bitolia, qui m'ont exprimé le désir de nommer ici, comme Métropolitain bulgare, Monseigneur Grégoire, Evêque actuellement à Roustchuk. Les notables de Monastir sont intimement persuadés, que c'est la seule personne qui pourra occuper avec dignité ce poste difficile sous tous rapports. De mon côté je puis aussi affirmer, qu'après la dernière guerre, me trouvant en Dobroudja, en qualité de gérant de notre Consulat, j'ai pu apprécier les hautes qualités administratives de Monseigneur Grégoire qui, ayant passé longtemps à Toultscha, laissa des traces ineffaçables d'une sage administration, et des meilleurs souvenirs parmi toute la population, chrétienne de cette contrée. A ce titre donc, il est à espérer, que l'Exarque n'opposera peut-être aucun obstacle à sa nomination à Bitolia, d'autant, plus que l'Evêque en question à sa grande expérience joint encore une parfaite connaissance des turcs; en même temps il parle plusieurs langues et possède au plus haut point le tact indispensable pour mener les affaires, ce qui, en somme, peut beaucoup faciliter sa tâche.

ИНТЕРЕСНО ЗАВЕЩАНИЕ ОТЪ ПРЕДИ СТО ГОДИНИ.

Отъ Л. Милетичъ.

На сегашния ни книжовенъ езикъ, който културно обедини цѣлокупния български народъ, предшества дълъгъ книжовенъ периодъ, когато се е писало споредъ мѣстнитѣ говори, така че подигнатиятъ още преди стотина години въпросъ за общобългарски книжовенъ езикъ бѣ заварилъ създали се две принципиални становища у нашитѣ тогавашни писатели — едно въ полза на черковно-славянския езикъ, за да се отдѣли по-добре разновидната речъ на народа отъ писмения езикъ, и друго, по-демократично — да се основе подирниятъ върху говоримия народенъ езикъ. Въ студията си „Отецъ Неофитъ Рилски като филологъ“ (печ. въ Училищенъ Прегледъ, год. XI, кн. 1. 1906, отд. отпеч. 1—53 стр.) изтъкнахъ заслугата на Отца Неофита, че не се е увлѣкълъ подиръ първото мнение и, ако и немало да се е влиялъ отъ черковния ни езикъ, той до край не е напусналъ като писателъ народната основа на книжовния езикъ, която най-сетне и надви следъ много колебания и остри препирни между първитѣ създатели на новобългарската книжнина. Но за тая победа значително е повлиялъ народниятъ езикъ на нашата писменостъ отъ периода на дамаскинитѣ до къмъ половината на миналия вѣкъ. Въ споменатата си статья азъ казвамъ: „Неофитъ надали е щѣлъ да устои на заетото си становище предъ практичнитѣ мъчности, на които се натъквали всичкитѣ теоретици въ подобни случаи, като сж искали отъ една страна да запазятъ народния характеръ на книжовния езикъ, а отъ друга — да го отдѣлятъ отъ езика на простолюдието, да не е имало и друго нѣкое влияние, което ще да го е крепѣло да не се поколѣбае въ правотата на своя принципъ. Това влияние азъ подозирамъ въ езика на нашитѣ тѣй нареч. дамаскини, които въ течение най-малко на два вѣка преди Неофита подържатъ новобългарска книжнина, писана съ малки изключения на просто-народенъ езикъ възъ основа на старобългарския. . . Не е мъчно да се забележи, че идеалъ на Неофита по въпроса, какъвъ да бжде нашиятъ книжовенъ езикъ, е билъ тъкмо такъвъ езикъ съ народна основа и съ не малко книжовна примѣсъ, почерпана изъ стария нашъ „словенски езикъ“, какъвто е езикътъ на дамаскинитѣ.“

Съ подобенъ езикъ сж си служили у насъ още въ началото на миналия вѣкъ въ обиходната писменостъ отъ общественъ и частенъ характеръ, така че може да твърдимъ, че казаниятъ смѣсенъ писменъ езикъ непрекъснато е съществувалъ у насъ, докато да се установи най-сетне общобългарскиятъ ни книжовенъ езикъ. Езикътъ на посланието на Цариградската патриаршия до българитѣ въ Дебърско отъ 1849 г., което обнародвахъ въ кн. XVIII. на Списание на Българ. акад. на наукитѣ (17—30), е тъкмо такъвъ преходенъ народно-книжовенъ, съдържащъ въ основата си народния дебърски говоръ съ силни примѣси отъ черковния езикъ. Казаната преимствено се потвърждава и отъ самата графика на посланието, както се вижда на приложеното тамъ факсимиле. Видѣхме почти сжщото и въ езика на дветѣ търговски условни писма — отъ Башино село (Велешко) и отъ Прилепъ — отъ 1814 и 1815 година, обнародвани въ Макед. Прегледъ, год. V, кн. 1 (вж. В. Н. Златарски, „Какъ сж писали македонцитѣ преди 115 години“). Писмото въ тѣхъ е типиченъ преходъ отъ уставъ къмъ бързописъ, което показва, че често се е употребявалъ.

Въ свръзка съ гореказаното сега мога тукъ да обнародвамъ едно интересно завещание, саморочно писано на 1828 година отъ единъ котленски българинъ, Хаджи Матей Георгиевъ, което давамъ по-долу въ факсимиле и въ преписъ, като съкращенията сж предадени развързани и не се отбелязва и знакътъ на ударение надъ буквата и, понеже той замѣстя гръцкия знакъ оксия, а нѣма отношение къмъ ударението. За по-голѣма ясностъ на съдържанието, собственитѣ имена давамъ съ голѣма насловна буква, а съ сжщата цель сложихъ и обикновенитѣ препинателни знакове.

Оригиналътъ на завещанието, което е фотографирано въ намаленъ видъ, принадлежи на авторовия правнукъ, господинъ П. М. Матеевъ, известния нашъ писателъ, публицистъ и бивши български дипломатически представителъ. Хаджи Матей е роденъ въ Котелъ, поминалъ се въ 1836 година. Както се знае, котленци още въ началото на миналия вѣкъ сж почнали да се прехвърлятъ съ добитъка си на сравнително пуститѣ полета на Добруджа. Между първитѣ отъ тѣхъ ще да е билъ и Хаджи Матей. Трѣбва той да е ималъ възможностъ да се учи на книга; тамъ или въ близката Ромъния ще да се е образувалъ чрезъ четмо и въ общение съ по-образовани хора, за което свидетелствува и неговото завещание. Той, види се, е ималъ търговски работи и съ Бургасъ, защото още при живе е станалъ „киторъ“ на манастира Св. Анастасъ, на малкия островъ въ Бургаския заливъ, та въ черквата на манастира е висѣлъ и неговиятъ киторски ликъ въ видъ на икона, който г. П. Матеевъ е виждалъ на два пжти — на 1865 и 1880 година. Манастирътъ е зависѣлъ отъ цариградската патриаршия, която го е давала подъ наемъ на манастирския

игуменъ, а този отъ своя страна е използвалъ имотитѣ му. Бургаската община, въ желанието си да обсеби манастира като български, е направила голѣмъ въпросъ съ портрета на Хаджи Матей и най-сетне постигнала целта си. Преди това обаче игуменътъ изпродалъ, каквото е можелъ, и избѣгалъ, а ликътъ на ктитора Хаджи Матей изчезналъ. — Синътъ на Хаджи Матей, Хаджи Петъръ, за когото се говори въ завещанието, е живѣлъ и въ Цариградъ, говорѣлъ е и гръцки и е билъ въ близки връзки съ князь Стефанъ Богориди. Синътъ на Хаджи Петра по име Матей (баща на г. П. М. Матеевъ) е свършилъ великата гръцка школа въ Цариградъ на Куручешме и е билъ съученикъ на Раковски. Хаджи Матей е билъ синъ на котленеца Хаджи Георги и затова въ завещанието си се е подписалъ „Хаджи Матей Георгиевичъ.“

Завещанието прави впечатление преди всичко съ външния си видъ, напомнящъ старовръмски грамоти, български или влахобългарски, каквито трѣбва Хаджи Матей да е виждалъ и челъ, та по тѣхенъ образецъ до негде се е водилъ, когато го е писалъ. Въ завещанието се споменува като свидетел преславскиятъ тогава митрополитъ Герасимъ, чийто завързанъ подписъ на гръцки личи най-отгоре на завещанието и напомня досущъ подписитѣ на архиереи въ подобни книжа, като напр. въ посланието до дебърчани, за което по-горе се каза. Сжщо тѣй и фразитѣ къмъ края на завещанието: „Аку ли некой... ни слуша туй мой отеческо зарачани и заповедани, богъ да го суди и на този святъ и на онзи“ — напомнятъ стереотипната формула въ грамотитѣ, особено въ влахобългарскитѣ, гдето се призовава божие наказание за този, който не би изпълнилъ волята на завещателя.

Езикътъ на завещанието е народниятъ котленски говоръ съ много книжовни примѣси, главно черковнославянски. Вижда се по отдѣлни думи и цѣли фрази изъ евангелието и др., че Хаджи Матей до известна степенъ е билъ запознатъ съ черковния нашъ езикъ, отразилъ се и въ нѣкои отдѣлни думи, напр. преидеть, пришетъ (=пришедъ), внезапус (=внезапъ), обрѣщеть ви спяща, ко исходу жизни, перво, смертніятъ часъ, богъ да гу суди, судилище, неизбежима должностъ, мойто сущи завещаніе, сущи наследникъ, своеручно, саморучно. Единъ пжтъ е написано дори к у щ а, покрай каша, кашите, пукашнина, зарачамъ. На сжщото влияние се дължи и правописътъ на формитѣ д о л ж н о с т ъ, и с п о л н и х ъ. Съгласна съ котленския говоръ е формата р а з г я л и х ъ (=раздѣлихъ), р а з г е л и х ъ. Неударенитѣ гласни е, о редовно се предаватъ съ и—у; тъмната ерова гласна въ срѣдословието редовно се пише съ а, макаръ че то не я предава точно фонетично, напр. дашеря, дашери, утакмих, да утакмя тай (=тѣй), животатъ, уматъ, уджакатъ, бакаръ, сребарну. По изключение се срѣща буквата ъ, която редовно се пише въ

края безъ да се произнася, два пжти въ края съ фонетична стойностъ на еровата гласна и два пжти въ срѣдата на думата съ сжщата стойностъ: *бѣдети*, *ут иднѣтъ* хиляда, *нѣ* Абрашувата тапавица. Въ *нѣ* буквата *ѣ* замѣстя редуцирано неударено *а* споредъ мѣстния говоръ. Палатално *а* или *я* се предава и прегласено, напр. *козяк*, *козекъ*; евангелскиет. Гласната *а* се предава фонетично чрезъ *я* или *е*: *място*, *мяста*, *излязоха*, *тяхъ*, *тяхното*, *пролятъ*, *тес неща*, но и „*тях няща*“. Нека отбележимъ още: *и* *вм.* *у* — *дигенятъ*; *власъ* *вм.* *власть*; *а* *вм.* *староб.* *х*: *каквоту ма богъ просвети*. Употрѣбява се само форма този и тузи за срѣд. р. ед. ч., която е чисто-народна, *вмѣсто* това. Покрай родително-винителни форми *сина*, *Петра* — „*на сина си Хаджи Петра*“, срѣща се и дателенъ-притежателенъ: „*неизбежима должнустъ секому человеку*“. Думата *любовъ* се схваща като отъ мжжки родъ: *братски любовъ*. Отъ възвратното лично мѣстоимение се употребява само дател. падежъ *си* съ притежателно значение, а и възвратното притежателно мѣстоимение *свой* се избѣгва: *за мене си*, *за погребението си мой* (*вм.* *за себе си*, *за погребението си свое*).

Интересно е, че Хаджи Матей на всичката си челядь споменува собственото име, а за жена си казва: „*на баба хаджийка дадухъ...*“, и следъ това по-долу пакъ казва само: „*на жината си*“.

Ето съдържанието на завещанието въ преписъ, както се каза по-горе:

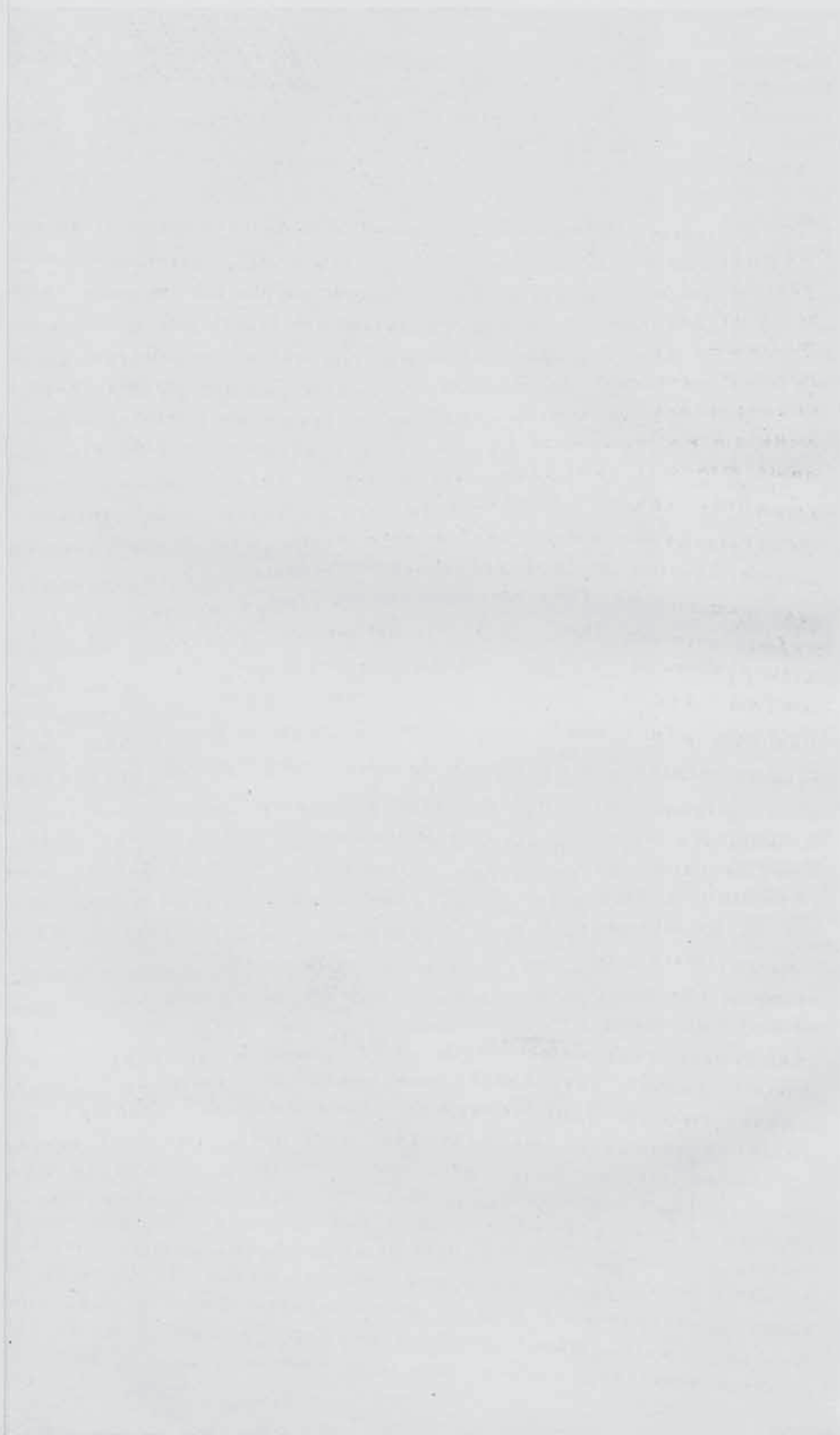
Во име отца и сѣна и светаго духа аминъ. Въ лето 1828 отъ Христа, сѣптемвриу на 10.

Всемиловитѣи богъ сичките световни дубрини дади на человетецѣ да си испотрѣбавать секи и богоугодно и душе-спасително на животат си да ги има путь своята си власъ и пудиръ животат си да ги придава на своити си законнѣ наследници и на други богоугодни рабути, каквото произволение има и защото е неизвещенъ страшнѣи смертниѣтъ часъ, затова и неизбежима должнустъ секому человеку да управи и да настанѣва животат си і именито си и телесно и душевно, затова и ась смиренїи и грешнѣи Хаѣи Маѣей сякуги кату слушамя евангельскиетъ гласъ господа бога моего: *готови бѣдети*, *защо ни знайти*, *когда господъ преидеть* да не *пришетъ* *внезапус* *обращеть* *ви спяща*, *за дубро расудихъ* *ющи на животат си* и *дури* *ющи умать ми* е *нипроврединъ*, *да настанѣа* и *да утакмѣа* *сина си Хаѣи Петра* и *дащирити си Юва* и *Хаѣи Ниделѣа*, и *пудиръ смърта ми* да ни *стани* *пумижду* *имъ* *ниакуи* *прекословенїе* и *несогласїе* *заради* *моито* *именїе*. *Заради* *това* *свое-ручно* *утакмихъ* *сина си* и *дащирити си* и *ги* *разгелихъ* *тъи*: *пер(в)о* *имъ* *давамъ* и *оставямъ* *моита* *отеческа* *молитва* и *благословенїе*, *второ* *син ми Хаѣи Петръ*, *каквото* *сущи* *наследникъ* *мои*, *оставямъ* *гу* *на уѣак(а)т* *си* *мои* и *на* *моито* *си* *мѣсто*,

Відбито 1828 ухристе: сіпаткерів на

Вещицама Царствамъ ии смиреній
многъ грешній хатмъ лашей
хатмъ гиргивей

Завещанието на Хаджи Матей.

и зарать този му дадохъ сичката куща и сичката пукашнина и срищу кашата дигенкътъ; и му дадохъ дету и на (а)брашки(?) пидисе и четири дни; и тась пролать ми излязоха офци, кози осимъ стотинъ и дваиси, и тяхъ дадохъ сичкити; този му дадохъ на сина си Хаџи Петра. — И на дащиря си Иова дадохъ първо тепци дваиси и тенцара идна и бакрачъ идинъ и козякъ идинъ, този і дадохъ от пукашнина; и офци і дадохъ сто и пидисе женски, и гуведа и дадохъ, нь Абрашувата тапавица осимьдисе дни на гудината, и парі и дадохъ гроша шесъ хилиади; тозі и дадохъ на дащиря си Іова от имението си пай. — И на Х(аџи) Ниделна дащиря си дадохъ първо от бакаръ тепци дваиси и тенцара една и бакрачъ единъ и козекъ, тозі и дадохъ от пукашнина; и офці и дадохъ сто и пидисе женски; и гуведа и дадохъ десить женски; и от сребарну и дадохъ иднїи сажбаи и бапки пидисе и рупуви ветхи петъ; и другу и дадохъ на Абрашувата тапавица усимьдисет дни на гудината; и парі и дадохъ гроша шесъ хилиади туриі — дадохъ на дащиря си Х(аџи) Ниделна от имението си пай. — И на баба хаџика дадохъ гроша две хилиади и петъ стотинъ. От имението си, щото ми богъ дарува, този дадохъ на сина си и на дащирити си и на жината си, и за мени си уставямъ гроша две хилиади и петъ стотинъ за погребенїето си мой, и този щото уставямъ за погрибенїето си, друго имани нито пари нито офци нито гуведа нито пчели, другу нищ/ ни ми устава, защо от иманито си, щуто имахъ, и на сина си дадохъ и на дащи(ри)ти си дадохъ и на жината си дадохъ и на други мѣста дадохъ и гур (а)здадохъ, каквоту ма богъ просвети. И още имъ завещавамъ и зарачамъ да иматъ пумижду си братски любовь и согласїе і имъ оставямъ мойта отеческа молитва и благословенїе, от щото имъ самъ даль богъ да го умножи и от иднѣтъ хилиада да имъ даде богъ да гу предавать и тїе на чада и на унуки, и на кашити имъ да пудари богъ Авръамувъ Исаакувъ Іаковъ берекетъ и благословенїе. Акули некои от тяхъ ни слуша туй отеческо зарачани и заповедании, богъ да гу суди и на този свѣтъ и на онзи. Този е мойто сущи завещанїе и зарачанїе и претъ бога и претъ чловецити и претъ всѣко судилищи земнено, тай каквото самуручно пиша утакмихъ сина си и дащирити си и ги ра(з)галихъ ощи на лето от Христа ^давки: от него ду днес самъ живѣль споретъ завещанїето си без да им спечелѣя нещo, а защото остарехъ и веки са готва ко исходу жизни, заради това и заявѣявамъ този мой завещанїе и претъ хората: претъ преосвещенїешого нашего митрополита свѣтаго Пре(с)лава Господина Господина Герасима и претъ благовеннейшіи свещеници и почтенеишіи старци и чурбаѣи и гу потьписвамъ сас тяхното сведетелство и потьписвани и претъ сичкити исповедувамъ какъ тай самъ утакмилъ и разгѣлил сина си и дащирити си.

Завещавамъ и зарачамъ ась смиренїи и
многогрешнїи Хаџи Матей Хаџи Георгіовичъ.
(печать)

А тука на 1836 пиша ась Хаџи Матеи какъ тесь горнити неща се ги исполнихъ и ги исплатихъ сичкити и ощи усвень тяхъ нѣща дадохъ на Јова три хилѣди гроша та ставатъ сичките пари, дето дадохъ на дащери си Јова, гроша деветъ хилѣди; та и на Х(аџи) Ниделѣа дадохъ осимъ хилѣди гроша та направихъ каша и гутови пари і дадохъ две хилѣди та ставатъ сичкуту десетъ хилѣди гроша и на Ниделѣа. Тузи имъ дадохъ на дащирити си пай и ги разгѣлихъ и ги утакмихъ.¹

Папа Јосифъ Иконому, папá Радославъ, папá Василь, папá Никола, папа Стефан, папа Вѣлику, папа Ради, папа Костадин, Хаџи Жечу, Хаџи Добри.

¹ Приписката отъ 1836 год., както се вижда на приложеното тукъ факсимиле, е вметната на бѣлото поле на първоначалното завещание отъ 1828 г. предъ имената на свидетелитѣ — свещеници и чорбаджии.

РАЗЛОЖКИЯТЪ ГОВОРЪ.

Отъ Никола Алексиевъ.

Разложката околия се намира въ една висока планинска котловина, която опира на северъ до южнитѣ склонове на Рилския масивъ, на югозападъ до бледосинкавитѣ зжбери на Пиринъ и на изтокъ до западнитѣ предпланински разклонения на Родопитѣ. Състои се отъ околийския градъ Мехомия и града Банско и 11 голѣми села¹, едно отъ които е прѣснато на колиби по хълмоветѣ на източния край. Населението е българско, съ малко власи и малко цигани християни. Часть отъ българитѣ сж помаци. Колибарскитѣ махали сж населени изключително отъ помаци, наричани отъ разложкото население бабечене, а по рѣдко баши. Не се знае точно, кога сж потурчени разложкитѣ помаци, но вѣроятно това е станало въ сжщата оная година, когато сж били потурчени и чепинскитѣ българи. Попъ Методий Драгиновъ, който ни описва чепинското потурчване отъ Мехмедъ паша, казва, че отъ Чепино пашата заминалъ съ своята орда къмъ Разлога. Въ това време именно трѣбва да е извършено и разложкото потурчване по заповѣдь на сжщия паша. Положителни данни за това обаче не сж ни известни.

Къмъ това предположение ни водятъ и живитѣ християнски традиции между бабячанитѣ. Така — до войната живеѣше въ Бабячката рѣка срещу бѣличкото поле бабячанинътъ Афузо Калъчовъ, който притежаваше стари ржкописи и знаеше на изустъ една църковнославянска молитва. Веднажъ той донесълъ единъ такъвъ старъ ржкописъ въ Бѣлица, но не се намѣрилъ човѣкъ, който да го разбере, и той пакъ си го занесълъ обратно у дома си. Молитвата той често изказвалъ предъ българитѣ и ги каралъ да му я тълкуватъ.

Презъ време на войната тоя ходжа билъ убитъ, и кжщата му заедно съ всички ржкописи била изгорена. На въпроса, отгде има тия книги и кой го е научилъ на молитвата, той

¹ Забележка: Банско до скоро се считаше за село, а сега Мехомия е преименувана въ Разлогъ. Даннитѣ въ настоящата статия се отнасятъ къмъ 1915 г.

отговарял, че баща му знаел такива молитви и че той му е завещал и книгите.

Благодарение на своето изолирано положение Разлог е бил хранилище на буден национален дух подобно на балканските градове в стара България, които откърмеха първите будители и борци на българското възраждане. Гръцкото влияние никога не е могло да закрепне в тоя край, и в духовно отношение Разлог е представлявал едва ли не самостоятелна автономна област¹. Славяно-българската реч е звучала тук през църковната робска епоха в църква и училище и никога не е била изместена от гръцкия език. Самоковските гръцки владии, под чието ведомство е бил Разлог, твърде рядко са посещавали тоя край. Изглежда даже, че в по-ново време не им е било твърде приятно да шетат низ тоя не-приветлив за тях край².

Келийното образование никога не е угасвало. Близостта на Рилски манастир е подържала още повече будното съзнание на разложани. Не е чудно, прочее, ако Неофит Рилски, а възможно е и Паисий Хилендарски, двата велики будители на българския род, са родом от Разлога³. Крупни търговци на памук между Сърб и Виена още през 18 в. са влезли в допир с югославянски особено сръбски възродители и пренасяли просветителния дух и в своето отечество. Един такъв събуден търговец е напр. Марко Тодорович „бугарин от Разлога“, който в 1792 г. издал на свой разнос „буквар“ в Беч⁴. Такъв е бил и един представител на сръб-

¹ Вж. Мсб. 12 т.: „Пътуване по долините на Струма, Места и Брегалница“.

² Разказват следния случай, който доста добре характеризва гордото и буйно настроение, което е владяло между някои български духовници през първата половина на 19-й век. Веднаж самоковският владика Дели Матей посетил околията и служил литургия в с. Г. Драглища. Там бил повикан и поп Илия от с. Бълица, наричан от турците „дели папас“. През време на литургията владиката се държал много грубо и предизвикал поп Илия, който, без много да се чуди, грабна таниря с нафората и го захвърля към дъдо владика пред всички в олтаря. От тогава, казват, гръцки владика не стъпил вече в Разлога.

³ Наистина няма никакви положителни доказателства, че Паисий е от Разлог, но тая хипотеза за сега изглежда по-приемлива, отколкото предположението, че той е от самоковските села.

⁴ Вж. „Български старини от Македония“ от Йорд. Иванов.

правителство въ Букурещъ, Германовичъ, въ началото на 19 в. чиито родъ е отъ Банско. Ученолюбието е било отъ рано развито тука и презъ време на възраждането е имало достатъчно добри учители, мнозина отъ които се пръскали изъ разнитѣ кжтове на България да разнасятъ първитѣ семена на новата просвѣта. При обиколката си по европейска Турция въ 1845 год. Григоровичъ намѣрилъ въ Рилския манастиръ ученици отъ Разлога при Неофитъ Рилски, отъ когото твърде рано била възприета новата взаимноучителна метода въ училищата. Отъ тамъ било пренесено и по-хубаво пѣние при богуслужбата въ църква. Все около това време се развива единъ видъ рационализъмъ и доморасълъ реформаторски стремежъ по отношение на религиознитѣ въпроси. Тоя ренесансовъ духъ билъ особено развитъ въ Банско, гдето по-после протестантската мисия намѣри подготвена почва. (вж. Мсб. 12 т.). Отъ такъвъ ренесансовъ духъ били обладани просвѣтителитѣ и по другитѣ села. Попъ Илия отъ Бѣлица тоже се отнасялъ доста критично къмъ обредната страна на религията, като подържалъ нѣкои реформаторски възгледи.¹

Келийтѣ се пълнѣли съ любознателни ученици. Въ Бѣлица още въ 30-тѣ години е имало случаи и момичета да се учатъ на азбукето. Паисиевата История е била позната. У дѣдо Георги Бѣльовъ въ Бѣлица до 1888 год. се е пазилъ единъ ржкописенъ преписъ отъ нея. Въ църквитѣ се съхранявали много старобългарски пергаментни ржкописи, които въ по-ново време били изгубени. Особенно ценни пергаменти притежавала Недобърската стара църква. Споредъ разказитѣ на населението тия стари ржкописи били задигнати около 1870 год. отъ дѣдо Яне Бодковъ отъ Мехомия, който ги занесълъ нѣкъде къмъ Пловдивъ. Сега въ Недобърската църква се пази само една по-старинска хартийна книга, срѣднобългарска юсова редакция, съ окжсани началнитѣ и крайни листове.

Тукъ му е мѣстото да спра малко и на споменатата стара църква въ с. Добърско.² Още отъ рано тоя паметникъ е обър-

¹ За него се разправя, че билъ и човѣкъ съ естетиченъ вкусъ и не могълъ да търпи лошото пѣние въ църква и какъвто си билъ „делия“, когато нѣкой пѣвецъ неумѣло се занасялъ въ пѣнието подъ влиянието на народнитѣ хороводни пѣсни, попъ Илия почвалъ да скача и играе на хоро въ олтаря.

² Селото се наричаше до освобождението Недобръцко, което етимологично е развито отъ Гнидобрадско (вж. Рилската грамота отъ царь Ив. Шишманъ).

налъ вниманието на мнозина съ своята старинност. За нея сж писали трима вече. Църквата се намира всрѣдъ селото и е напълно запазена. Съградена е отъ нѣкой си хаджия Хасия, следъ като се върналъ отъ Иерусалимъ. На една бѣла плоча на пода е изобразенъ двоглавъ орелъ съ царска корона отгоре. В. Кънчевъ съобщава за нея въ Мсб. 12 т. въ статията: „Пѣтуване по долините на Струма, Мѣста и Брѣгалница, 273 стр. и я отнася къмъ 12 вѣкъ. Въ Периодическо списание 37 кн. въ статията: „Два санджака въ източна Македония“, нѣкой си Z. пише: „Недобръската църква е съградена около 1130 год., вѣроятно отъ нѣкой български царъ“. Имахъ случая да я посетя и отъ изследванията, които направихъ, дохождамъ до заключение, че църквата не представлява такава старинна ценностъ. Преди всичко авторътъ на статията въ Пер. Списание прави една очевидна историческа грѣшка. Църквата не е могла да бжде „съградена около 1130 год.“ отъ нѣкой български царъ по простата причина, че тогава Българско царство вече не е сществувало, понеже България биде поробена отъ Българоубиеца въ 1018 год., а се освободи едва въ 1186 година. Отъ друга страна надписитѣ въ самата църква опредѣлятъ ясно, кой е въздигналъ храма. Ето най-важното мѣсто въ надписа:¹ „Хасия ктиторъ (храма) сего. съ трудѣо вѣлики. приид. въ иероусалим и поклонисе стѣго гроба хвѣа и ине стѣа места и потѣо прииде. само. и сагрди храмъ. стѣго въ лѣт. зрkv.“ Споредъ надписа църквата е съградена на 7122 сир. на 1614 г., а не въ 12 вѣкъ та и приведениятъ текстъ на надписа и всички други по цѣлата църква сочатъ къмъ една много по-късна епоха. Първо, текстътъ има еднородова редакция съ малкъ ерѣ, нигде не се среща ѣ. Второ, най-характерниятъ признакъ на старобългарския езикъ, носовкитѣ, не се срещатъ никакъ въ текста, а сж замѣнени съ у и е: суботъ, петокъ, се. Трето, имаме изяснение на ероветѣ: сагради, петок. Четвърто, падежитѣ не се употребяватъ и съгласуватъ правилно, а това безразборно смѣсване на форми, както и на звукове, не би било възможно, ако текстътъ бѣше отъ 12 вѣкъ.

¹ Предавамъ главната частъ отъ надписа, понеже до сега е неточно обнародванъ правописътъ му.

Напр.: поклони се стѣго гроба (род. п. вм. дателенъ); сагради храмъ стѣго и пр.¹ Най-после самата дата, която намѣрихъ на две мѣста, много ясно, както се каза по-горе, опредѣля времето и лицето, което е съградило църквата. Очевидно е, че Кънчевъ и псевдонимътъ Z сж се заблудили въ опредѣляне на датата, като не сж се взрѣли по-внимателно въ филологичнитѣ особености на текста, които най-добре биха ги предпазили отъ голѣмата грѣшка.

Народниятъ битъ въ Разлога се е развивалъ за дълго време самостоятелно съ твърде малко чуждо влияние. Далечъ отъ центроветѣ, въ които сж се разиграли главнитѣ исторически събития при падането на България, населението тука не е могло да бжде увлѣчено къмъ творчество на исторически епосъ. Ето защо въпрѣки безспорното му фолклорно богатство то не е създадо оригинални исторически пѣсни. Тѣзи, които могатъ да се наброятъ, нѣматъ мѣстенъ характеръ, а сочатъ на по-западенъ произходъ. Отъ тамъ сж и повечето отъ юнашкитѣ пѣсни отъ цикъла на Крали Марко, Боленъ Дойчинъ, Гюро добъръ юнакъ и др., нѣкои, отъ които сж събрани въ сборника на С. Ив. Бояновъ. Наистина отъ с. Добърско сж излизали твърде много пѣвци божяци, и това е дало поводъ на В. Йордановъ² да заключи, че въ това село е имало нѣщо като школа за пѣвци, но внимателниятъ анализъ на самитѣ пѣсни открива тѣхния западно-македонски произходъ, а не мѣстенъ разложки.

Но ако историческиятъ епосъ не е развитъ въ Разлога, то битовитѣ пѣсни издаватъ голѣмо богатство. Най-много сж застъпени мотивитѣ изъ домашния животъ: хороводни, жетварски, свадбарски и пр., а следъ това идатъ хайдушки, празнични и др. Пѣсенята и хорото се култивиратъ твърде много, особно между женитѣ. Хороводнитѣ и походнитѣ³ пѣсни се

¹ Пълниятъ текстъ на надписа е публикуванъ отъ Хр. Д-въ въ книжката: „Шестдневното Разложко царуване.“

² Мисль XIV т., 11 стр.

³ Походнитѣ пѣсни се пѣятъ отъ жени, когато се връщатъ отъ работа.

пѣятъ въ хоро на два гласа, отъ които единиятъ е пригласително равнопѣние. Хорѣта сж доста живи. Бѣлишкото хоро минава за едно отъ най-хубавитѣ въ Разлога. Хубостѣта му се състои въ особеното тактично движение на хоровата редица като цѣло. Бихме могли да отбележимъ два момента въ това хоро: първо обикновения, правилно съгласуванъ тактъ на всѣки играецъ и второ, тактъ на цѣлото хоро. Цѣлата редица се сгъва и разгъва тѣй хармонично и пѣргаво, че дава особена гъвкавостъ и пластика на цѣлата игра.

Езикътъ.

Разложкиятъ говоръ по своето географично мѣстоположение и по своитѣ особености заема централно мѣсто въ Българското отечество. По фонетичнитѣ си белези той се явява истински компромисъ между дветѣ говорни половини на българския езикъ: източна и западна. Това обстоятелство му придава по-голѣмо значение и интересъ за българската езиковна наука, и г. Б. Цоневъ е може би правъ, като съжалева въ една забележка къмъ статията си: „За източнобългарския вокализъмъ“¹, че разложкото наречие не е било турнато въ основата на литературния ни езикъ, нѣщо което би улеснило много нѣкои спорни въпроси въ българския правописъ. Чуждитѣ влияния: турски, гръцки или сръбски сж слаби. Особено сръбското влияние е слабо и се дължи въ ново време на търговски и просвѣтителни сношения съ Сърбия презъ 18 и 19 в.

Първата граматика и първитѣ образци отъ българския езикъ, дадени на външния свѣтъ, сж отъ разложко наречие. Въ речника на Екатерина Велика отъ 1784 год. нѣма никакъвъ поменъ за българския езикъ, той е билъ още непознатъ. Пръвъ Вукъ Караджичъ въ своя „Додатак к санктпетербургскимъ сравнителнымъ рѣчницѣма свију језика и нарјечја с'особитимъ огледѣма Бугарскогъ језика“, Беч 1822, дава 273 български думи, 12 бройни числа, кжса граматика, 27 народни пѣсни и две глави отъ евангелието на Лука въ простонароденъ български преводъ на чисто разложко наречение. Караджичъ изобщо е предалъ доста сполучливо фонетичния обликъ на разложкия говоръ, но все пакъ тукъ-таме е направилъ значителни грѣшки. Въ пѣснитѣ се срѣщатъ глаголни форми за 3 л. мн. ч. като:

¹Мсб. 3 т., 322 стр.

фрлет, ходет, молет и др., които съвсемъ не съществуватъ въ Разлога. Сжщо погрѣшни сж думитѣ: ћерка, цвѣће, вмѣсто щерка (геср. шчерка) и цвѣте. Има неточности и въ ударението: ѳтец, љѹбов, дѣбел, вм. ѳтец, љѹбѹв, дѣбѣл. Погрѣшно е употрѣбено и показ. мѣстоимение оне, онаја, вм. личн. мѣстоимение той, тя. Самъ Караджичъ казва на 182 страница на Додатака: „Ове бугарске ријечи мени је писао и казивао прави бугарин из Разлога“. Това е нѣкой разложки търговецъ въ Виена, съ който Караджичъ се срещналъ и записалъ първитѣ образци отъ новъбългарски езикъ. Тоя „бугарин“ трѣбва да е отъ Банско, защото тукъ-таме употрѣбява шч и ж вм. шт и жд: лешченик, овошче, межа. Кънчевъ въ своята статия е обнародвалъ две писма, намѣрени въ Банско отъ тия търговци, едно отъ които е отъ края на 18 вѣкъ и съдържа доста чистъ разложки езикъ. Влияние на разложкото наречие прозира ясно и въ слово № 29 отъ бележития български проповѣдникъ и дамаскинаръ отъ 18 вѣкъ, Иеромонахъ Иосифъ Брадати,¹ което споредъ Д. Мариновъ съдържа дупнишки или горно-джумайски говоръ. Обаче форми като следнитѣ сж по-скоро разложки, отколкото дупнишки или джумайски: лъво̀ве стра̀шни да го изеда; да по̀сте не мога; да чине, да чинѐх (3 л. сег. вр. мн. ч.); неле, ле, маха̀а (3 л. сег. вр. мн. ч.), големи́чи и др.²

При разглеждане особеноститѣ на разложкото наречие ще изхождамъ главно отъ говора на с. Бѣлица, който принадлежи на северната половина, безъ обаче да пренебрег-

¹ Мсб. 18 кн., 128 стр.

² Въ по-ново време отдѣлни въпроси отъ разложкия говоръ сж разгледвани отъ г-нъ проф. Цоневъ въ диалектичнитѣ му студии въ Мсб. 18 т. 380—382 стр., и отъ Д. Молеровъ въ цариградския вестникъ „Новини“ IV год., 37 и 48 брой и въ „Известия на Слав. Семинаръ“ I т., „Вторичното ударение въ Разложкия езикъ“. Фолклорни образци имаме записани най-много отъ най-заслужилия въ това С. Ив. Бояновъ: „Свадебни обичаи въ с. Г. Драглища“ Мсб. V т.; пѣсни въ „Сборникъ отъ бѣлг. юнашки пѣсни“, София 1884 г. Сжщо въ Мсб.: 3, 4, 5, 7 и 8 томове; въ Пер. Списание: 37 и 38 кн.. Нѣкои отъ пѣснитѣ сж нотирани отъ Бокурешлиевъ. Отъ Разлоговъ има записани пѣсни въ Мсб.: 1, 2 и 3 т.; отъ Нехтѣлинъ — въ Мсб. VI и VIII т. и въ Пер. Сп. 39 кн.

Забележка: Трѣбва да се има предъ видъ, че тоя прегледъ се отнася само до 1915 г.

ватъ типичнитѣ особености и на южната половина съ центъръ Банско¹

Фонетични особености.

Изговоръ на гласнитѣ.

Обща характерна особеностъ на разложкото наречие е, че гласнитѣ се изговарятъ отворено, ясно и малко провлѣчено. Това последното качество е много по-слабо въ северната група, но е типична особеностъ за банския изговоръ. Въ Банско и Якоруда е развита и натъртеностъта въ края на фразата. Гласътъ се повишава и извива къмъ края, като дава на фразата особена интонация, която е твърде характерна за тия два говора. Но докато въ Банско изговорътъ е повече разтегнатъ, силно провлѣченъ, въ Якоруда е по-спретнатъ и отривистъ, и интонацията се чува много по-слабо и то само въ последната дума на изречението. Изглежда, като че ли въ тая интересна интонация на банския говоръ се криятъ следи отъ старото музикално ударение, а така сжщо и следи отъ квантитетъ. Напр. това може да се долови въ изрази като следния: „Варă Јѡнку, тука ле е башчă ти?“ Въ другитѣ села тая фразова интонация не сжществува, а провлѣченостъта е много слаба.

Въ народнитѣ пѣсни е развита йотацията на началнитѣ гласни.

а.

Изговорътъ на ударено *а* е ясенъ и отворенъ, но всѣко неударено *а* потъмнява и се приближава до *ъ*. Обаче редуцията не е тъй силна както въ източнитѣ говори, и най-точно бихме означили тоя звукъ въ Разлога съ *а̣*. Срѣдно-бълг. замѣна на *а* съ *ж* следъ *ж* и *ш* се е извършила доста правилно въ разложкия говоръ, затова имаме изговоръ: жатва, шапа, жаден. Следъ *ј* замѣната не е пълна: язык, но едро. Следъ *ч* не е станала замѣна: чедо. Йотацията на начално *а* е развита: ѡгне, ѡгуди, ѡбука, Яна̣ и др. Колебливитѣ гласни между *я* и *е* се изговарятъ изобщо съ *я*: ѡм, ѡдѣм, ѡдă, ѡдиме, ѡре, ѡриа се, ѡребица, но покрай ѡмъ, ѡдем срѣща се и изговоръ на *е*, когато се учленява по-бързо и не е ударено: щу едѣш, ай да_едѣм.

¹ Бѣлица е въ южнитѣ поли на Рила. Има около 3,000 души население, отъ което около 500 сж помаци. Вижъ повече въ Мсб. 12 т., 266 стр. отъ В. Кънчевъ.

е.

Ударенъ и неударенъ тоя вокалъ се чува като обикновено *е*. Изключение правятъ думитѣ: идинѣсе, ище (енклитика) отъ старобѣлг. еще, нищѣ (отъ не ща). Изобщо въ Разлога изговорътъ на *е* е твърдъ даже и следъ гласна: куѣ, а не куѣе или ку'е. Сжщо: твуѣ, заѣх, заѣие, знаѣ, пѣе, пуѣх и пр. Обаче въ Бабячкитѣ крайнини помацитѣ изговарятъ тоя звукъ твърде палаталенъ и това дава особена омекчителна боя на цѣлия имъ говоръ. Бабячанитѣ изговарятъ спомагателния глаголъ *е* силно палаталенъ: *іе*. Напр.: ка іѣ да іѣ (=както и да е). Сжщо знаіе, пѣіе. твуіѣ, н'ѣгу, н'ѣму, муіѣ, н'ѣма и пр.

о.

Всѣко неударено *о* се редуцира въ *у*: сѣлу, мѣлку, ку-нѣту, муміте, вудѣта, шишѣту, урѣ, изкупѣхъ, напуѣхъ, укле-пѣхъ и пр. Думата *това* се изговаря: таѣа, вѣроятно по регресивна асимилация.

у.

Етимологичното *у* нѣма особени промѣни. Вмѣсто плувам се изговаря плѣвам. Сжщо либе (покрай любне), либим, лизгар, запѣшувѣм. Поради отметъ на нѣкои думи, особено въ префикситѣ, гдето вмѣсто *у* ударено се явява *о*: ѡкриа (вм. укриа), ѡстуа (устоя), ѡкруте (укротя), ѡзнаа (узнаа).

ѣ.

Всѣко етимологично *ѣ* въ срѣдисловието се изяснява въ *а*, напимѣръ: бѣзе, бѣчва, вѣнка, дѣски, лѣже, мѣкне, сѣане, нѣтакне, тѣпцка, даж и пр. Отъ това правило правятъ изключение съчетанията *рѣ* и *лѣ*, които иматъ особенъ изговоръ. Съгласно съ казаното за редукцията на неудареното *а* всѣко *а* отъ *ѣ*, когато е неударено, минава въ *ѣ*: нѣтакнѣхъ, даждѣ, лѣжнѣй, дѣските, бѣжѣкамъ, гѣгрѣца и пр. Г-нъ Д. Молеровъ въ в. Цариградски Новини, IV г. 37 брой въ статията си: „Нѣщо за разложкото нарѣчѣе“, дава съвсемъ погрѣшно правило за изговора на *ѣ*. „Ако думата се пише съ *ѣ*“, казва той, „слуша се като *ж*“. Това е вѣрно, но не за чистото етимологично *ѣ*, а за рефлекситѣ *рѣ* и *лѣ*, които въ историята на българската фонетика винаги сж се развивали по своя особена

посока и затова не могат да служат за правило въ тоя случай. Тъй поставено правилото на Г-на Молеровъ, безъ да се посочи сжщинското изяснение на етимологичното *ѣ* въ *а*, е лишено отъ научностъ и води къмъ неправилни заключения.

Въ суфикситѣ *ѣк*, *ѣв* и *ѣр* подъ ударение *ѣ* се изяснява въ *о*, а безъ ударение въ *у*, напр: песòк, вòсук, ватòк, крòтук, дубйтук, тàнук, тèжук, петòк, четвратòк, млечòк, белтòк, жътòк, бусил'òк, допратòк, вин'òк, какòф, такòф, свèкур.

Въ нѣкои суфикси вмѣсто очакваното изяснение на *ѣ* въ *о* (*у*) се явява *е*: ветер, òдер, душèл, мужèл, утишèл и др. Тука вѣроятно имаме замената на *е* въ *ь*.

Въ нѣколко думи *ѣ* се е изяснилъ и въ срѣдословието въ *о* (иср. въ *у*): зòлва, свунèц, букòл, сон'.¹ Изяснява се и въ префикситѣ *вѣ*, *сѣ* и *вѣз*: вуспíрам, вòзраc, фуф кàщи, су-бране, сус мене, субирам, вуздигам, вòзнак, вуз реката.

Ь

Въ Разлога палаталното влияние на краесловния малѣкъ ерь въ думи, които свършват на *н*, *л* и *т*, е извънредно силно и мекотата по аналогия е засегнала и разни други думи: Напр.: кон', сол', армàн', кашкавал', брѣкадàн', рудàн', катрàн', ден', пресòл', црѣвѹл', прекòл', зàбѹн' казàн', пак', зек', трек', трòскук, прутукàл', пашкѹл', драмòн', тигàн', путòн', пискун', пàспал', месàл', ракòл', какòл', кулàн', кал', кàл'но', жàл'но, грòук', телефòн', сààн', врèскук', син' (прилаг.), пистил', Гòспук', пирòн', триòн', сон', сàпѹн', курбàн', сукмàн', лимòн', римèн', учимèн', чекѣл', пàрамòн', сàмѹн', пустàл', бустàн', врукузѹн', Дуспàк', траàн', сулимèн', нàпкон', скòкук' и др.

Обикновено *ь* се изяснява въ *е*: вес (въ думата везден'), тевен, темян, шèпна, пес, пешкам.

Въ нѣкои думи *ь* се изясня прѣко *ѣ* въ *а*: тàнук, сàвне, мàзга. Старобългарскитѣ глаголи мьнж, жьнж и пьнж се произнасятъ мна, жна и нà-пна.

¹ Г-нъ Молеровъ въ цитираната по-горе статия неточно предава тая дума сънь въм. сон'. Професоръ Цоневъ въ Мсб. 20 т. 13 стр. въ статията си: „Диалектически студии“. навежда и думата зълъ изяснена по разложки въ зол. Азъ я намирамъ навсѣкжде зал или зъл. Грѣшката иде отъ кривозаписанитѣ пѣсни или пѣкъ отъ хора, които иматъ западно-македонски произходъ. Примѣритѣ, черпани отъ тия пѣсни, не сж винаги сигурни и водятъ къмъ неточни заключения. Вѣроятно г. Цоневъ е взелъ примѣра отъ пѣсень № 5 въ Мсб. VII т., гдето въ тия пѣсень, ужъ отъ с. Годлево, се срѣща зол въм. зал или зъл.

рѣ

Въ съчетанието *рѣ* ерѣтъ се изговаря като *ѣ*. Но до като въ всички други села преобладава изговорѣтъ *рѣ*, въ Банско става метатеза и владѣе *ѣр*. Така въ Бѣлица се изговаря: дрѣву, срѣце, црѣна, прѣва, брѣже, врѣба, брѣду, брѣдоква, брѣкам, брѣкадѣн', брѣбѣри, врѣви, врѣшник, врѣти, грѣми, грѣлу, стрѣви, мрѣтав, фрѣкам, црѣвѣн, црѣвѣл' и пр., а въ Банско: дѣрво, сѣрце, цѣрна, пѣрва, бѣрже, врѣба, бѣрду, бѣрдоква, бѣркамъ, бѣркадѣ(н'), бѣрбѣри, врѣви, врѣшник, врѣти, грѣми, грѣлу, стѣрви, мѣртав, фѣркам, цѣрвѣн, цѣрвѣл' и пр. Въ другитѣ села изговорѣтъ *ѣр* се срѣща твѣрде рѣдко: цѣрна покрай црѣна, грѣнѣ, убѣрнѣх, врѣлина, прегѣрна. Въ Банско метатезата е прокарана доста добре, но когато се натрупатъ много съгласни следъ *рѣ*, метатезата не се извършва: грѣнчѣр, крѣщѣвам, трѣгнѣх, зрѣнце, трѣн, крѣчма, дрѣвник, црѣн, прѣскам. Въ нѣкои пѣкъ случаи наопаки метатезата е засегнала и думи, които не съдържатъ етимологично *ѣр*; вартѣ вѣм. врата, гардина вѣм. градина. На тая аналогия е помогнало и изяснението на *ѣ*, което е станало въ нѣкои думи по аналогия на чистото етимологично *ѣ*, напр.: рѣсиш, врѣщам, зѣврате, прегрѣщам, убрѣщам, набрѣчкам, бѣмбар (= брѣмбаръ), крѣтиш, трѣсиш и др.

Въ нѣкои думи ерѣтъ по своя неопредѣленъ изговоръ се приближава до сонантно *р*, но тия случаи сж малко и безъ значение, защото, ако думата се изговори по-бавно, чува се много ясно звукѣтъ на отдѣленъ ерѣ, а не на сонантно *р*. Такива съмнителни примѣри могатъ да се посочатъ въ следнитѣ думи: грѣне, зрѣно, црѣна, фрѣлам твѣрдо и нѣкои др.

лѣ

Съчетанието *лѣ* въ разложкия говоръ изгубва съгласната *л* и се преглася въ едноставенъ звукъ равенъ на *ѣ*: вѣк, сѣзи, мѣчи, вѣна, сѣнце, дѣг, пѣн (= пѣленъ), пѣзѣ, бѣгарин¹, кѣчища, гѣтам, бѣа, вѣѣва (вѣлхва), жѣт, кѣцам, кѣна, мѣза, жѣцам, дѣжен и пр. Изключенията сж малко: ябѣлка се

¹ Вукъ Караджичъ и В. Облакъ погрѣшно приписватъ на Разлога изговоръ „булгаринъ“, „булгарски“ и пр., защото подобенъ изговоръ не се срѣща. Тѣ сж заблудени отъ кривозаписанитѣ пѣсни.

изговаря ябука, плъхъ — пухъ. Въ думитѣ стълпъ и стълба съгласната *m* не се чува: съп, съба.

ж

Старобългарската голѣма носовка въ Разлога се произнася както въ всички централни говори като обикновено ударено *a*: геср. *a*, когато не е подъ ударение: ва̀глен, ва̀ток, даб, заб, га̀лаб, га̀ба, ка̀кол', ка̀пунѣ, ка̀ща, краг, ма̀ка, пак', па̀пка, та̀га, прат и пр.

Въ нѣколко думи вж. стб. *ж* се чува *y*: бѹбрек, суд, чубрица, урѹже, трѹдна (= бременна), нѹжда, ферѹглица (отъ хоржгва), ускѹден, гѹжва, дрѹсам.

Останки отъ ринезъмъ срѣщаме въ следнитѣ думи: мѣнкѣм, рѹнтав, надрѣнди, пуранча̀ла (= поржчала),¹ пунгѣ (отъ пжгы), трунтестъ, крѣндак. Старобългарската дума длѣбокъ се произнася дибѹк.

а

Следи отъ носовото произношение на носовка *a* могатъ да се констатира въ следнитѣ думи: бенки (отъ паги), на̀рандѹчувам = нареждамъ (отъ ра̀дъ). Въмѣсто срѣднобългарското вна̀търь се казва фнѣтре.

ѣ

Изговорътъ на удареното разложко *ѣ* е особенъ и прилича на изговора на *ѣ* въ родопскитѣ български говори. Ако старобълг. *ѣ* се е произнасяло като широко отворено *ä*, то можемъ тогава да приемемъ, че разложкото наречие въ тоя случай е консервативно, понеже е спазило тъй добре старобългарския изговоръ на *ѣ*. Изговорътъ на разложкото *ѣ* може да се получи при слабъ отворъ на устата за *a*, безъ никакво изпружване напредъ или дърпване назадъ на бърнитѣ, съ езикъ пасивенъ, хлабавъ, свободно положенъ въ устата и съ върха опрѣнъ до рѣзцитѣ на долната челюсть. При това положение на устния резонаторъ получава се едно широко, твърдо и разтегнато *e* съ *a* елементъ въ основата, което бихме означили

¹ Тая дума е пренесена вѣроятно отъ гурбетчии разложани отъ Ромъния, но очевидно е че въ основата си тя е старобългарска.

най-добре съ употребения отъ проф. Милетичъ условенъ знакъ *ä*. Въ всѣки случай тоя звукъ е по-близъкъ до *e*, отколкото до *a*.

И така въ Разлога всѣко ударено *ĭ* се произнася като *ä*, а неудареното — като обикновеното етимологично *e*, напр. страда, но стредата, рака — реката, лагам — легнах, млаку-млекоту, дра̀н-дренò, пãсен, ла̀п, пува̀сму, сла̀зи, ва̀й, пра̀сен, ба̀гам, ла̀пи, ра̀жа, та̀сен, пла̀сен, печãли, връшãх, мижа̀х, крещãх и пр.¹

Че въ Разлога се прави разлика между *ĭ* и *e*, показватъ примѣри съ думи, които се различаватъ само по тоя изговоръ. Така единъ разложанинъ никога нѣма да смѣси следнитѣ думи: рѣка съ рѣка (кажа), понеже въ първия случай ще изговори ра̀ка, а не река, както въ западнобългарскитѣ говори; обаче то съвсемъ не е и ра̀ка, както се чува въ източнитѣ наречия. Сжщо така нѣма да бждатъ смѣсени думитѣ нѣма (=не има), която се изговаря нѣма, съ нѣма (не говоряща), която се изговаря нãма; денè (=деньтъ) и денã (вм. едно денѣ, образувано по аналогия); зел (сб. възалѣ) и зãл (мин. пр. отъ зѣя), навèл (мин. пр. отъ наведã) и навãл (мин. пр. отъ навѣя) и др.

Въ повелително наклонение 2 л. мн. ч., и днесъ *ĭ* предъ личното окончание се изговаря въ Разлога като *ä*, а не като *e*: земãте, дуйдãте, разтуварãте, купãте, закачãте, слезãте, речãте и пр.

¹ Въ по-голѣмата частъ отъ обнародванитѣ пѣсни на Бояновъ не е предаденъ тоя особенъ изговоръ на *ĭ*. Тая неточностъ дава доста крива представа за фонетиката на разложкото наречие, понеже изговорътъ на *ĭ* дава специфичния обликъ на говора, като го прави нѣкакъ си по-разтегнатъ, твърдъ и акавъ. Въ частъ отъ тия, иначе сполучливо записани материали владѣе бъркотия по отношение на *ĭ*. Така въ „Сборникъ отъ български народни пѣсни“ отъ Бояновъ се срѣща употребено *ĭ* тамъ, гдето не трѣбва, а пропустнато, гдето е нужно: недѐле, голѣмъ бѐла и др., но бѐгуйтъ, кра̀лювѣтъ, посрѣ̀щна и др. Въ тоя сборникъ има и други чуждици на разложкия говоръ, които лесно могатъ да заблудятъ четеца. Напр. срѣща се слези вм. съзи, бждеш вм. бадеш или бидеш, керка вм. щерка, свека вм. свãщ. Лавровъ въ своето съчинение „Обзоръ звуковыхъ и формальныхъ особенностей болгарскаго языка“ ползувайки се отъ тия материали, прави сжщитѣ грѣшки.

Караджичъ е забелязълъ особеното произношение на разложкото *ĭ* и го отбелязва съ *ë*, но не е налучкалъ правилото и затова е непоследователенъ въ правописа, като често пжти се влияе отъ етимологията и означава съ *ë* и неударено *ĭ*.

Изговорътъ на съчетанието *цѣ* съвпада съ западнобългарския рефлексъ *ца*: *ца̀пи*, *ца̀ди*, *ца̀дѣлка*, *ца̀ни*, *ца̀на̀*, *ца̀л*, *ца̀лина*, *ца̀ф*, *ца̀лу̀вам* и пр. Съчетанието *ча* се изговаря *чѣ*, под ударение, и *че*, безъ ударение: *чѣ̀ша*, *чѣ̀кам*, *уфѣ̀р*, *вуденичѣ̀р*, *телѣ̀р*, *ба̀бечѣ̀нин*, *дѣ̀пничѣ̀нин*, *уручѣ̀сувам*, *пра̀честе*, *грѣ̀нчерѣ̀то*, *по-ча̀с* и пр.

Думата *брѣ̀зда* се изговаря *бра̀зда*, а *прѣ̀порец* — *пра̀пурѣ̀ц*, което въ Разлога значи звънче, но *тра̀ва*, а не *травѣ̀*.

Предлозитѣ *предѣ̀*, *следѣ̀*, *презѣ̀* и пр. сж енклитики, затова се изговарятъ: *пред*, *след*, *през*; сжщо като просто *е* се изговаря *ѣ̀* и въ думитѣ: *дѣ̀ту*, *де*, *бла̀зѣ̀* и *нѐма*.

Въ бабячкитѣ покрайнини *ѣ̀* е умекчено и съ това тоя говоръ се различава отъ общия разложки диалектъ: *д'ѣ̀ца*, *в'ѣ̀дом*. *п'ѣ̀сен*, *б'ѣ̀ше*, *л'ѣ̀ву* и пр..

ѣ̀ (resp. е) в м. срѣднобълг. м.

Срѣднобългарската замѣна на *ж* съ *ѣ̀* следъ омекченитѣ съгласни въ Разлога добива по-нататъшно развитие, като всѣко срѣдноб. м минава въ *ѣ̀* (= *ѣ̀*), ако е ударено, или въ *е*, ако е неударено. Замѣна на *ѣ̀* съ *ѣ̀* срѣщаме още въ Врачанското Ев. отъ 13 в., обаче, споредъ проф. Цоневъ изговорътъ на това *ѣ̀* е билъ палаталенъ, когато въ Разлога той е твърдъ. Така напр. старобългарски вин. п. *вонѣ̀ж*, срѣднобългарски *вонѣ̀*, разложки *вунѣ̀*; старобългар. *волѣ̀ж*, срѣднобългар. *волѣ̀*, разл. *во̀ле*; стб. *сыплѣ̀ж*, срѣднобългар. *сп(л)ѣ̀*, разл. *спѣ̀*; стб. *ѣ̀влѣ̀ж*, србългар. *ѣ̀в(л)ѣ̀*, разл. *ѣ̀ве*; стб. *конѣ̀ж* (вин. п., ед. ч.), срѣдноб. *конѣ̀*, разл. *ко̀не* и пр.

Сжщата замѣна на м чрезъ *е* обхваща следнитѣ случаи:

1) Въ глаголитѣ отъ II спр., 1-л., ед. ч., сег. вр.: *мо̀ле*, *спѣ̀*, *но̀се*, *чѝне*, *трѣ̀пе*, *вѝде*, *го̀вуре*, *о̀де*, *врѣ̀ве*, *ма̀че*, *по̀ставе*, *о̀круте*, *по̀фа̀ле*, *ѣ̀зба̀ве*, *ту̀ре*¹ и пр.

2) Въ сжществителнитѣ отъ ж. р. ед. ч. следъ мекитѣ *л*, *н* и *р*, гдето се е генерализирала и запазила винителната форма: *недѣ̀ле*, *главнѣ̀*, *пустѣ̀ле*, *милостѣ̀не*, *кушѣ̀ле*, *во̀ле*, *ѣ̀зпитнѣ̀*, *ба̀ца̀*, *ка̀дѣ̀ле*, *ба̀не*, *вечѣ̀ре*, *супнѣ̀*.

¹ Тоя изговоръ най-добре е запазенъ между бабячанитѣ и старитѣ, неповлияни хора. По-младото поколение е почнало да замѣня *е* съ *ѣ̀* по аналогия на другитѣ спрежения.

3) Въ глаголитъ отъ II спр., 3. л., мн. ч., сег. вр., когато **а** е ударено: гор^а = гор^атъ,¹ сп^а = сп(л)^атъ, сту^а, тръп^а, цѣф^а, шум^а, сед^а, ским^а, квич^а, мѣч^а, дрѣж^а, врѣв^а, дим^а, миж^а, пищ^а и пр. Гдето глаголното лично окончание не е подъ ударение, то по аналогия се е изравнило съ окончанието на другитъ спрежения. Ударенитъ окончания, види се, сж могли много по-добре да противостоятъ на силата на аналогията.

Изговоръ *е* вм. *я* по-нататкъ срѣщаме въ глаголитъ отъ *ia*-основи въ третъ лица, ед. ч.: тув^арем, тув^ареш, тув^аре; забур^авем, забур^авеш, забур^аве, пур^ачем, пур^ачеш, пур^аче; кл^анем, кл^анеш, кл^ане; св^алем, св^алеш, св^але; трѣк^алем, трѣк^але; утв^арем, утв^ареш, утв^аре; уст^авем, уст^авеш, уст^аве и пр. Замѣната на *я* съ *е* въ глаголитъ отъ *ia*-основи иде по аналогия на 1. л. ед. ч. при глаголитъ отъ *i*-основи. Асоциацията между дветъ групи е силна, понеже повечето отъ глаголитъ на *ia*-основи сж произведени отъ тия на *i*-основи, като сж получили имперфектно значение, когато първитъ сж спазили своята перфектностъ. Аналогията е започнала въ 1. л. и постепенно завладѣла 2. и 3. л., ед. ч. и отчасти и 1. л., мн. ч., като по-нататъшниятъ ѝ ходъ билъ спрѣнъ отъ противодействието на силното влияние на *a*-основи. Когато се е изгаваряло *оставе* (вм. *оставя*) много лесно могло по аналогия да се изговори и *уставем* (вм. *оставямъ*). А веднѣжъ закрѣпналъ изговорътъ на *е* въ 1. л., ед. ч., аналогията почнала да действува и да го налага и на останалитъ лица.

Аналогията по-нататкъ е засегнала и повелителното наклонение на тия глаголи: забур^авей, забур^авейте (покрай забур^авайте), заф^алей, заф^алейте, пупр^авей, пупр^авейте, уст^авей, уст^авейте, а засегнала е друга категория: дей, дѣйте, остей, и др.

Отвѣрдяване.

Замѣната на *'а* съ *е* се обуславя до голѣма степень отъ стремежа въ разложкото наречие да отвѣрдяватъ гласнитъ. Тая противоположностна тенденция е унищожила йотацията почти навсѣкжде, освенъ въ началото на думитъ и въ нѣкои случаи, гдето паралелно се срѣщатъ йотовани и нейотовани форми. Напр.: м^оа и м^оіа (м. р.), му^а и му^иа (ж. р.), тв^оа-тв^оіа (м. р.) тву^а-тву^{іа}, чи^а-чи^{іа} и пр. Но изобщо въ разложкия говоръ се

¹ Въ Разлога *тѣ* въ 3. л. мн. ч. не се чува. Вижъ по-нататкъ.

губи йотацията, затова се чува: тоа-тоо, таа, тиа, унаа, уния, змиа, буа, пумиа, пaa, смaa се, пиа, криа, чуа, гидиа, убавиа, а (=я, лич. мѣст., ж. р., вин. п.; напр.: той а видä) и пр.

Съкращения.

Законътъ за съхранение на учленителната енергия е довелъ до редъ съкращения въ думи и въ изрази. Изгубване на палаталността е първата стѣпка къмъ контракция. Затвърдитѣ гласни почватъ да се учленяватъ съ издишната струя на предшестващата гласна, изгубватъ слоговата си стойностъ и се редуциратъ до полугласни. Така думи като: мoä, тää, пbä, мiä и пр. се изговарятъ като едносложни, понеже последната гласна нѣма самостоятелно учленение, тя е Консонантъ. Съкращаватъ се и начални гласни, когато ги предшества друга гласна. Така въ израза: той утидè да ўрè, у е консонантъ, понеже се учленява заедно съ а. Въ глаголитѣ е обикновено нѣщо да изпадне една интервокална съгласна и следъ това да настѣпи контракция на гласнитѣ. Напр.: доа=дойда, доеш=дoйдеш, кiеш=ке идеш, лäеш=лажеш, мoеш=можеш, к'иä=ке ида, дiä=да ида, сä ке дoä=сега ке дойда; кaси=как си, кèе=как е, oстаä, oстей, нäпрей, дуй=духай, шк'е=щo к'е, iäм=имам, зiäм=взимам, кäеш=кажеш и пр.

Съгласни.

tj и dj

Рефлексътъ на *tj* и *dj* не е единъ и сжщъ въ говора по всичкитѣ разложки села. Въ южната частъ преобладава изговорътъ *шч* и *ж*, а въ северната — *шт* и *жд*. Въ Банско произнасятъ твърде ясно *шч* и *ж*, и тоя изговоръ е прокаранъ последователно въ всички случаи въ староб. *шт-жд*.: свешча, башча, нушча, шчо, нашчу, нoшчуви, гашчи, гурешчина, гушчавам, прущавам; межа, дажoвну, дуoжам, убoжам, глoжам, пуглeжам, нyжа, прeжа, чyжа, вäжи и пр.. Изговорътъ на обикновеното *ж* съ тоя на вторичното, произлѣзло отъ *dj*, напълно е еднакъвъ. Вторичното *ж* въ своето развитие, като стигнало до сложния звукъ *жц*, вмѣсто да изгуби последния

елементъ *жс* (отъ *ждж*) и да достигне до общобългарския изговоръ *жд*, изгубва експлозивния си елементъ и се свежда къмъ едно двойно *жс*. Следъ като се извършилъ тоя процесъ, настъпва елизия на двойния звукъ и въ тая именно фаза се намира днесъ банското *жс* отъ *dj*. Процесътъ, който постепенно е довелъ *ждж* до *жс*, не може точно да се следи по нѣмане по-стари писмени паметници отъ тоя говоръ.

Освенъ въ Банско рефлексътъ на *tj* и *dj* въ *шч* и *жс*, макаръ и по-слабо, владѣе въ селата Добринища и Елешница. Обаче докато въ Банско *шч* е ясно експлозивна въ втората си половина, въ Елешница и въ Добринища, особено въ първата, силата на експлозивния елементъ е намалена и изговорътъ клони къмъ едно двойно *ш*. Обаче тоя процесъ тукъ не е още напълно прокаранъ и изговорътъ се намира въ преходна форма. Отъ Елешница на северъ следи отъ изговоръ на *tj* като *ш* се срѣщатъ изъ бабячкитѣ колиби, гдето експлозивниятъ елементъ е вече напълно изчезналъ. Сжщо така откриватъ се следи и отъ *жс*, като рефлексъ на *dj*. По-нататкъ още на северъ могатъ да се проследятъ тия следи чакъ до с. Якоруда, гдето тоже се срѣщатъ слаби дири отъ изговоръ на единъ звукъ много по-близкъ на *шш* и *жж*, отколкото на *шт* и *жд*. Тия умиращи следи въ Якоруда сж преходния етапъ къмъ ония зони на северъ и западъ гдето владѣе напълно общобългарскиятъ изговоръ.

Въ Бѣлица нѣма вече никакви следи отъ банския рефлексъ и напълно е прокаранъ изговорътъ *шт* и *жд*. Сжщо такъвъ изговоръ владѣе и въ останалитѣ разложки села: Горна и Долна Драглища, Добърско, Годлево, Бачево и Баня, както и въ самия гр. Мехомия.¹

Следнитѣ нѣколко думи въ Разлога иматъ особенъ изговоръ: муги (енклитика) = между, рѣгя, рѣг'есал, нушкя, (покрай нущя), гувѣжг'о, вѣшки (покрай вѣжди и вѣжи), и

¹ Тукъ дължа пакъ да предупредя ония, които черпятъ своитѣ заключения за разложкия говоръ отъ публикуванитѣ пѣсни, че не трѣбва да се довъряватъ напълно на тѣхъ и по отношение на изговора на *tj* и *dj*. Тия несигурни материали не могатъ да дадатъ точна представа за разграничението на тоя изговоръ по разнитѣ села. Нѣкои пѣсни, приписани на с. Недобърско, употребяватъ *шч* вм. *шт*, когато въ това село нѣма никакви дири отъ подобенъ изговоръ.

спомогателния глаголъ к'е вм. ще. Въ Елешница покрай к'е се чува и ше.

s.

Примѣри отъ изговоръ на африката дз(s) има твърде много: свездà, сàден, нàсàд, свунèц, свàр, сигвàр, нàсърнà, сùрлà, сàрсалия, минсуàр, суница*), свунйци, сид, брѣнсà, пінсà, кàнсà сърсавàт, клѣнсà, свйска, срѣцàлà.

ц.

Сжщо така често се чува да се произнасятъ дж(ц) думи като: лацйца, гуспòца, бацè, бацà, цàсам, кòлецèв, тòлецèв, цйркам цàби се, цòкам, цòгу (соб. име отъ Георги), цубè, уцàс.

цр.

Въ Разлога владѣе напълно изговорътъ цр, а не чр: црѣн, црѣвèн, црѣвляк, црàва, црàпка, црѣпа, црѣква, црàн и пр.

Лабииално л'.

Лабилното л' се е запазило само въ нѣколко думи: црѣвляк, сàбля, дрѣвля, блюду.

Палатализация.

Палаталнитѣ *д* и *т* често минаватъ въ палатални *г'* и *к'*: г'àвул, г'àци, гòспук', трòскук', пак', лйск'а, брàк'а, бàк'у, Крѣск'у, трек'и, зек', тàк'у (тат'о), свак'а, гòск'я.

Палатализацията на предногугутуралитѣ въ зжбногугутурали е разширена и засѣга повече думи, отколкото въ книжовния езикъ: дрѹзи, дисàзи, зàлàзи, урòци (отъ урочасвамъ), но глухи, малки, благи и пр. Казва се виньòк вм. венецъ.

Примѣри отъ прогресивна палатализация и мадоста: мàк'а, вм. майка, вàк'а, вòск'а, ук'у (уйко), девòк'а, Янк'а (въ Якоруда), престèл'к'а, шак'а, ядал'к'а, слун'к'а и др.

Въ следнитѣ думи се среща силно палатално л' въ срѣдисловието: пл'òча, пл'акà, кл'òмбе, пл'ускам, пл'ускàница, гл'òжда, бл'уду, бл'увам, бл'умкам, жл'òбка, кл'овка, кл'усà, кл'усè, мл'аска, кл'опам, мил'увам, жал'но, кал'но.

*) За значението на непознатитѣ думи вижъ речника на края.

х.

Начално х изчезва, напр.: òру, лăп, лăден, ранă, ром, ромй (у бабяченитѣ), рам, òди, йтар, ўбав, фăли, фăне, ўрка и пр. Интервокалното х тоже изчезва навсѣкжде въ Разлога: уплăа, маал'к'а, дўам, праўтка, к'йам, видăа, зѣа, думăа, фалиа, гурăа и пр. Понѣкога вмѣсто изчезналото интервокално х се явява в, което се развива при прехода на редуцираното о къмъ гласната а: дăдува, утидува, рѣкува, дунѣсува, увăпа и пр.

Въ Банско и Якоруда въ глаголитѣ отъ I л., ед. ч. и II л., мн. ч., мин. вр. х се е палатализувало до толкова, че се учленява при самитѣ предни алвеоли: дуйдòх', дуйдòх'те, видăх', видăх'те, фалих', фалих'те, садих', садих'те, фанăх', фанăх'те и пр. Въ глаголитѣ, които съдържатъ въ корена си х (не интервокално), както и всички такива отъ I л., мн. ч., мин. вр., то се палатализува тѣй силно, че минава въ і сир. ј: дўине, вăине (вехне), сăине, мулăса, удрăине, утидòиме, дуйдòиме, изкупăиме, чекăиме, ручăиме, флăзуиме, излăзăиме, извадииме, наредииме и пр.

Въ Бѣлица, Мехомия и останалитѣ други села х тоже е изчезнало въ горнитѣ случаи; обаче тукъ то не се замѣства съ і, както въ Банско и Якоруда, а вмѣсто това предшествуващата гласна, за да се компенсира загубата въ учленението, се е удължила за смѣтка на изгубеното х и се чува като двойна, напр.: сăне, дўне, мулăса, вăне, удрăне, утидòме, видăме, изкупăме, чекăме, ручăме, извади́ме, нареди́ме и пр.

Асимилация.

Примѣри отъ асимилация между две съгласни представляватъ следнитѣ случаи: свăбба, нăгга, (нѣкога), тўфла, нефтăх (не хотѣхъ) дòфтур, фнòгу, нòфти, глезнò, кусылба, сейлба и др. Думитѣ: тъмен, петимен, стомна и помня се изговарятъ: тевен, пѣтивѣн, стòвна и пòвне.*

Лабиализация: щвѣе = що е: о прѣко у се лабиализира и дава в, а за да се възстанови нарушеното число срички, удвоява се е. Още по-обикновена е формата щѣе, въ която в е изчезнало. Отъ я *ходи* прѣко я *уди* се получило *явди*, което значи елă тукъ.

II. Форми.

Падежни остатъци у сжществителнитѣ.

Следнитѣ нѣколко примѣра представляватъ остатъци отъ старитѣ падежни форми: умрѣ ѡтгладѣ, иде ми ѡтраки, влѣзѹх в'к'ащи, девет г'ѡдин, уцѹтра (отъ старобѣлг. отъ съ оутра), ѡтсрама, ѡтгреа и др. Отъ консонантното склонение носнови сж запазени следнитѣ форми: камен, пламен, прамен, римен, учимен.

Мѣстоимения.

Личното мѣстоимение 1 л. ед. ч., им. п. е *я*, рѣдко *язе*. За 3 л. ед. ч. личното мѣстоимение е: *той*, *тя*, *то*. Формата *тѣ* за 3 л., мн. ч., не сжествува, а функцията му се изпълнява отъ показателното мѣстоимение *тѣа*. Съкратенитѣ винителни форми за мн. ч. сж: *не* в.м. ни, *ве* в.м. ви и *и* в.м. ги. Появата на тия форми трѣбва да се обясни съ стремежа да се диференцира винителниятъ падежъ отъ дателния, чиито съкратени форми съвпадали още въ старобѣлгарската епоха. Въ срѣднобѣлгарскитѣ паметници срѣщаме формитѣ *на* и *ва* в.м. ни и ви, като резултатъ отъ тоя развой. Разложкитѣ *не* и *ве* по всѣка вѣроятностъ сж се явили като контаминация отъ съкратенитѣ винителни форми въ ед. ч. *ме* и *те* и множественитѣ *ни* и *ви*, като у тия последнитѣ се установило значението за изказъ само на дателенъ падежъ. Мѣстоимението *и* за 3 л., мн. ч. нѣ е доста ясно откъмъ произхода си; най-вѣроятно е, че то може да се е развило чрезъ съкращение на пълната родителна форма *их*, която е поела после функцията на винителния п. Превръщането на *их* въ *и* е напълно въ съгласие съ фонетичнитѣ закони на разложкото наречие за палатализирането и изпадането на *х*. Покрай формата *ѣ*, за ж. р. ед. ч. дат. п. се употребява и множествената форма *им*, напр. *я ке им река* (= *я ке ѣ река*).

Отъ генетивната форма на показателнитѣ мѣстоимения *тоа* и *оне* сж образувани притежателни мѣстоимения: *тегѡв*, *тегѡва*, *тегѡву*,¹ *тегѡви* и *унугѡв*, *унугѡва*, *унугѡву*, *унигѡви*.

Паралелно съ притежателното мѣстоимение *тѣаен* сжествува и формата *унѣаен*, произведена отъ *онѣа*.

¹ Тегѡв вѣроятно е форма, образувана по аналогия на негѡв.

Противоположно на *оне*, *унаа*, *унова* и пр. е показателното мѣстоимение *ове*, *уваа*, *уова*, *увиа*, което служи да посочва близки на говорителя предмети. Мѣстоимението *кòледжѣв* = *колкѣвъ*, е въпросително и съответствува на неопредѣлителното *тòледжѣв* = *толкѣвъ*.

Мн. число.

Многосричните сжществителни, които свършватъ на суфикситъ *ар*, *ач*, *ал*, *ан*, *он*, *ил*, *ун*, *ул*, *ир*, *ор*, и мекитъ на ел образуватъ множествено число съ окончание *е*: *гуведарѣ*, *дръварѣ*, *уфчерѣ*, *купачѣ*, *урачѣ*, *руданѣ*, *тиганѣ*, *фустанѣ*, *кòне*, *чувалѣ*, *працалѣ*, *црѣвлѣ*, *пискунѣ*, *пастирѣ*, *вапирѣ*, *учители*, *рудители*, *явуре*, *майстуре* и пр. Изобщо мекитъ основи въ мн. ч. иматъ окончание *е*, а твърдитъ — *и*. Основитъ съ суф. *ен* и *ин* отъ консонантното склонение сжщо така иматъ окончание *е* въ мн. ч.: *прамене*, *рименѣ*, *пламене*, *камене*, *ергенѣ*, *бѣгарѣ*, *гражданѣ*, *селенѣ* и пр.

Прилагателнитъ образуватъ мн. ч. съ *и*. Между бабачанитъ се употрѣбява думата *òра*, а *понѣкога* и *деца* въ ед. число: *лòша òра*, *таа дăца*.

Членъ.

Членътъ за сжществителнитъ отъ мжж. р. ед. ч. е *о* (resp. *у*, кога е неударено) за твърдитъ и *е* за мекитъ основи: *брегò*, *чува̀ку*, *пòпу*, *двòру*, *вòлу*, *бòбу*, *светò*, *плетò*, *дабò*, *бòру*, *кутèлу*, *петèлу*, *стòлу*, *начàлнику*, *пàтнику*, *вуйн̀ку*, *увèну*, *кунèцу*, *ергèнину*, *р̀усину*, *ка̀мену*, *пра̀мену*¹ и пр.; *меки*: *ца̀ре*, *крàле*, *кòне*, *денè*, *зèте*, *пàте*, *куза̀ре*, *ура̀че*, *куса̀че*, *вуденича̀ре*, *ма̀жè*, *градèже*, *даждè*, *праца̀ле*, *пастирè*, *писку̀не*, *тува̀ре*, *црѣв̀уле*, *кумандирè*, *патлиджàне*, *арма̀не*² и пр.

Членътъ за прилагателнитъ имена м. р., ед. ч., е *а*: *гула̀миа*, *ста̀риа*, *ба̀лиа*, *нѝзкия*, *на̀шиа*, *нèйниа*, *развѝтиа*, *учениа* и пр.

Покрай тия членувани форми съ разширена основа въ Разлога сж употрѣбяватъ и съкратени форми за мж. р., ед. ч. на притежателнитъ прилагателни и мѣстоимения. Такива сж:

¹ Думитъ *римен'* и *очимен'* отъ консонантното скл. иматъ оконч. *е*.

² Думата *гарван* е твърда основа и има оконч. *о*: *га̀рвану*.

негѹву, нѹше (=нашиятъ), вѹше, твѹе (=твоя), Пѣтреву, Гѣѹкуву и пр. Напр.: срезнѹх вѹше кон' при Гѣѹкуву армѹн; фѹнѹх негѹву вол ф' наше двор.

Членътъ за съществителнитъ отъ м. р., мн. ч., е *те* за тия, които окончаватъ на *и*, и *то* (resp. *ту*) за тия, които окончаватъ на *е*: пѹтницѣте, чувѹцѣте, кутлѣте, кунцѣте, увнѣте, петлѣте, начѹлницѣте, вуйнѣцѣте; стѹлувѣту, цѹрьовѣту, уфчѣрѣту, кузарѣту, ергѣнету, бѣгарѣту, мажѣту, трѣнету, кунѣту вуловѣту, учителѣту, каменѣту, гѣрданѣту, арманѣту и пр.

Въ с. Горна Драглища се срѣща членъ *те* придаденъ къмъ собственитъ имена, които окончаватъ на *е*: Пѣтрете, Янете. Кѹлете, Гѣѹрете, Зѹрете, Крѣцете, Мѣтрете и пр.

Сравнителна степенъ.

Остатъци отъ стара сравнителна степенъ сж думитъ: пѹѹче и брѣже. Пѹѹче е съединение на старата сравнителна степенъ отъ якъ съ частицата по. Сега думата има положително значение=силно, яко (наречие).

Глаголи.

Сегашно време

Аналогията е била силенъ факторъ въ морфологичнитъ промѣни. Така глаголитъ на *ia*-основи 2 и 3 л., ед. ч., сег. вр. сж се изравнили съ тия отъ първо спрѣжение съ *e*-основи, напр.: клѹнеш, клѹне, развѹлеш, развѹле, утгѹвареш, утгѹваре, пурѹчеш, пурѹче, избѹвеш, избѹве и пр.. Изравнението е засегнало отчасти и 1 л. мн. ч.: клѹнеме, утгѹвареме, утгѹвареме и пр.

Първо л., мн. ч. въ всички спрежения окончава на *е*: ѹдѣме, знѹемере, плетѣме, пишемѣ, пѹемере и пр. Сжщо така въ всички спрежения 3 л., мн. ч. сег. вр. краесловното *т* е изчезнало и глаголътъ окончава на гласна. Изглежда, че разложкото наречие нѣма обичъ къмъ затворенитъ крайни срички, затова изпуска крайнитъ съгласни. Такъвъ е случаятъ и съ членуванитъ имена отъ м. р., които тѣй сжщо не търпятъ пълната затворена членна форма, а я замѣнятъ съ съкратенитъ окончания *о*, *е* и *а*. Обаче следъ изпадането на *т* предшествуващитъ гласни не навсѣкжде еднакво се произнасятъ станалата промѣна. Въ всички случаи, въ които ударението е падало на последната сричка, се е запазила кжсотата на последната гласна, която днесъ е *а* при

твърдитъ и *ā* при мекитъ основи. Така въ мн. ч. сег. вр. 3 л. глаголитъ иматъ следнитъ форми: плет^а, бер^а, пер^а, чет^а, кув^а, нек^а, пред^а, крад^а, яд^а и пр.; мекитъ: врѣв^а, дим^а, дрѣж^а, кип^а, гур^а, шум^а, сед^а, плам^а, трѣп^а, вис^а, сту^а, цѣфт^а и пр.. Всички пѣкъ ония глаголи, въ които ударението не пада на последната сричка, за да компенсиратъ изгубената съгласна, удължаватъ краесловната гласна. Ето защо всички тия глаголи въ 3 л., мн. ч., окончаватъ на *ā* или *āā*¹: кòп^а = кòп^аа, пиш^а, зн^аа, р^ук^а, пустил^а, глèд^а, п^ѣя, тув^ар^а, цр^ѣк^ув^а, ѣ^а (=яхатъ), ф^ал^а, к^ап^а се, ул^юд^а, жив^ув^а и пр.. Това удължение на крайната гласна трѣбва да се е засилило отъ стремѣжа да се диференцира множествената форма отъ тая въ единствено число 3. л., съ която иначе би напълно съвпаднала въ глаголитъ отъ *a* основи.²

Имперфектъ.

Въ Бѣлица и отчасти въ Добринища се срѣща единъ твърде интересенъ морфологиченъ архаизъмъ, който не зная да е отбелязанъ до сега нѣкъде другаде. Това е формата за имперфектъ, 3. л., мн. ч., на *āā* ше (resp. *яя* ше и *яя* ше), която правилно се употребява въ тия села наредъ съ обикновената форма *аа* (resp. *яа*, *яа* еа) отъ *аха* (resp. *яха*, *ѣха*). Така въ Бѣлица казватъ: *иска*ше, *зн*а^аше, *д*у^{ма}ше, *й*да^аше, *глè*да^аше, *ч*у^{да}ше се, *п*и^{та}ше, *п*я^аше, *в*я^аше, *кл*а^{на}ше се, *р*аз^яжда^аше се, *б*а^{ла}ше, *кр*у^ту^{ва}ше, *я*д^аше, *пр*ѣс^{ка}ше, *кò*с^аше, *тр*у^{па}ше прист^ига^аше, *пл*ет^аше, *ч*у^{ва}ше, *гур*а^аше и пр.³) Този имперфектъ несъмнено се е явилъ следъ като сегашната форма на 3 л., мн. ч., е изгубила краесловното *тѣ* и удвоила последното *а* и следъ като обикновената имперфектна форма на глаголитъ отъ *a* -основи изгубила интервокалното *x*

¹ Разбира се, че въ тоя случай *ā* не се редуцира, макаръ че не е ударено поради дължината..

² Дължината на послѣдната гласна може да се обясни и съ хипотезата, че тя произлиза отъ контракцията на двѣ гласни, които сж съществували нѣкога въ староб. форми.

³ Имахъ случай да чуя сжщата форма и отъ едно момче отъ с. Цапаревска Баня, Дупнишко. Споредъ думитъ му тоя имперфектъ се срѣща и въ това село. Туй се дължи, може би, на много преселенци отъ Разлога по тия мѣста.

и останала да окончава на аа. Тогава дветъ форми: сегашна и имперфектна съвпаднали, тъй както сж и сега въ Разлога при нѣкои глаголи. Така напр. имперфектната форма отъ глагола *викамъ* въ 3. л. мн. ч. става *викаа*, а и сегашната форма, следъ като изпаднало *тъ*, става *викаа*¹. За да се избѣгне смѣшението при едно такъво съвпадение, явилъ се е на помощъ суфиксътъ отъ сложния аористъ, който по това време, вѣроятно, вече излизалъ отъ употрѣба и не е можалъ да причини ново смѣшение. Така отъ контаминацията на обикновенния имперфектъ съ окончание *аа* и умирация сложенъ аористъ съ окончание *ша* се родила тая нова имперфектна форма за глаголитѣ отъ а-основи. Веднѣжъ закрѣпнала въ III спр. тая типична форма, която сполучливо диференцирала имперфекта отъ сегашното време, лесно следъ това по аналогия завладѣла и останалитѣ спрежения. И днесъ, обаче, тя най-добре се крепи въ глаголитѣ отъ а-основи.

Спомагателниятъ глаголъ *к'е*.

Спомагателниятъ глаголъ за бждаще време е *к'е*². Когато тоя глаголъ се употрѣбява като *verbum finitum* въ отрицателна форма за I л., ед. ч., употребява се формата: *нек'у* *нек'ешъ*, *нек'е*, *нек'еме*, *нек'ете*, *нек'а*. Казва се ништѣ.

Глаголни форми на *-увам*.

Въ Разлога безъ изключение владѣе пълната многократна форма съ оконч. *-увам*, а не съкратената съ оконч. *-вам*, както въ източнитѣ говори. Напр.: *требува*, *пурачува*, *уручасува*, *харесува*, *приказува* и пр.

Наречия.

Като остатъци отъ стари причастия могатъ да се посочатъ следнитѣ форми, които сега изпълняватъ адвербиална служба: *викащѣц*, *плачещѣц*, *не питач* = безъ да пита, напр.: *той е душѣл непитач*.

¹ Една съвсемъ тънка разлика между дветѣ форми може да се отбележи само въ това, че въ имперфекта *а* като че ли е малко редуцирано: *викаа*, когато въ сегашната форма това не се забелязва.

² Въ Елешница се употрѣбява и *ше*.

Твърде много сж разпространени наречията, образувани отъ глаголитѣ основи и суфикса-ешком: стуешкѡм, тръчешкѡм, лежешкѡм, крадешкѡм, дебнешкѡм, пасешкѡм, заднешкѡм и пр. Сжщо — и съ суф. ч к и: легнички, станички, вѡзначки. Срѣщатъ се и наречията: набарѡм = чрезъ пипане, безъ свѣтлина; навѡм = насамъ, нанѣм = нататѣкъ.

Ударение.

Интересно фонетично свойство въ разложкия говоръ е едно второ ударение въ многосложнитѣ думи. Тази двойна акцентовка се е явила вследствие на отмета, който е действувалъ въ общобългарския говоръ. И въ Разлога е станалъ такъвъ отметъ въ многосложнитѣ думи, та вѣроятно старото ударение тъй е упорствувало, че най-после и то се е спазило покрай новото и по такъвъ начинъ се явило двойно ударение въ думитѣ, напр.: учѣлищѣта, печѣтницѣта, населѣниѣту, бѣгарскѣта, пѣтицѣта, куприненѣта, рѣзтувѣри, (imperat.), зѣпечѣтай, нѣшенцѣте, рудѣтелѣту¹ и пр.. Обстойно изложение за това второ ударение, както и въобще за ударението въ разложкия говоръ е направилъ Д. Молеровъ въ „Извѣстия на славянския семинаръ“, I т.

По въпроса за ударението дѣлжа да направя една поправка въ статията на г-нъ Молеровъ. Споредъ него всички третосрични сжществителни, „произведени отъ глаголитѣ отъ I спр., на които въ ед. ч. сег. вр. 3 л. ударението пада на последната сричка (предѣ, сечѣ, бодѣ, пасѣ и пр.) приематъ ударение винаги на последната сричка“. Това обаче не може да се твърди, защото повечето отъ тия отглаголни сжществителни иматъ ударение на първата сричка, напр.: пѣсене (а не пасенѣ), мѣтене, рѣване, врѣшене, крадене, сѣчене, пѣчене, мѣзане, грѣзене, прѣдене, чѣтене, плѣтене и пр. Наистина въ нѣкои отъ тия думи ударението е неустойчиво, обаче колебанието е въ полза на предпоследната, а не на последната сричка. Напр. рѣвѣне, врѣшѣне и др. Правилото обаче се отнася за първата сричка, понеже тя много по-често привлича ударението върху себе си, отколко предпоследната. Изключение отъ това правило сж думитѣ: кованѣ и оранѣ,

¹ Въ чешкитѣ диалекти има аналогично явление съ двойна акцентовка, напр.: vòzilise.

които изобщо задържат ударението на последната сричка.

Старото ударение на прилагателнитъ ж. и ср. родъ ед. ч. не е спазено никжде, освенъ въ нѣкои наименования на мѣстности: Крапò-дерè, Равнò-буре, Кривà-елà, Равнà-нива, Суò-селò, Крапà-маала и др. При членуванитъ форми то се явява по често: малкòто, деснàта, левàта.

Речникъ.

Ба̀цä, ж. р. — отворъ за свѣтлина отъ къмъ покрива на кжщата

ба̀цè, ср. р. — малко биволче

бѹгав, а, о — убогъ, умствено недоразвитъ, идиотъ

бу̀рйä — малко антре при входа на стая, гдето се поставятъ сѣдове съ вода

брѣ̀цам — посѣгамъ, бъркамъ, газя, цапамъ, питамъ неучтиво

блäка — шишарка

брѣ̀нзä — устна

бах — касметъ, дума, воля, беса; напр.: да ти рабòти ба̀у да пубàраш там, та к'е видиш сетне

бѐнкä — точка, петно, луничка

бру̀кä — пжпка на тѣлото

брус̀ници — боровинки

баба̀кèрен — памученъ

ба̀тинää — кръстница

ба̀тлè — кръстник

ба̀бѹгер — нощно страшилище, което ходи по кжщитѣ съ което плашатъ децата

беч — едъръ, водителъ

Ву̀спòлници, ж. р. — извезани фугурки на долния край на ризата

вра̀ве, II спр. — говоря, приказвамъ, бърборя

везден — вес-день — цѣлия день

во̀знак — на грѣбъ

ва̀я — бавачка на малко дете

ва̀вца — отокъ на тѣлото, който силно сърби

вра̀ден — силенъ, способенъ, достоенъ

вру̀кузѹн' — връзка, съ която се стѣгатъ гащитѣ

врѣ̀шник — покривка на тава (тепсия)

врѣ̀га — буца на тѣлото или на дърво

в'äдом, в'äм (у бабячанитѣ) — вѣрно, истина, така

Га̀ру — голѣмъ огнь, който се кладе отвънъ на заговезни

гѣ̀ве се — захласвамъ се, бавя се, забравямъ се. Напр.: загѣвихъ се по влашката свабба

гѣ̀вест — който се зазяпва, завѣй-горо

гра̀мѹда — буца прѣстъ

гу̀гѹре — незрѣла слива

- гужва — околвратникъ за звънецъ
 глѣтку — хлабаво, нестегнато
 гюем — ужъ
 глѣгул, глѣгур — говоръ, говорна способностъ, Напр.: упла-
 ших се сусем от мечката, исках да се изрукам, но не
 мужех: глѣгулу ми бѣше зело тава пруклѣту пиле.
 грѣтка — кжсъ сирене (не дребно)
 глѣвѣшник — годежникъ
 глѣвѣш — годежъ
 гѣлу — само
 гяци (въ Банско) — училище, ученици
 грѣле II спр. — копая втори пѣтъ царевицата; подметане
 прѣстѣта къмъ корена.
 гурѣпал — голъ, безъ никакви дрехи
 Дурѣзин — навѣсенъ, зѣлъ, отмѣстителенъ
 дуда — стомна за вода съ малка чопурка
 драмѣн — решето съ много едри дупки
 другиш — едно време, въ миналото
 делутка — съчка, отдѣлана съчка
 дибидус — съвсемъ
 Ёле — где пѣкъ, но пѣкъ: еле не е така = где пѣкъ не е
 така; еле па конъ е тава = но пѣкъ конъ е туй!
 елѣ — нали, нима: елѣ и ти дойде = нали дойде и ти.
 Живѣвам си — въ добри отношения съмъ, бивамъ си, по-
 гаждамъ се
 жабурикам — правя гаргара, правя водата да клокочи
 жлѣпка — дупка, жлебъ; гл. жлѣпка = вкарвамъ
 Загаждам — олучвамъ, омѣрвамъ
 залѣав — идиотъ
 запѣски — везани фигурки на ризени ржави
 згвѣцам — стѣпча
 засѣнувам се — закривамъ се: засѣнаме се зад скалата
 засѣтам — закривамъ свѣтлина: јѣла ми засѣтай сѣнцету на
 Петровден
 згѣшувам — свивамъ се удобничко, лѣгамъ си прибранко,
 прибирамъ се: детету се сгуши у мака му
 загнѣвам се — затичвамъ се
 згудѣтик — изпратения съ предложение за годежъ; строй-
 никъ: на таа мума ѣ са души згудѣтици
 забѣн — дълга женска дреха безъ гѣнки
 забѣла — стопена мазнина: бѣницата е плювнала в забѣла
 заструг (заструзи) — кржгѣлъ сждъ съ похлупка
 зачучѣвам се — захласвамъ се, забравямъ се, зяпамъ. Глей
 па тоа ка се е зачучѣл вуз маглѣте!
 Сигвар — чифтъ (волове или биволи)
 сѣрла — муцуна

- свунѣци — горски ягоди
 сунѣца — небесна джга
 свѣска — двогодишна овца или коза
 џѡкам — пия, сърбамъ
 џасам — дърпамъ
 џѣркам — блъскам
 џабѡ се — глезя се, плача разгалено
 Избетѡювам — развалямъ, покварямъ; това дете бѡше
 фнѡгу ѡбаву, ама се избетуй
 ѡлювица — глина
 имѡнец — ножъ, който не се захлупва, — съ ножница
 ѡстум — сжщо (употрѣбява се въ отрицателенъ смисълъ или
 пѣкъ за сравнение: истум е турско, истум е бѣгарско!)
 Истум е да си тука, истум да си там=Не е сжщо да си
 тука и да си тамъ.
 Калѣсувам — поканвамъ
 канѡа — кучка
 каслѣм — нарочно
 кѡтана — много голѣмъ конъ
 к'ердѡсам — използвамъ благополучно
 к'еменѣ — цигулка
 к'иширѣ — шалвари
 кѣпър (изкипрувам) — спретнатъ, приличенъ, деликатенъ.
 к'ешки — данѡ, съжالياвамъ, че не. Кешки да бѡх утишел я!
 клѡник — мѣстото, гдѣто се поставятъ дървата въ стаята
 клѡмбе — много едъръ бѣлъ бобъ
 ключѣ — малѣкъ негоденъ конъ или другъ видъ добитѣкъ
 крѡнда — ножъ безъ черенъ, — захвърленъ или негоденъ
 ножъ
 крѡже II спр. — гриза
 крѡнта — голѣмъ мършавъ конъ
 кракам се — смѣя се съ гласъ
 красѡтко — ясно и студеничко (за врѣмето)
 крѣколица — крива линия
 крѣндак — изкопанъ пѣнъ за горене
 клѡшник — дълга бѣла шаечна дреха
 кѡкузе — червени боровинки
 кѡмби, кѡмбѡри — барабой
 кѡмбус — варено прѣсно цвекло.
 кѡндур — пѣнъ, дѣнеръ, коренъ
 кулѡк — малѣкъ хлѣбъ за раздаване
 кѡтру — хубаво орѣзано (изкутрувамъ)
 кукурѣна — навититѣ стѣрготини отъ дърво, нѣщо навито
 въ кржгъ
 кусупѣта — голѣма пита хлѣбъ
 куд (енкл.) — при
 кукуда — топка на кантаръ

кют — нрав

кѡтура — мѣсто, дѣто се затваря куче, теле и пр.

Лѣзам се — плъзгамъ се, парзаламъ се

лѣсте II спр. — жаля, фаворизирамъ, галя, обичамъ; к'е те
изпади, ич нема да те лести.

лискѡфче — слюда

лѣмуга — нимѡ: лемуга сам толкува прост, та да не разбѣрам

лунгѡр — голѣмъ, дълъгъ човѣкъ

Мѡка — мжка, имотъ

мѡтица — двоенъ (близнилъ) житенъ класъ

мѡтур — старъ бравъ: овенъ или козелъ

мѡзен — гладъкъ

месѡл' — кърпа за хлѣбъ, трапеза

мумурѡзно — царевично

мѡшка — мѣсто.

Нѡвѡм (-це) — насамъ

нѡнѡм (-це) — натамъ

нѡбарѡм — безъ свѣтлина, съ напипване; к'е го найдем
нѡбарѡм

нѡднѣчѡм — показвамъ се, погледвамъ; нѡдникнѡх през
дупкѡта

нѡтупѡзувам се — намръщвамъ се, разсърдвамъ се.

нѡкѡсла — на шега

нѡдрѣнде II спр. — надигна се, скимне ми; кадѡ се на-
дрѣнди такѡф?

нефтѡх — не искахъ (отъ не хотѣхъ), само въ мин. вр.

нущѡлци — кокили

нѡсвѡждам — наклеветвамъ, обаждамъ

нарѡндѡчувам — нареждамъ, нанизвамъ

нерез — не кастрирано свинче

Олюде II спр. — уредя като хората; сега го улюдѣиме!

ѡле-мѡле — надве-натри.

ѡкрунде II спр. — орежа до дѣно.

ѡртусен — пѣргавъ, похватенъ, уменъ; ортѡсам — да
свърша работа

ѡскрѣнѣв — соченъ и малко киселъ

Пѣзма — умраза, злопаметь

прѡпурѣц — звѣнче

пѡв — блѣснатъ, глупавъ, несресанъ

прѡша — копая царевицата I-пѣтъ

прѣнгелѣ — нехубаво и необучено конче

пѡлиѡт — старъ волъ (палавот въ Банско)

прѣчѡв — грозенъ

прѡмен — кжсъ вълна

питѡр — пита хлѣбъ

путѡн — таванъ, гдето се поставятъ разни вещи

пѡскурник — уредъ съ който се шари хлѣба

прекрѡв — було за булка
 пувѡйница — храна и пи́тие, които се носят на родилка
 плетѡница — хлѣбъ, който се носи на годеница
 пупрелка — седѣнка
 путѣшник — изпратения напредъ, който съобщава у мом-
 кови, че булката иде
 пратѣтик — подарѣкъ, който се дава при заминаване
 прѣпив — голѣмъ годежъ
 пувратки — първото посещение на младоженцитѣ въ дома
 на момата
 пурѡже — вжже за рогата
 поста — частъ отъ нивата, която жетваритѣ сж подхванали
 да жънатъ
 пуста̀лѣ — кондури, обуца
 подвет — рожба между дребенъ добитѣкъ
 прѣтест — съ тѣпъ носъ
 презѣмци — хубави прави сурѡви дърва
 подник — яхъръ, оборъ
 подница — глинена тава за печене хлѣбъ
 папѡци — чехли
 прекѡл' — извънредно солено
 пиянки (у бабячанитѣ) — цигареви книги
 пипка — болестъ въ мозъка на кокошкитѣ
 Ракла — дулапъ, шкафъ за дрехи
 рѡкам — викамъ
 руд — къдравъ, (рѡдо ягне)
 рѡзбуд — съборъ съ ядене на гроба единъ день следъ
 погребението на умрѣлия
 рѣав — рѣдѣкъ (не гжстѣ); употребява се за платъ: рѣаву
 платѡ
 рѡшка — почтеното мѣсто до огнището
 ром — куцъ, хромъ; руми — куца
 Скѡткам — събера подъ криле, — на скути
 скумѡна — усещането въ жбитѣ, което се добива следъ
 ядене на кисели плодове
 скрѣнав — нечистъ, мръсенъ, каленъ
 самсѡрин — ненаситникъ, гладникъ
 сѡркам — карамъ силно, лошо третирамъ
 сардѣк — шкафъ, гдето се държи хлѣба
 сѡгра — гѣнка
 сугарен — късенъ
 сѡтра — нѣщо безполезно, непотрѣбно, което пречи
 Туплѡка — кърфица
 тегѡв — на тоя, неговъ
 такнѡвам — трѣгвамъ
 тлапѡвам — бѣлнувамъ
 тѣкнува ми — подсещамъ се, дохожда ми на умъ; тоо чѣс
 ми текна за нѣгу (веднага се подсетихъ за него)

тѹва — тука при мене (при насъ)
 трѹнав — мудень, тежъкъ, непъргавъ
 татѹ — следъ това, после; тату каквѹ станѹ?
 тафка — тоза (умалително)
 тѣфка — непохватница
 трѹѹ, трѹшка, трѹнка — малко (quant)
 таркам — бутамъ, тикамъ, блъсвамъ
 тѣсанѹица — мостъ отъ една или две греди или върлини
 тѹкю, тѹте — баща, татко
 трунтест — дебелъ, корместъ
 Умаѹувам — омокрямъ, оцапвамъ
 удаѹад — отсреща, на другата страна: преидѹх удаѹад реката
 угѹрук — цепено борово парче дърво за горене
 урфанѹ — слугина
 увѹждам — махамъ, изваждамъ: ѹведи тава дрѹву от тука
 углѹвник — годеникъ; да се ѹглаве — да се годя
 убѹйждам — наглеждамъ, посещавамъ; прѹлет св. Гьорги
 ѹди да убижда нивите
 уднѹкни — завчера
 упецѹрувѹм се — простирамъ краката си нескромно
 ѹжинаѹ — яденето на пладне, глаг. ужинувам
 утрѹшувѹм — приказвамъ за нѹкого въ негово отсъствие;
 седиме да утрѹшувѹме людѹту
 утрѹтувѹм ме — действието, което произвежда силната тлѹста
 храна; пресища, надвива; таа мѹнѹѹ фнѹгу брѹже утрѹтува
 ундѹеве — близо
 умѹрувам — уреждамъ, нагласявамъ; умери ле саату? (на-
 гласи ли часовника)
 удеве — преди малко
 удмѹлѹ — отъ скоро, употрѹбява се съ обратенъ смисълъ:
 удмѹлѹ сам те зачекѹл тука (= отдавна те чакамъ).
 узнѹби — попари, ослани — слана узноби пипере
 уйлен — угриженъ, натъженъ
 улѹк — каналъ, геренъ
 утпанѹсувѹм — привършвамъ работата, откачамъ се отъ:
 то се вика утпанѹсааме се и отъ тука
 ѹсип — лунно намаляване
 уклѹпувѹм — нацапвамъ; уклѹпан — нацапанъ
 укнѹ — малъкъ отворъ, прозорче
 уснѹ (у бабячанитѹ) — заспа
 Фѹкам — хвърлямъ.
 ферѹглица — свадбена хоругва
 фтрѹнчувам се — вгледвамъ се, фиксирамъ, насочвамъ
 погледъ
 фнѹтре — вѹтре
 фред — всичко, всички
 фтѹкнувам — услаждамъ, харесвамъ се, удовлетворявамъ;
 ич не ми фтекнѹ таа пупрелка
 фтурѹчувѹм се — вгледвамъ се

ДАРЪ

отъ

МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕН
ИНСТИТУТЪ

фа̀к лув — който гори хубаво (факлова борина)
 фуду̀ла — малко хлѣбче, което се изпича на бързо и се
 надува; фуду̀лин — надутъ, високомѣренъ; фуду̀лук
 — надутостъ

Цра̀пка — кжсче отъ прѣстенъ сждъ, счупенъ сждъ

црѣ̀в у̀л' — опинецъ

црѣ̀нди — тече по малко, капе

Чу̀чур или чо̀чур — чешмичка

чи́чо̀к — топче отъ растение, което се лови за дрехитѣ и
 по добитѣка

че́пра̀зи — пахти

че́ка̀нѣ — готвено цвекло въ торшия

чо̀тура — бѣклица

ча̀с — довечера; тоо_ча̀с — изведнѣжъ; по-ча̀с — по-отвечеръ

Шивѣ̀ — тънка леса (плитка на коса) момиче

шишѣ̀р — прѣстенъ сждъ за вода за поливане

шу̀ште, су̀ште — сметъ

шимо̀ре, шимо̀рляк — дребничко; какво̀ шиморе устана,
 нефѣ̀та да пура̀стѣ

Щу́нкѣ̀ — колко малко!

Ю́к — дулапъ за дърва или за сждове

Ягу̀ла — змиорка (стб. ягоуля)

Народни пѣсни отъ Разлог¹

Заспа̀ла ѣе света̀ Недя̀ле

Заспа̀ла (ѣе) света̀ Недя̀ле

На свети́ Гьо̀рги на ску̀ту.

Свети́ я Гьо̀рги бу̀деше:

„Стани́ ми света̀ Недя̀лю,

Да́ идеме́ ю гури́ца,

Да́ утсече́мъ ду три́ бо̀ра,

Да́ згра̀дима́ ду три́ мо̀ста,

Да́ преве́ждаме́ души́ци.

Ку̀я ѣе́ душа̀ пра̀ведна́,

Ут де́сна стра̀на к'е́ ми́не;

Ку̀я ѣе́ душа̀ грео̀вна́,

Из ле́ва стра̀на к'е́ ми́не.“

Утса̀кли са́ ду три́ бо̀ра,

Згра̀дили са́ ду три́ мо̀ста,

Преве́ли са́ три ду́шици;

Ут ле́ва стра̀на ми́на́ли,

Прѣ̀ва ѣе́ душа̀ грео̀вна́;

Кумши́и ѣе́ преслу́ша́ла.

Вто̀ра ѣе́ душа̀ грео̀вна́;

¹ Йотацията е силна само въ пѣснитѣ, а въ обикновения говоръ е твърде слаба.

Кръщялнице (іе) кръщавала,
 Пувой рѣза не давала.
 Трѣкя іе душа греовна:
 Мума мумчѣ (іе) разделила.

Слушана отъ Лилияна Ал. Бѣльова, с. Бѣлица.

Пеперѹда

Пеперѹда іоди, вай гугу вай
 На Бѹга се моли „ „ „:
 „Дай ми, Бѹже, сѣтна руса, вай гугу вай
 Да се рѹди житѹ, прѹсу „ „ „
 Житѹ прѹсу, царевѣна „ „ „
 Да се трѹшаа путунѣту „ „ „
 Да се пѹкаа амбарѣту „ „ „

Слушана отъ Галена Ал. Бѣльова, с. Бѣлица.

Лѣле Яну, желетѣну

Лѣле Яно, желетѣну,
 Сестра брата испращала
 И гу милну испитала:
 Йой ле, брате, милу брате,
 Що си, братенце уйлен,
 Уйлен още угрижен;
 Дали житѹ рѹжба нема,
 Дали стаду пѹдвет нема,
 Или лѹзе — бѹлу грѹзде.
 Брат на сестра утгваре:
 Йой ле, сестру, мѣла сестру,
 Лѣ ме питаш, к'е ти кажа:
 Житѹто ми рѹжба имѣ,
 Житѹ имѣм пѣтгудѣшну;
 Стадѹто ми пѹдвет имѣ,
 Стадѹ имѣм прулѣтушну;
 И лузѣ ми рѹжба имѣ,
 Вѣну имѣм трѣгудѣшну.
 Туку ми іе, друга жалба,
 Дрѹга жалба, дрѹга тага
 Друга тага, та гулама:
 Любне мѣ бе бѹлникаву,
 Бѹлникаву и без рѹжба.
 Одили сме седем годин,
 Та сдубѣхме мажкѹ детѣ,
 Нѣ е детѣ кату детѣ,
 Тѹку си іе вѹден гявул,
 И се рудѣ и прѹдѹма:
 „Йой ле, тѣте, милу тѣте,
 Стѣни, тѣте, вѹтрум рѣну,

Та си я̀ни в̀рану к̀онче,
 Та си иди на нов паз̀ар,
 Та ми к̀упи б̀ала книга,
 Да си на̀праа б̀укува̀рче;
 И ми к̀упи калѐмченце,
 И ми к̀упи дивит̀ченце,
 Дивит̀ченце за ст̀о парѝ;
 Та ме пр̀ати, милу тате,
 Та ме пр̀ати в б̀ала Б̀ане.
 Там да у̀ча три гудѝни,
 Да на̀уча ду три к̀ниги:
 Пр̀ва к̀нига за крѣщ̀ене,
 Вт̀ора книга за венч̀ане,
 Трекя к̀нига за у̀певане“.

Слушана отъ Милана Рускова, с. Бѣлица.

Момкова тжга

Кату си ст̀агаш в̀ранята к̀оня
 Да б̀агаш, луду, да б̀агаш,
 А мене мл̀аду кум̀у юст̀авеш?
 Юст̀авеш, луду, юст̀авеш
 Юст̀авем си те на дв̀ате ма̀к'и
 Две ма̀к'и, моме, ма̀щеи;
 Joy а̀га ти се жа̀лба на̀жали
 На̀жали, я̀гне, на̀жали,
 Joy ка̀чи си се там на черда̀ци,
 Черда̀ци, я̀гне, черда̀ци,
 Joy да пугледаш на̀горе над̀олу
 В' гур̀ата, я̀гне, в' гур̀ата
 Joy де ми р̀оси сѝтна ми роса,
 Де р̀оси, моме, де р̀оси;
 Joy да не мислиш к'е ie от Б̀ога
 Ют Б̀ога, я̀гне, iут Б̀ога,
 Joy та̀ва си са муйте с̀ъзи
 За тебе, севдо, за тебе.
 Joy а̀га ти се iощ п̀о-на̀жали,
 На̀жали, моме, на̀жали,
 Joy ка̀чи си се па̀ на черда̀ци,
 Черда̀ци, я̀гне, черда̀ци
 Joy та пугледай iоще п̀о-над̀олу
 Ф'пул̀ету, севду, ф'пул̀ету,
 Жа̀га си вѝдиш тевни ми ма̀гли
 Joy ма̀гли, моме ле, ма̀гли,
 Да не мислиш к'е ie iут Б̀ога,
 Ют Б̀ога, я̀гне, iут Б̀ога,
 Joy та̀ва си са муйте жа̀л'би
 За тебе, севду, за тебе.

Слушана отъ дъщеритѣ на Ал. Бѣльовъ, с. Бѣлица.

Рецензии и книжовни вести.

Д-р Степан М. Кулбакин, О речничкој страни старо-словенског језика (Из 138 кнѣ „Гласа“ Српске Краљевске академије). Београд, 1930, 143 стр.

На 10 февруарий 1927 година, новоизбраният сръбски академикъ, русинътъ С. М. Кулбакинъ, професоръ по славянска филология сега въ Бѣлградъ, а по-рано въ Харковъ, е чель своята пристѣпна академична речъ, която на времето си предизвика немалкъ шумъ въ сръбския дневенъ печатъ и имѧ отзвукъ и въ българския. Въ сръбскитѣ вестници („Време“, „Политика“ отъ 11. II. с. г.) бѣ съ тлѣсти букви известно, че въ академичната си сказка „Върху старословенския езикъ отъ лексикална страна“ Кулбакинъ билъ доказалъ, че „старословенскиятъ“ езикъ на св. Кирила и Методия принадлежи на сръбо-хърватската езикова областъ и че професорътъ, „като най-добъръ познавачъ на черковно-славянския езикъ“, опровѣргалъ българската теза (споредъ която той е старо-български) та вече не можело и дума да ставъ за нѣкакво специално родство на езика на Кирила и Методия съ българския езикъ. По-нататкъ въ сѣщото съобщение се повтаря, че Кулбакинъ далъ заключение, че отъ гледна точка на речника сръбо-хърватскиятъ езикъ заедно съ словинския, взети като цѣлостъ, се указватъ въ най-близна родствека връзка съ „старословенския“ езикъ на Кирила и Методия.

По тѣзи вестникарски съобщения, придружени съ още нѣколко неясни подробности, тогава заключихъ, че професорътъ зле ще да е билъ разбранъ, ако и да правѣше впечатление, че самиятъ той не се обади въ печата да опровѣргае тенденциознитѣ изводи, които съ политически цели се правѣха по поводъ на неговата „беседа“. Въ една своя статия, публикувана тогава въ в. „Македония“ (бр. отъ 15. II. с. г.), азъ се помжчихъ да защита г. Кулбакина срещу неблагоприятнитѣ за него коментарии въ нашия дневенъ печатъ, като изтъкнахъ възъ основа на по-рано изказвани отъ Кулбакина мнения досежно родственитѣ връзки на кирилометодиевския езикъ съ българския, че не е възможно сега той да бжде на друго мнение, тѣй като и безъ това въпросътъ въ славистиката е отдавна изясненъ и правилно решенъ, и заключихъ, че докато нѣмаме на рѣка автентичния текстъ на сказката на К., не бива друго да вѣрваме.¹

¹ Въ статията си бѣхъ казалъ: „Специалиститѣ знаятъ, че най-голѣмата частъ отъ речнишкото богатство на югославянската езикова група, къмъ която принадлежи и старобългарскиятъ езикъ, е обща на югославянскитѣ езици та Кулбакинъ нищо ново не ще да е можель

Ето най-сетне следъ по-вече отъ три години очакваната публикация подъ горепосоченото заглавие дойде да изясни споменатитѣ недоумѣния. На бѣлата корица личи следната бележка на автора: „Овде је изнета целокупна грађа, којом се писац послужио у своме проучавању горе наведеног питања, а коју није имао могућности да наведе у пот-

да изнесе. Отъ факти, като напримѣръ че въ сръбското Мирославо евангелие отъ XII. вѣкъ не е измѣненъ речникътъ на старобългарския му оригиналъ, не може да се прави друго заключение, освенъ че претисвачътъ буквално се е придържалъ о оригинала си. Най-вѣроятно е, че Кульбакинъ дори не ще да се е опитвалъ да отрече нѣщо отъ това, което по въпроса за народностния характеръ на старобългарския езикъ сж установили преди него голѣмитѣ авторитети по славистиката на чело съ пок. проф. Ягичъ и което самъ Кульбакинъ напълно отдавна е възприелъ и неведнѣждъ е изповѣдалъ въ свои печатани трудове. Така въ предговора на издадената отъ него „Охридская рукопись апостола конца XII. вѣка“ (София, 1907 г.) К. самъ казва: „Въ настоящее время, когда болгарское происхождение языка древнѣйшихъ церковнославянскихъ текстовъ доказано, грамматика церковнославянского языка должна представить первыя главы исторической грамматики болгарского языка. Необходимо детальное обследованіе болгарскихъ говоровъ, такъ какъ прекрасныя работы Облака и Милетича не освѣщаютъ всей исторіи болгарского языка, но необходимо также внимательное изученіе среднеболгарскихъ и новоболгарскихъ памятниковъ. Этой задачи должна служить настоящая работа. Охридския рукопись апостола едва ли не второй по древности памятникъ среднеболгарского періода языка“ и пр. Това бѣ писано въ 1907 г. а следъ четири години Кульбакинъ издаде своето пособие по старобългарския езикъ: „Древнецерковно-славянский языкъ“ (Харковъ 1911 г.), въ увода на което казва: „Какое же изъ нарѣчій IX. вѣка лежало въ основѣ литературнаго языка Константина и Меѳодія, какова народность этого языка? — Очевидно языкъ перевода былъ тѣмъ языкомъ солунскихъ словянъ, который билъ Константину знакомъ съ дѣтства, какъ солунянину. Это былъ языкъ той славянской вѣтви, которая въ настоящее время извѣстна подъ именемъ болгарь... И такъ, древне-церковно-славянский языкъ есть литературный языкъ, въ основѣ котораго лежитъ живое народное нарѣчіе македонскихъ словянъ второй половины IX столѣтія.“ Това бѣше известното досега научно „вѣрую“ на Кульбакина по въпроса, за който бѣлградскитѣ вестници необмислено избързаха да пуснатъ лъжливи съобщения. Професоръ Кульбакинъ, съ когото лично се зная още отъ Харковъ и съ когото съмъ водилъ лична кореспонденция години наредъ, особено по печатането на Охридския апостолъ, може сега въ качество на емигрантъ, намѣрилъ гостоприемство въ Бѣлградъ, приелъ югославянско поданство, избранъ за редовенъ членъ на сръбската Академия и любезно протезиранъ отъ проф. А. Беличъ, да е искалъ въ сказката си да бжде съ нѣщо угоденъ на своитѣ слушатели и да е примѣсилъ донегде и известна тенденция въ своята аргументация, — това го допускамъ, но не допускамъ, че ще отиде дотамъ, щото да отрича себе си, да твърди невъзможни нѣща следъ като вече толкова пжти е давалъ друго, и то правилно мнение. Напразно бѣлградскитѣ вестници, за да придадатъ важность на съобщението си, умишлено тржбятъ, че Кульбакинъ билъ най-голѣмъ специалистъ по старославянския езикъ, — нѣщо, което той самъ никога не ще да е ни помислялъ. Но и да бѣше той такъвъ, още по-малко щѣше да дръзне да се обяви противъ истината“.

пуном обиму приликом читања беседе због ограниченог времена, којим је располагао. Са захвалношћу морам напоменути, да сам се у тражењу ређих лексичких паралела из живих словенских језика служио љубезном помоћи проф. А. Белића, проф. Фр. Рамовша и проф. Б. Хавранека.“

Кулбакинъ казва, че ако и „старословенският“ езикъ (авторътъ вече не си служи съ термина „староцърковнославянски“) отъ Добровски насамъ презъ цѣлия 19 вѣкъ да е заемалъ централно мѣсто въ славянската филология, при все това не можело да се твърди, че е въ достаточна мѣра проученъ. Още сме нѣмали точно издание на отдѣлнитѣ „старословенски паметници, та, когато ще ги имаме, щѣла да се наложи „ревизия“ на цѣлъ редъ граматически въпроси. На това ще възразя, че най-важнитѣ старобългарски („старословенски“) езикови паметници и сега сж вече толкова добре проучени откъмъ граматичната имъ страна, штоо никаква сжществена ревизия, за каквата К. говори, не може да се очаква. А че речникската страна на старобългарския езикъ била слабо проучена, както казва К., и това е прекалено да се твърди, както и самъ К. по-нататъкъ признава, като изброява какво е до сега направено и въ тая научна областъ. Разбирамъ тукъ речника на сравнително оскуднитѣ старобългарски паметници. Ако да имаме на рѣка по-богата старобългарска литература, която напълно би изчерпвала речникското богатство на кирилометодиевския и сроднитѣ нему съвременни български говори, тогава сигурно биха излезли на яве и множество непознати сега рѣдки, старински думи, особено провинциализми, образували се на старобългарска почва. А че ограничениятъ старобългарски речникъ съдържа повече думи, на които досущъ съответни може да се посочатъ и въ другитѣ славянски езици, било въ всички, било само въ нѣкои отъ тѣхъ, това не е съставлявало до сега въ славистиката въпросъ на разногласие. Не въ речника, а въ фонетиката и морфологията на отдѣлнитѣ славянски езици се проявяватъ характеристичнитѣ имъ особености. И Кулбакинъ въ свои съчинения само възъ основа на последнитѣ е признавалъ, че говорътъ на Кирила и Методия е органически сроденъ съ говоритѣ, що съставляватъ българския езикъ, както се вижда и отъ цитатитѣ въ бележката по-горе.

Шафарикъ, за потвърждение на панонската теория на Копитара, наистина е търсилъ да се облекне и върху речника на „старословенския“ езикъ, но това за онова време е понятно, когато не само Шафарикъ се е още луталъ по въпроса за кирилометодиевския езикъ, та е можело да му прави впечатление, че срещу избранитѣ отъ него педесетина думи, „глаголизми“, е намѣрилъ съответни паралели и въ чехословашкия и въ сърбохърватския езикъ. Обаче при днешното състояние на славистиката нѣма вече смисълъ по тоя пѣтъ да се върви, когато граматичнитѣ свойщини на „старословенския“ езикъ така ясно определили неговия славянобългарски характеръ. При все това Кулбакинъ е намѣрилъ и сега за интересно да подложи българщината на „старословенския“ езикъ още на една провѣрка, именно възъ основа на лексичната му страна. А поводъ за това е взелъ отъ студията на покойния проф. Цоневъ, „Кои новобългарски говори стоятъ най-близу до старо-

български въ лексикално отношение?“ Споредъ К. сега, когато речникътъ на книжовния езикъ на Кирила и Методия до известна мѣрка е вече опредѣленъ, можело да се постави въпросъ: въ кое отношение речнишкиятъ материялъ на сѣщия езикъ се намира спрямо речника на живитѣ славянски езици? И тъкмо тази задача си поставя К. въ студията си — да покаже, има ли ги сѣщитѣ думи и въ други славянски езици та, ако се укаже, че действително ги има, това споредъ К. ужъ обезсилва поставения отъ Ц. въпросъ. Кульбакинъ намира погрѣшни у Цонева цѣлокупната му концепция и метода изобщо, материяла непълненъ и произволно подбранъ, — не се избирали думи само отъ най-старитѣ паметници, но и отъ по-сетнешни, отъ 12, 13 и 14 вѣкъ па дори отъ по-късно време. Кульбакинъ въ това отношение може да е правъ; знае се, че Цоневъ и въ други студии отъ тоя родъ е показалъ такива методични слабости като напр. съ изводитѣ си възъ основа на еднакви или подобни словарни изрази въ българския и словашкия езикъ (вж. у Цонева, „Уводъ къмъ историята на българския езикъ“ стр. 48 нат.). И въ случая не е било много мжчно за Кульбакина да обори нѣкои изводи на Цонева, който съ недостатъчния речнишки материялъ, съ който е боравилъ, иска не само да посочи „кои български говори иматъ най-много общи думи съ старобългарския“, но още и да докаже, че „само българскиятъ езикъ между славянскитѣ притежава днесъ речникъ, най-близкъ до старобългарскя“ (вж. Увод. и пр. 81 нат.). Кульбакинъ се заловилъ главно да оспорва това последното, и търсейки по речницитѣ на славянскитѣ езици, можалъ е да намѣри паралели на всичкитѣ „90-на истински стари думи“ и въ другитѣ славянски езици, за да заключи, че откъмъ лексична страна не можело да се подкрепи тезата на Цонева за „особено близкитѣ връзки на старославянския лексиченъ материялъ съ българския“.¹

И ако бихме приели това заключение за вѣрно, пакъ съ него ни най-малко не се разклацатъ установенитѣ отъ славистиката особено близки родствени връзки на „старословенския“ съ българския езикъ изобщо, защото, както вече се каза, не върху речнишки сходства и разлики се основава родствената класификация на славянскитѣ езици. При все това самиятъ фактъ, че и въпроснитѣ рѣдки „старословенски“ думи ги има и въ днешнитѣ живи български говори, — безъ огледъ, дали сѣщитѣ думи ги има и въ други славянски езици — е отъ значение за старобългарската теория въ противовесъ на панонската и на всѣка друга теория за народността на „старословенския езикъ“. Именно важно е само

¹ „Сасвимъ је природно да нађемо какву паралелу старословенске речи у македонскимъ дијалектима, ала шта вреди поредити напр. старословенско громъ съ македонскимъ гр о м, кад у свимъ српскимъ дијалектима налазимо гром, у рускомъ громъ и у чешкомъ hrom. У свима таквимъ случајевима имамо посла са чувањемъ заједничке словенске речи у читавомъ низу словенскихъ језика. Међутимъ тако стоји са свима или готово са свима речима, на које се позива Цонев. У једнимъ случајевима имамо посла са речи, чија веза са језикомъ Кирила и Методија није утврђена, у другима реч, којомъ оперише Цонев, позната је не само бугарскомъ, већ и другимъ словенскимъ језицима, а у трећимъ случајевима има и прво и друго. Да то докажемо, прегледаћемо целокупну Цоневљеву грађу“.

това, че въ новобългарския езикъ и днесъ още живѣе речникътъ на кирило-методиевския езикъ.

Но Кулбакинъ не се задоволява съ тази проста констатация, той отива по-далечъ. Първо той заключава, че като е прегледалъ цѣлокупния материалъ на „старословенския езикъ“ на Кирила и Методия, е намѣрилъ въ него „най-много задружни, общославянски думи, а въ релативно малко количество думи „южно-славянски“, и най сетне думи, „които сж известни и на южнитѣ и на източнитѣ славянски езици“ (сир. на руския езикъ). Свѣрхъ това К. намѣрилъ около 20 думи, които въ течение на времето сж изчезнали въ всичкитѣ или почти въ всичкитѣ славянски езици. На второ мѣсто Кулбакинъ е установилъ, че западното влияние върху книжовния езикъ на Кирила и Методия (подържано по-рано) е нищожно, а напротивъ си оставалъ вѣнъ отъ всѣко съмнение „южно-славянскиятъ неговъ характеръ отъ лексично гледище“. Това последното твърдение на Кулбакина е излишно откритие дори и противоречи донегде на първата му констатация, че въ „старословенския“ речникъ той е установилъ „вѣиномъ заједничке словенске речи“. Но това му е било нужно, за да премине къмъ едно трето заключение: „Но сжщевременно, възъ основа на систематично проучване на речнишкия материалъ можемъ да твърдимъ, че книжовниятъ езикъ на Кирила и Методия, въ който се отражава единъ отъ югоизточнитѣ диалекти на Македония отъ втората половина на IX. вѣкъ, нѣма въ себе си особеноститѣ, които въ него търсѣше Шафарикъ, а още по-малко има български особености, които намира въ него Цоневъ“¹. Нѣмаше тукъ защо да се примѣсва съвсемъ излишно пакъ името на Шафарика, така че като сжщественно остава само твърдението, че езикътъ на Кирила и Методия наистина е единъ източно-македонски говоръ, обаче той споредъ К. съвсемъ не билъ български — „отъ лексична гледна точка“. Отъ друга страна Кулбакинъ не се обяснява нигде, какво значи това, когато и по негови собствени изјавления (въ предговора къмъ Охридския апостолъ и пр., вж. по-горе цитатитѣ подъ бележка) тоя македонски говоръ принадлежи къмъ българския езикъ. Нима тукъ може да се има предъ видъ само етимологичната страна на думитѣ, която е общославянска? Че ако срещу „старословенското“ рѣка се среща въ македонски говоръ и сега „рѣнка“, покрай „рѣка“ и пр. въ другитѣ български говори, когато въ сърбохърватския отъ една страна и въ руския отъ друга сжщата дума се произнася рѣка, не е ли тази фонетична разлика на лексикона характерна за българщината на речника на „старословенския езикъ“, въпрѣки факта, че паралели на сжщата дума ги има въ всичкитѣ славянски езици, обаче въ съответенъ на всѣки езикъ фонетиченъ видъ? Всичко, което Кулбакинъ прибавя сега къмъ цитуваното по-горе странно заключение, е излишно пробиване

¹ „Али у исто време на основу систематског проучавана грађе можемо тврдити да књижевни језик Ћ. и М., у коме се огледа један од југо-источних дијалеката Македоније друге половине IX. в., нема у себи ни панонских осебина, које је у њему тражио Шафарик, ни, још мање бугарских, које је у њему налазио Цонев“ (138).

на отдавна отворени врата. „Наистина — казва К. — видяхме, че рѣдко по нѣкоя старословенска дума не може да се намѣри въ сръбо-хърватскитѣ диялекти (даватъ се примѣри). Покрай сръбо-хърватскитѣ често намираме словински („словеначке“) паралели за старословенскитѣ лексични дулаизми, обаче не можемъ сжщото да кажемъ и за българския езикъ — въ него не намѣрихъ паралели за старослов. драселъ, ближика, непъщевати, неприязнь, опона, шоуи, искони, искръ, къснѣти, обитѣль. Отъ това е напълно понятно, че такива стари изрази още въ най-старитѣ български преписи на старословенски оригинали сж замѣнявани съ други думи. Шафарикъ искаше да утвърди панонско, съ други думи словинско (словеначко) потекло на старословенския езикъ чрезъ сравнение на старословенски думи съ кайкавски, чакавски, а по-нѣкога и щокавски думи. Цоневъ искаше да утвърди български характеръ на старословенския езикъ на Кирила и Методия, оперирайки съ думи, които не принадлежатъ на този езикъ и не обръщайки внимание на туй, че старословенски думи се посрѣщатъ съ съответни сръбски, най-вече чакавски и кайкавски думи, което още Шафарикъ бѣ забележилъ. Между туй сега вече това съгласяване може да се обясни, както може да се представи въ истинска свѣтлина и отношението на старословенския езикъ спрямо българския въ лексично отношение“. Все съ такива неслучайно забулени фрази Кулбакинъ продължава да умува, че ученицитѣ на К. и М. сж продължили своята книжовна дейность именно въ Македония, защото „южномакедонскитѣ диялекти сж имали сжщитѣ звукови и морфолошки черти, па и сжщитѣ лексични особености както и книжовниягъ езикъ на К. и М.“ „А пъкъ дали сж сжществували — пита К. — сжщитѣ условия за преуспѣването на слов. книжнина въ България? Да ли тукъ е била сжщата срѣда, сжщиятъ диялектъ съ напълно сжщитѣ граматични и лексични особености?“ — Отъ цитуваното за мене става ясна мисълта на Кулбакинъ: той иска да каже, че между българския езикъ, който се е говорилъ вънъ отъ Македония, и македонския диялектъ на К. М. ще да е имало сжществени не само лексични но и граматични (въ звуковетѣ и формитѣ) различия, та за това ужъ ученицитѣ на К. и М. предпочели да отидатъ въ Македония, а не въ България. „Словенската книжнина въ Македония е била въ своята родина“, прибавя К. Знае се сега че и въ 9-ия вѣкъ не е можело да нѣма въ езика на българскитѣ славяни, който е заемалъ сравнително голѣма територия на Балканския полуостровъ, изпресѣчена съ многобройни планини и затворени долини, известни незначителни диалектични различия, които въпрѣки това не сж нарушавали видимо единството на старобългарския езикъ въ Мизия, Тракия и Македония, единство, което и сега е спазено, ако и старитѣ диалектични различия да сж станали съ течение на времето много по-значителни. Това не може никой специалистъ славистъ сега да оспорва. Затова азъ неотколе приведохъ главнитѣ доказателства въ статията си „Единството на българския езикъ въ неговитѣ наречия“, печ въ „Българск. прегледъ“ год. I. кн. I (София, 1929 год.). Па и сръбскиятъ езикъ единенъ ли е билъ и въ старо време? Кулбакинъ, като е събралъ речнишки паралели „противъ тезата на Цонева“ не само отъ по-близкия

щокавския сръбо-хърватски диалект, ами още повече и отъ чакавския и кайкавския, не е ли помислял, че самъ се опровергава. Да е имало тогава голѣми несъответности между „българския“ и „старословенския“ езикъ, както Кулбакинъ учи, не е ли щѣло и по-нататъшното историческо развитие на тия две езикови области да трѣгне въ различни пѣтища? А днесъ виждаме, че по своята звукова и морфологична структура македонскитѣ говори се причисляватъ въ науката къмъ българския езикъ. Та и самъ Кулбакинъ въ предговора на Охридския апостолъ бѣ писалъ; „Въ днешно време, когато българското потекло на языка на най-старитѣ църковнославянски текстове е доказано, граматиката на църковно славянския езикъ трѣбва да представлява първитѣ глави на историческата граматика на българския езикъ“ (вж. по-горе въ бележ. I стр. подлиннитѣ муди на руски езикъ). И пакъ Кулбакинъ въ предговора на своето ръководство по старобългарски езикъ — печатано въ 1911 год. поставяйки си въпроса: „Каква е народността на езика на К. и М.“ — самъ отговаря: „Той е билъ езикъ на славянския клонъ, който въ днешно време е известенъ подъ името български“ (вж. въ сжщата бележка цитата на руски). А не ще да е неизвестно на К., че тогавашна Македония, когато ученицитѣ на К. и М. избѣгаха въ България, е била подъ българска власт, че тѣ най-напредъ се явиха въ Преславъ, че самъ царъ Борисъ ги бѣ пратилъ въ юго-западна Македония и пр., и пр. и сигурно съвсемъ не затова, че езикътъ тукъ е билъ по-близъкъ на кирило-методиевския. Да, последниятъ е източно-македонски говори. Но съ това нищо ново не е изобрелъ Кулбакинъ, за да може като ученъ да подѣржа сега почти сжщото, което твърдятъ впрегналитѣ се въ услуга на сръбската завоевателна политика бѣлградски слависти отъ рода на Белича, а именно че ужъ македонскитѣ славяни били съвсемъ други славяни, различни отъ онѣзи, които образували българската народност, че езикътъ на македонскитѣ славяни ужъ билъ особено славянско наречие, различно отъ българскитѣ наречия и пр. Кулбакинъ, който като русинъ по-рано бѣ напълно обективенъ по тоя въпросъ, сега, когато е почналъ да криволичи, бѣше длъженъ да даде сериозни аргументи. Обаче нищо подобно нѣма въ студията му. Проф. Ягичъ, който счита македонскитѣ говори за български,¹ съвсемъ друго е мислил, като изказва предположение въ приведения отъ К. цитатъ, че ако биха били издадени всичкитѣ текстове отъ Симеоновската епоха, „тогава тепърва би можела да се схване вѣрна картина на Климентовата езикова индивидуалностъ та би можело да се докаже, че между него и Йоана Ексарха все пакъ е имало значителни различия въ употребата на църковния езикъ“. Въ индивидуалния езикъ на двама далечни единъ отъ другъ писатели като Климента и Ј. Ексархъ ще да е имало известни различия — това е Ягичевата мисълъ, а туй нѣма нищо общо съ ми-

¹ Вж. за това и въ обнародванитѣ отъ мене Ягичеви писма (Мак. Прегледъ г. II. Кн. 3), въ които той рѣзко осжжда и ненаучнитѣ извѣртания на Белича относително народностната принадлежностъ на македонскитѣ говори.

сълът на Кульбакина, подкрепена съ нѣколко леки доводи. Лористната форма рѣхъ, която К. споменува, е безъ съмнение старобългарска и изобщо българска, ако и днесъ вече да е замѣнена всжду съ формата рекохъ. Отъ нея има следи дори още и сега въ частицата „р'а“, „р'а“ въ източнитѣ български говори (вж. за това у мене, *Das Ostbulgarische*, 134). Сжщо така не е отъ нѣкакво значение, че въ кирилскитѣ старобългарски текстове, които сж по-нови, аористната форма бимъ се замѣнява съ быхъ. Следъ слабия си доводъ съ рѣхъ и бимъ К. напуска морфологията и пакъ се залавя за лексични различия: „У лексичком правцу — казва К. — тих замена има још више“, а именно че нѣкои старински думи въ глаголическитѣ старобългарски текстове се указватъ въ кирилскитѣ замѣнени еъ други думи „очевидно заради това, че тѣзи думи сж били непонятни за съвременитѣ на Јоана Ексархъ“. Последното К. подкрепя съ примѣри: выспрь, гоумно, дрьколь (мотика), искрь, приключи сѧ, строупы (рани), спъти, ѧзвина, искони, клеврѣтъ, наоустити, ради, склѧзь, съньмъ, дръслъ, тоуждь, достояние, жрътва — вмѣсто които се употрѣбаватъ: горѣ, токъ, жрьдь, близъ, прилоучи сж, язвы, безоума, ложе, испрьва, подроугъ, навадитги, дѣлѣ, цѧта, съборъ, сѣтънь, штуждь, наслѣдие, трѣба. Следъ тѣзи примѣри Кульбакинъ казва: „Ето материалътъ, който ни даватъ старитѣ паметници отъ XI—XII. в. за решение на въпроса за отношението на старословенския езикъ спрямо българския отъ лексично гледище“ (142). Не може да иматъ нѣкакво значение такива замѣни въ единъ живъ езикъ въ течение на два-три вѣка, когато знаемъ, какъ предъ наши очи въ две-три десетки години известни синоними почватъ да се налагатъ като истласкватъ по-старитѣ паралелни думи. И приведенитѣ по-горе замѣни сж отъ тоя родъ: и по-старитѣ и по-новитѣ приведени думи сж сжществували по българскитѣ говори, а че едни сж замѣстили други, по-стари, това се дължи на известни влиятелни писатели презъ даденъ периодъ на книжовния езикъ. Разбира се, че въпрѣки това въ живата народна речъ могатъ и по-старитѣ изрази да продължатъ по нѣкои говори да сжществуватъ и по-дълго време. Та и днесъ още у насъ се говорятъ нѣкои отъ приведенитѣ по-стари думи като гумно, ближенъ, приключение, струпи, наущение, сънмище, достояние, жрътва.

Но има друго, което за Кульбакина, изглежда, да е отъ известна важность, а това е, че въ най-стария сръбски еванг. паметникъ, Мирославовото евангелие, преписано отъ старобългарски оригиналъ, за който К. изрично казва, че е „по потеклото си изъ македонскитѣ области“ (по пореклу из македонских крајева), много добре се запазили, и то сигурно въ нѣколко преписвания въ течение на два-три вѣка, споменатитѣ отъ К. морфологични (рѣхъ, бимъ) и лексични архаизми. „Какъ е това възможно? — пита К. и отговаря: „Това чудно явление (тај се чудноват појав) не може инакъ да се разтълкува, освенъ ако предположимъ, че условията (?), за да се запазятъ старословенски черти на оригинала въ Мирославовото евангелие, сж били особено благоприятни на сръбска почва (?). А това значи, че тѣзи старински лексични, а понѣкога и граматически особености сж се посрѣщали съ черти(?)¹ на народния

¹ Въпросителнитѣ сж отъ мене.

срѣбски езикъ отъ XI—XII в.“ Така напр. въ Маросл. евангелие се употребява по-стариятъ изразъ животъ, а само по изключение по-новиятъ — жизнь, защото, казва К., трѣбва въ народния езикъ на преписвача да се е употребявала думата животъ, а не жизнь. Не било случайно, че въ М. ев. по-често се срѣща и с к о н и, дума, която и сега въ Черна гора сѣществува въ видъ искон; сѣщо тѣй думитѣ: в а р ѣ въ смисълъ „жега“, докато въ бѣлг. езикъ в а р има друго значение (срѣб. к р е ч); в ѣ п и т и, дума, която въ срѣднобѣлгарското Добрейишово евангелие е замѣнена съ з ѣ в а т и; глаголтѣ г р а д е т ѣ, който се употребява и въ македонскитѣ говори („као и у македонским говорима“); з р а к ѣ въ смисълъ на поява; с к ж д ѣ л ѣ, р о з г а, о б и т ѣ л ѣ, х р а м, я з в и н а. Следъ тѣзи доказателства К. повтаря, че не можело това запазване на старински лексични черти на езика на К. и М. въ Мирославовото евангелие да се обясни само съ механично преписване, защото „когато една дума е била необикновена за сѣрбина-преписвачъ, той я замѣнявалъ съ дума отъ собствения си говоръ. Така че въ най-малкото случаи старинскитѣ лексични отличия на старословенския езикъ въ Мирославовото евангелие сѣж затова запазени, защото тѣзи думи сѣж били добре познати на народния срѣбски езикъ отъ XI—XII. вѣкѣ.“¹ И така, продължава К., виждаме, че Шафарикъ е билъ на правъ пѣтъ, когато е констатиралъ известно сѣгласие („извесно подударане“) на лексичнитѣ особености на старослов. езикъ на Кирила и Методия съ думи на чакавския, кайкавския и штокавския диялектъ. Само че Шафарихъ това е сѣзиралъ чрезъ призмата на панонската теория. Сега, когато македонското

¹ Но като е дума за това срѣбско евангелие трѣбва тукъ да кажа противъ мнението на Кулбакина нѣщо по-вече. Не само речникътъ въ това евангелие е останалъ необикновено консервативенъ — старобѣлгарски, но цѣлиятъ евангелски текстъ отъ всѣка страна на езика му па дори и на графиката свидетелствува за робско преписване отъ старобѣлгарския оригинал. Нѣма ни поменъ отъ никаква особена самостоятелност на сѣрбина-преписвачъ поради нѣкакъвъ особенъ усѣтъ за народния му говоръ, за каквото говори Кулбакинъ. Стига човѣкъ малко да се взре въ фототипичното издание на това евангелие (Бѣлградъ, 1897) за да се увѣри, че преписвачътъ му е билъ доста голѣмъ невежа и по отношение на писмото. Той прямо е преписвалъ ѣ съ значение на я (моя волѣ, Илиѣ и пр.), както е въ традицията на бѣлгарската глаголическа писменостъ, преминала въ първитѣ кирилски преписи, а не „споредъ традицията на босненскитѣ богомилски паметници“, както смѣта издательтъ проф. Л. Стояновичъ. Преписвачътъ непоследователно си служи и съ старобѣлгарскитѣ букви за носовки — ѡ, ж, и съ тѣхнитѣ срѣбски замѣни — е, у. Характеристично невежество е проявилъ преписвачътъ като пише ю вм. у (стѣ. оу, ж) и то така последователно, че се явява това като уникумъ въ старосрѣбската писменостъ отъ XII—XIII в. Тая „забуна“ и Стояновичъ не е можелъ да си обясни. Самъ Стояновичъ изтъква, че на писача не ще да е билъ познатъ простиятъ аористъ на глаголитѣ и затова е поправялъ проститѣ аористни форми, които се намирали въ неговия оригиналъ, като напр. формата рѣше (стѣ. рѣшѡ), която е поправилъ споредъ втория сложенъ аористъ та е написано „рекоше“ (вж. у Стояновича 207 стр.) и пр. А тъкмо съ формата р ѣ х ѣ, както видѣхме по-горе, Кулбакинъ иска да прави нѣкакъвъ капиталъ за своята теза.

потекло („македонско порекло“) на старословенският език окончателно е утвърден, това съгласие („подударане“) се явява в нова светлина: то показва, че сръбско-хърватско-словинската езикова група от лексическо становище е най-близка на старословенският македонски диалект на св. Кирила и Методия.¹

Така се завършва студията на Кулбакина. Разбирамъ сега, защо на 11 февруарий 1927 год., веднага след пристъпната му академична беседа сръбският печат с тлъсти букви афишира важния за сръбската политика резултат на беседата, именно че езикът на Кирила и Методия — „едно македонско наречие“, — бил по-близък на сръбо-хърватския (па дори и на словинския!) език, отколкото на българския език. Напразно мислех тогава аз, че Кулбакинъ не е бил добре разбран от сръбските вестникари, когато напротив тѣ добре сж го схванали и с право сж побързали да го използват за сръбската държавна политика по отношение на Македония. Разбирамъ и временните изгоди, които това противоречие на науката заключение е можело да донесе автору, който е професоръ в Бѣлградъ. И тъй, споредъ приведените отъ К. доводи излиза твърде чудноватъ фактъ, че „старословенският“ езикъ може да бжде въ цѣлата си граматична структура досущъ български, какъвто е той безспорно, а пъкъ въ речника си да не е български, ами по-сроденъ съ сръбския и то и съ чакавския и кайкавския му диалектъ, па и съ словинския езикъ. А общо известенъ фактъ е, че днешните македонски говори, наследници на „старословенският македонски диалектъ“ сж досущъ български не само въ граматично но и въ лексично отношение, че тѣ, тъй да се каже, органично сж свързани и отъ лексичната си страна съ източните български говори. Изобщо казано, безспоренъ фактъ е сега, че старобългарският езикъ на Кирила и Методия продължава да живѣе включително съ цѣлото си речнишко богатство въ днешния български езикъ изобщо взето, разбира се, сега видоизмѣнено съответно съ извършените се фонетични и морфологични промѣни. Нищо нѣма, което поради лексични сходства по-вече да свързва „старословенският“ езикъ на Кирила и Методия съ сръбохърватския и словенския езикъ, дължими на праславянския задръженъ речникъ, спазенъ и въ руския па и въ другите славянски езици. Напразно К. си е помислил, че е открилъ нѣкаква своеобразна двойственостъ въ „старословенският езикъ“ и то с а м о „отъ лексично гледище“, и че изследването му може и вънъ отъ кръга на бѣлградските учени да има значението, което последните заедно съ самия Кулбакинъ тъй охотно сж готови да му отдадатъ.

Ще си позволя въ заключение въ свързка съ гореказаното да направя тукъ още нѣколко белижки и съ огледъ къмъ нѣкои странности, които г. Кулбакинъ прояви и въ своя трудъ по старобългарския езикъ, пе-

¹ „Сада, када је македонско порекло ст.-сл. језика дефинитивно утврђено, то се подударане јавља у новој светлости: оно показује да је сръбско-хрватско-словеначка језична група у лексичком погледу најближа старословенском македонском дијалекту св. Кирила и Методија“ (143)

чатанъ на французи подъ заглавие „Le vieux slave“, сиречь „Старославянски езикъ“ (Paris, 1929, 361). Най-напредъ К. тукъ се оправдава, зашто не приема Лескиновия терминъ „старобългарски“, който на французи би се предалъ съ „vieux bulgare“, а предпочита да го нарича „старословенски“ — „vieux slave“. К. признава, че Лескиновият терминъ показва че има тукъ единъ проблемъ на терминологија, който се намира въ връзка съ проблема за потеклото на езика. И тука тѣй сѣщо признава, че изследванията на най-виднитѣ слависти сѣ установили, че „езикътъ на Кирила и Методия се основава върху единъ южно-македонски говоръ отъ Солунската област, говоръ, чиито най-важни фонетични черти тѣсно го свѣрзватъ съ българския езикъ.¹⁾ Разбира се, че трѣбваше К. по-точно да се изрази, та да кажа, че и морфологичнитѣ му черти го свѣрзватъ съ българския езикъ. Споредъ това К. счита за „легитимно“, штоо езикътъ на оригиналнитѣ текстове на първия старословенски преводъ да се нарича староцърковно-славянски (le vieux slave d'église), но при все това предпочита термина „vieux slave“, защото подъ него се разбирали „не само езикътъ на К. и М., но още и по-сетнешнитѣ говори отъ X и XI вѣкъ, така че би се подразбирало едно неоспоримо цѣло на южнославянски езикъ, който до нѣкѣде е бивалъ повлиянъ отъ елементи на различни диалекти“. — Колкото и забъркано да се изразява тукъ Кулбакинъ, ясно е, че главно се касае за него да избѣгне термина „vieux bulgare“ (старобългарски), и понеже терминътъ „vieux slave d'église“, види се, тѣй сѣщо му е сега неудобенъ, най-приемливъ му се чини „vieux slave“, защото можело подъ него да се разбира и нѣкакъвъ югославянски езикъ съ разни диалекти. . . А пѣкъ терминътъ vieux bulgare (старобългарски), прибавя К., напротивъ ималъ неудобството, че не изчерпвалъ всичкитѣ данни на старитѣ текстове и, отъ друга страна, не отговарялъ точно на схващането относительно единъ литературенъ езикъ, създаденъ отъ солунскитѣ братя въз основа на единъ югоизточенъ говоръ въ Македония отъ втората половина на IX вѣкъ²⁾. Мисля, че по-старият терминъ — старо-църковно-славянски (рус. древне-церковно-славянски, нѣм. Altkirchenslavisch) още си има нѣкакъвъ смисълъ, когато, напротивъ, възприетият отъ К. терминъ „старословенски“ (vieux slave) не може да има начуно оправдание, а може само да заблуждава, нѣщо, което многоумниятъ Лескинъ е избѣгналъ съ своя твърде легитименъ терминъ „старобългарски“ (Altbulgarisch). Усвоеният отъ К. терминъ има само едно предимство, че му дава възможностъ постоянно да говори за нѣкакъвъ общъ „югославянски езикъ“ (un ensemble slave du Sud), за „югославянски говоръ“ (le parler slave du Sud), и пр., да казва, че текстоветъ на езика на К. и М.

¹⁾ La langue de Cyrille et de Méthode repose sur une parler macédonien méridional des environs de Salonique, parler que ses traits phonétiques essentiels rattachent étroitement à la langue bulgare“ (3).

²⁾ „Le terme vieux bulgare, par contre, a l'inconvénient de ne pas épuiser toutes les données des textes anciens et, d'autre part, de ne pas correspondre exactement à la conception d'une langue littéraire, créée par les frères de Salonique sur la base d'un parler de la Macédoine sud-orientale de la seconde moitié de IX-e siècle“. (9).

сж произлѣзли отъ „района на южнитѣ славяни“ (du domaine des Slaves du Sud), да нарича българскитѣ славяни въ Македония само „славяни“ и пр. Знае се, че по известнитѣ причини сръбскитѣ учени сега обичатъ да боравятъ тъкмо съ тая ненаучна терминология, но единъ обективенъ специалистъ би трѣбвало да я избѣгва, защото сега, етнографски погледнато, има само българи, сърбохървати и словинци, а подъ „югославяни“ въ практичната класификация на славянскитѣ езици се подразбира една сродна славянска езикова група, която като реална етническа цѣлостъ исторически не е доказана, а дали и въ по-старо време, — при раздѣлата на славянитѣ — фактически е съществувала, е повече отъ въпросително, особено предъ видъ на важнитѣ фонетични и морфологични свойщини, които тѣсно сближаватъ всичкитѣ български говори, следователно и македонскитѣ, съ руския езикъ, като напр. редукцията на вокалитѣ, рефлекситѣ на ероветѣ, рефлекситѣ на праслав. съчетания dj, tj, задпоставената членна форма. Затова и въ науката не е прието да се говори за нѣкакъвъ общъ „югославянски езикъ“. Сега, следъ голѣмата война, сърбитѣ наистина искатъ да създадатъ народъ „славяни“ въ Македония и народъ „югославяни“ вмѣсто българи, сърби, хървати и словинци, но това сж политически измислици, съ които науката нѣма нищо общо.

Л. Милетичъ.

C. Evelpidi, Les États Balkaniques. Étude comparée politique, sociale, économique et financière, Paris, 1930, 8° 399.

Гореозначената книга е единъ полусполучливъ опитъ за сравнително изучаване на балканскитѣ държави.

И до днесъ не е печатана нѣкоя работа, която всестранно, безпристрастно и точно да разглежда балканскитѣ държави. Или опитвалитѣ се сж бивали чужденци, не сродили се съ Полуострова, който въ много отношения се отличава отъ Запада, поради което опознаването му отъ чужденецъ се явава почти невъзможно, или пъкъ сж се опитвали да дадатъ такава работа балканци, неосвободили се отъ своята национална принадлежностъ, придружавана най-често отъ непроходимъ шовинизъмъ, или, най-после, тѣзи които сж се опитвали да разгледатъ точно, значи безпристрастно и всестранно балканскитѣ държави, не сж имали необходимата подготовка за да обхванатъ съ еднаква опитностъ всички въпроси, които разглеждатъ. Втората причина само отчасти, а главно третата причина правятъ и опита на Евелпиди полусполучливъ.

Добре запознатъ съ социалното и стопанско¹ положение на балканскитѣ държави, Е. по-слабо познава географскитѣ отношения, а историческия развой на тѣзи държави той, бихме могли да кажемъ, не познава никакъ. Впрочемъ, изглежда, че авторътъ е съзнавалъ това,

¹ Би трѣбвало да кажемъ и финансово положение, придържайки се о заглавието на книгата, ако не считахме, че понятието „стопанско“ обема въ себе си и понятието „финансово“.

та въ предговора бърза да каже, че поради трудноститѣ, които представя едно подобно сравнително изучаване на балканскитѣ държави, може въ нѣкои глави на труда му да има грѣшки. „Въпрѣки това, казва Е., ние можемъ да твърдимъ, застанали надъ национални интереси и предрасждѣци, че сме си поставили една едничка задача: издирването на истината“. Изглежда, че Е. наистина се е старалъ, въ повечето случаи, да се придържа о тази си задача. Доколко обаче е успѣлъ, ние накратко ще искаме да разгледаме въ следващитѣ редове.

Приемайки, че познаването на географскитѣ отношения въ Полуострова е необходимо за по-правилното разбиране на разглежданитѣ въ книгата въпроси, Е. започва първата частъ на своята студия, която бихме могли да наречемъ геополитическа въ противовесъ на втората, социал-икономическа частъ, съ единъ краткъ географски прегледъ. Следъ единъ хубавъ погледъ върху особеното географско положение на Полуострова, Е. се спира накратко на неговия релефъ. Тукъ нито една цифра не е вѣрна. Следващиятъ пасажъ, въ който се казва, че многото планини ограждали много „жупи“ и нѣкои други мѣста на този прегледъ, посочвамъ, че главенъ източникъ за написването на прегледа е била книгата *Peuple et Nation de Balkans* на Ж. Ансель, въ която не сж дадени цифри за височинитѣ, та Е. е трѣбвало да ги търси въ случайно попаднали му книги. Може би тѣ сж го полѣгали да пише, че сръбско-ромънската граница върви по клонъ отъ Карпатитѣ. Обстоятелството пъкъ, гдето Е. смѣта, че Вардаръ извира отъ Сърбия и гдето не дава на Македония мѣсто между голѣмитѣ географски единици, които съставятъ Полуострова, а постави южна Македония заедно съ Бѣломорска Тракия като особена единица,¹ показва, че цитираната въ края на труда му книга на Цвиичъ, *Le péninsule Balkanique*, е указала значително влияние върху автора. Може;би той е считалъ, че въ споменатитѣ книги е казана истината. Впрочемъ, колко смѣтна е представата на Е. за географското дѣленіе на Балканския Полуостровъ личи отъ това, че той на 187 страница на труда си поставя Косово поле въ Македония.

Смѣтайки, че историческия развой на народитѣ и държавитѣ на Полуострова ще обясни много точки отъ неговата теза, Е. прави следъ географския единъ исторически прегледъ на тѣзи народи и държави. Той е считалъ, че прегледътъ му ще бжде най-добъръ, ако използва повече книги, и ще бжде най-безпристрастенъ значи най-близкъ до истината, ако вземе отъ всѣка книга поравно. Така сжщо може да се обясни обстоятелството, че възъ основа на книгата на Н. Станевъ, *Histoire de la Bulgarie*, Е. нарича Самуиловото царство българско, а пъкъ споредъ *Histoire des Etats Balkaniques* на Йорга нарича второто наше царство и княжеството на Добротича влахобългарски, сжщо тѣй, повлиянъ отъ книгата на De la Jonquière, *Histoire de l'empire Ottoman*,

¹ Искане ни се да вѣрваме, че авторътъ е дошелъ до това схващане не защото южна Македония и Бѣломорска Тракия сж подъ грѣцка властъ, а по други съображения, тѣй като въ предговора казва, че се поставя „надъ национални интереси и предрасждѣци“.

казва, че Византия неправилно се нарича отъ нѣкои „грѣцка империя“.¹ Въ този исторически прегледъ, обаче, има нѣща, за които никакъ не можахме да разберемъ, отъ кжде ги е заелъ Е., и не ни остава друго освенъ да мислимъ, че е дошелъ до тѣхъ по свои собетвени издирвания. Ето частъ отъ тѣзи „нови издирвания“:

Римлянитѣ се появили на Балкан. п-въ на 197 год. пр. Хр. Хунитѣ опустошили Полуострова на 375 година, а славянитѣ били доведени на Полуострова като роби отъ първитѣ и отъ други нѣкои варвари.

Св. св. Кирилъ и Методий били монаси отъ Света Гора.²

На 1290 год. покрай търновското царство Шишманидитѣ си били основали въ Видинъ българско-куманско царство.

На 1348 год. турцитѣ минали въ Европа, на 1395 год. завзели Търново, а Влашко имъ станало васално едва на 1417 год.

Описвайки опититѣ за освобождение на християнскитѣ народи въ началото на миналия вѣкъ, Е. се мжчи да ни убеди, че по онова време християнитѣ нѣмали национално съзнание. Тази „истина“ автору е потрѣбна за да опре на нея нѣкои аргументи въ предложението му за създаване на Балканска федерация.

И при описване на събития току речи съвременни, авторътъ пакъ губи нишката. Напримѣръ представя хуриета като последица отъ анексията на Босна и Херцеговина и отъ обявяването на независимостта на България. Интересно е сжщо, какъ Е. е узналъ, че тъкмо Стамболовъ изгонилъ князь Александра Батембергъ изъ България.

Съ изтъкнатитѣ и неизтъкнати грѣшки, историческиятъ прегледъ не може да даде никаква представа за развоя на балканскитѣ народи и държави. Но пишещиятъ тѣзи редове би съжалявалъ, ако отъ неблагоприятния отзивъ за увода на книгата читателътъ извади лошо заключение за цѣлата книга. Още въ историческия прегледъ нѣколко пасажа подсказватъ, че Е. ще се отнесе къмъ българитѣ съ симпатии и напълно ще се стреми къмъ истината. Каква борба е трѣбвало да води Е. съ националния си предразсѣдъкъ, за да може да каже: „Българскиятъ народъ, народъ отъ работливи селяни, потисканъ отъ мюсюлманска землевладелска аристокрация и отъ грѣцко духовенство, се обособи (*retrouve la personnalité*) съ създаването на независима българска черква, съ върховенъ началникъ-екзархъ на българитѣ (Болгаръ миллети), установилъ се въ Цариградъ“... „Берлинскиятъ конгресъ, поради страхъ отъ руското влияние, даде Македония на султана... на Сърбия даде Нишъ и българѣщия се окржгъ Пиротъ“.

Въ третата глава на труда си Е. се занимава съ днешното състояние на балканскитѣ народи, които въ етнично и антроположко отношение не представляли отдѣлни единици. Това Е. иска да потвърди съ географската топонимия, като привежда славянски имена въ Гърция,

¹ Смѣтаме, че отбѣлязанитѣ мнения сж взети отъ споменатитѣ книги, а не отъ другаде, защото тъкмо тѣзи книги сж цитирани въ библиографията.

² На стр. 16 е писано, че сж живѣли презъ X в., но поноже на стр. 124 е писано, че сж живѣли презъ IX в., приемаме първата дата за събъркана въ печатницата.

гръцки имена въ славянски земи, славянски имена въ Ромъния и пр., но тукъ трѣбва да забележимъ, че случайни гръцки имена може да има, и има, прѣснати по цѣла Румъния, но това не значи, че по цѣла Ромъния сж живѣли нѣкога гърци. Не сж важни отдѣлни случаи, а общиятъ видъ на мѣстната топонимия. И друго: Е. счита диалектичната форма Рахово на гр. Орѣхово на Дунава за гръцка, което може да предизвика само очудване. Освенъ това като обобщава многото случаи отъ смѣсване на народи върху всички части на балканскитѣ народи и по едно лесно обяснимо предположение, че населения отъ една религия се смѣсвить най-лесно, авторътъ казва, че помацитѣ „сж се много измѣсили съ нахлулитѣ турци“, което сжщо не е вѣрно.

Че има смѣсване между балканскитѣ народи, не може да се отрече. Но намъ се струва, че Е. е преувеличилъ резултата отъ това смѣсване и то пакъ съ тази целъ, каквато има и смаяването значението на националнитѣ истории на балканскитѣ народи.

Поради това смѣсване (*mélange*), казва Е., днесъ е мжно да се теглятъ етнични граници въ полуострова. Шопитѣ [или Торлацитѣ (?)] били нѣщо преходно между сърби и българи; въ Скопско имало албано-сърби, а въ Дебърско албано-българи; македонцитѣ по долината на Вардаръ наричали себе си само „християни“ и често нѣмали национално съзнание; сърбитѣ въ Моравско били посърбени българи и пр. И тукъ поличава този методъ на Е., да взима отъ всички по нѣщо, считайки, че по този начинъ нѣма никого да разсърди, защото ще бжде безпристрастенъ. И както този методъ е обезобразилъ историческия му прегледъ, така е направилъ излишна и тази „встѣпительна часть“ въ третата, иначе отлично написана глава.

Че схващането за неопредѣленитѣ етнични граници е чуждо автору, личи отъ обстоятелството, че веднага следъ встѣплението той се заема съ една наистина рискувана работа: да опредѣли точно числеността на всѣки балкански народъ поотдѣлно. Изчислилъ е, че албанцитѣ сж 1,630,000, гърцитѣ — 7,300,000, ромънитѣ — 13 милиона, сърбитѣ, хърватитѣ и словинцитѣ — 11,800,000 и най-после българитѣ — 6,500,000. Не е безинтересно да видимъ, какъ Е. достига до това число. Той пресмѣта: въ царство България 4,750,000 българи (заедно съ помацитѣ) — число, много близко до истинското, 200,000 души въ Добруджа — главно въ южната ѣ часть; тукъ авторътъ е търсилъ и наистина намѣрилъ истината: събралъ 134,330 души българи въ Южна Добруджа, посочени отъ нашето преброяване въ 1912 год., съ 70,000 българи въ сръдна и северна Добруджа, колкото приблизително се изчисляватъ отъ нашитѣ учени. Пресмѣта 150,000 българи въ Бесарабия около Болградъ. Споменава за български села въ Влашко и Молдова безъ да дава броя на жителитѣ имъ. Споменава за банатскитѣ българи. Въ Югославия (безъ Македония) живѣятъ българи въ отнетитѣ следъ Ньойския договоръ земи. Българитѣ отъ Нишъ и Пиротъ били посърбени. Въ гръцка Тракия и Цариградъ пресмѣта 20,000, колкото указва официалната турска статистика. Споменава за Херсонскитѣ и Тавридскитѣ българи, които бързо се претопявали въ околната сръда. Най-интересенъ е пассажа за българитѣ въ Македония и затова го предавамъ буквално (пасажитѣ въ скоби въ оригинала сж подъ линия):

„Но къмъ българския народъ ще трѣбва да се отнесе най-голѣма часть отъ славянитѣ въ небългарска Македония, къмъ чийто (български) езикъ, обичаи и особено съзнание се отнасятъ повечето отъ тѣхъ. (Нѣколко български колонии сѣществуваша въ южна Албания. Въ долината на Корча има две села: Дрѣново и Бобошица, гдето старитѣ още говорятъ български, но различенъ отъ македонския диалектъ и наподобяващъ стария черковнославянски езикъ). Това българско население достига около 500,000 души въ сръбска Македония, живѣещи особено въ околноститѣ на Струмица, Битоля и Охридъ. Това (българското население) въ гръцка Македония спадна, вследствие на спогодбата за размѣна на населеніята, до 80,000 души, живѣещи въ окръжитѣ Леринъ и Воденъ (славяногласното население въ гръцка Македония достига до 150,000 души крѣгло, отъ които 70,000, принадлежащи отъ край време къмъ гръцката църква, сѣ запазили гръцко народностно съзнание. Сѣщо така и българитѣ въ Стара Сърбия (разбирай Скопско, б. н.), които не приеха българската черковна схизма, бидоха посърбени). Много отъ тѣзи българи-македонци емигрираха въ Америка, гдето, напротивъ българската емиграция е незначителна. Българскиятъ народъ се състои отъ 5,500,000 души, отъ които 1 милионъ приблизително въ околнитѣ държави (к. н.).“

Макаръ и да е понамаленъ броятъ на българитѣ въ дветѣ части на Македония, но изобщо явствува, че Е. се е старалъ да бѣде близко до истината.

Следъ този прегледъ на господствуващитѣ въ Полуострова народи, дадена е една прецизна картина за разпространението на небалканскитѣ народи въ Полуострова.

Следващата часть отъ третата глава е посветена на размѣната на населеніята, за която авторътъ признава, че се превърнала отъ доброволна въ насилствена, като казва, че този начинъ за разрешаване малцинствения проблемъ е жестокъ, варварски. Важно е и признанието, че не всички изселени етъ Турция въ Гърция християни сѣ гърци. Понататъкъ, като говори за покровителството на малцинствата, Е. съ право бележи, че О.Н. не си изпълнява дълга, и съжалева, че подъ давлението на С.Х.С. Гърция трѣбвало да денонсира спогодбата Калфовъ-Политисъ, че все поради това давление трѣбвало да се измисли за почти несѣществувашитѣ славянски малцинствени училища фамозниятъ Абецедаръ. Лошо е, споредъ автора, положението на българитѣ въ гръцка Македония, но още по-лошо е то въ Македония подъ сръбска власть, гдето съвсемъ не се признава българското малцинство, въпрѣки неговитѣ понѣкога крайни прояви. Не по-добро е положението на българитѣ и въ Добруджа и Бесарабия, казва Е. и заключава: „Това положение съставя не само нарушение на договоритѣ и на човѣшкитѣ закони, но подържа на Балкана духа на умраза и потисничество, духъ пълненъ съ опасностъ за мира“. Достигналъ до съзнанието за истинската причина на балканскитѣ размирици, Евелпиди не може да се сдържи да се изкаже, какво би трѣбвало да бѣде идеалното положение на малцинствата. Гози пасажъ (стр. 61-63) би трѣбвало да стане скрижалътъ на всѣки балкански управникъ.

Третата глава — „Балканските народи“ — завършва съ едно от-лично сравнително демографско изучване, от което проличава, че ес-тественият прирастъ въ България е най-голѣмъ (1·7⁰/₀), много е ма-лъкъ въ Гърция (0·8⁰/₀), а най-малкъ е въ Албания (0·35⁰/₀).

Въ четвъртата глава е изложено социалното състояние на бал-канските държави. Тази е една отъ най-добрите глави на книгата. Особено добре е предадено социалното положение на селяните преди и следъ аграрните реформи, предприети въ всички балкански дър-жави. Отлично е предаденъ развоя на градския животъ и накрай раз-воя и състоянието на социалното законодателство въ петте балкански държави.

Въ петата глава Е. се опитва да предаде бита на населението отъ разните географски области. Отъ първи прочитъ личи, че за да напише тази глава Е. е взелъ поводъ отъ споменатата книга на Ж. Анселъ, *Peuples et nations des Balkans*, та поради това е останалъ подъ негово влияние. И само на това се дължи обстоятелството, че Е. смѣта мияците въ Македония за посърбени власи. Но въ тази глава има и нѣкои ценни лични автори наблюдения.

Въ шеста глава се разглеждатъ политическата организация на бал-канските държави,¹ политическиятъ животъ, просвѣтното дѣло (при което излиза, че най-голѣмъ е процентътъ на грамотните въ България, а най-голѣмъ процентътъ на свършили висше образование — въ Гърция).

Друга много хубаво написана глава е седмата, за съобщенията. Е. по очебиенъ начинъ изтъква нуждата отъ свързване на София съ Скопје и Солунъ, излага голѣмото значение на Дунава за северната половина на Полуострова и това на Солунъ за цѣлия Полуостровъ и напълно оправдава отказа на България да си построи пристанище при Деде-Агачъ при предлаганите отъ Гърция условия.

Въ останалите петъ глави Е. прави сравнително стопанско изуч-ване на балканските държави. На него нѣма да се спирамъ. То може накратко да се характеризира като напълно успѣшно. То достатъчно изкупва грѣшките, които автора е допусналъ въ увода на книгата си. Общиятъ изводъ отъ стопанския прегледъ е, че всички балкански дър-жави — отъ победена България до Албания — сж въ много тежко стопанско положение.

Остава да се спремъ съ две думи на заключението. То показва, че освенъ търсенето на истината, авторътъ си е задалъ за целъ да по-каже на читателя, че е възможно и необходимо образуването на Бал-канска конфедерация. Затова той отново ни увещава, че старите бал-кански държави не били положени на национални основи, че народ-ността съзнание се развило у населението на Полуострова едва въ срѣдата на миналия вѣкъ. За да оборимъ последното наивно твърдение е достатъчно да приведемъ думите на отца Паисия, съ които той обяс-нява, кое го е накарало да пише история — хулитъ на калугерите срещу българската народност. Да се докаже несъстоятелността и на първото

¹ Що се отнася за България, забелязахме да се говори за дър-жавенъ съветъ, какъвто у насъ не съществува.

твърдение е много лесно, но на него не му е мѣстото да се спираме тукъ. Но не можемъ да се стѣрпимъ да не укажемъ на две типични доказателства противъ тезата на Евелпиди. Ако българската, а после и сръбската държава не бѣха положени на национална основа, нѣмаше царъ Симеонъ да се нарича „царъ на българитѣ и ромеитѣ“, искайки съ това да покаже, че нему принадлежи и населението съ ромеи Цариградъ, нито Стефанъ Душанъ щѣше да се нарича следъ завладяването на земи, населени съ българи, гърци и албанци, „царъ и самодръжць Сръблемъ, Грькомъ, Българомъ и Арбанасомъ“. Само Византия, като всѣка империя, е била космополитична.

Понятно е голѣмото старание на гърцитѣ за постигане на Балканска конфедерация, защото само тя е залогъ за неизмѣняемостъ на днешнитѣ граници. Известно е, че откато се е създавала швейцарската федерация до днесъ не е промѣняна границата на никой кантонъ, макаръ границитѣ имъ да сж още по-неестествени отъ днешнитѣ гръцки граници, за запазването на които Гърция съ право се бои. И въпрѣки това ние не намираме тази книга за тенденциозна, защото авторътъ ѝ, като се спира на нѣколко истини, ни доказва, че такава конфедерация ще е отъ полза и е осществима. Само съ едно условие, ще добавимъ: ако въ това дружество за взаимопомощъ всѣки влѣзне съ своя дѣлъ и ако никой не търси да живѣе на чуждъ гърбъ, каквото нѣщо виждаме днесъ въ Югославия.

Дим. Ярановъ.

Fr. Hýbl, Dějiny národa bulharského. Díl II. V. Praze, 1930, 225 (Фр. Хибль, Истѣрия на българския народъ. Часть вторая. Прага 1930. Съ една карта на България презъ 19 вѣкъ).

Върху първата часть отъ българската история на покойния професоръ Хибль, обнародвана въ 1929 год., азъ се изказахъ неодобрително въ отзива си, печатанъ въ книга I, год. VI на Макед. Прегледъ (123—125). Особено изтъкнахъ противъ възгледитѣ на автора, че по своитѣ характеристични етнографски отличия славянитѣ, още когато сж се заселявали на Балканския полуостровъ, вече сж били раздѣлени на две народностни групи, славяно-българска и сръбска, поради което отъ самото начало тукъ сж заживѣли политически обособени, въ опредѣлени етнически граници. Историческитѣ и езиковословни изследвания до сега доказаха този първоначаленъ народностенъ дуализъмъ на балканскитѣ славяни, който съ течение на последвалитѣ вѣкове постепенно се е засилвалъ и заострялъ.

Въ сжщия си отзивъ казахъ, че авторовата хипотеза, която приема първоначално народностно и езиково единство на южнитѣ славяни, не е издържана до край въ книгата му, защото на мѣста въ нея се говори за „българи“ въ Македония, за земи, населени отъ „сжщински сърби“ и пр.

Гореотбелязаната, току що излѣзла втора часть на сжщата „История на българския народъ“ се вижда, че не само тѣзи противоречия, но дори и изтъкнатото неприемливо становище на ав-

тора сигурно не е щѣло да ги има въ първата часть на книгата му, ако да бѣше тя излѣзла подъ негова лична редакция, сир. още приживе. Защото въ новата книга вече у автора не сѣществувa колебание относно въпроса за сѣществувaнето на дветѣ етнични сфери, които още при заселението на Полуострова отъ славянитѣ фактически рѣзко сѣ раздѣляли българи отъ сърби. Авторътъ въ втората часть на историята всѣду най-решително изтъква българския характеръ на македонското славянско население, въ пълно съгласие съ общеприетото становище на днешната наука. Затова много съмъ доволенъ, че самъ авторътъ тѣй скоро дойде да разсѣе недоумѣнието, което бѣ възбудила първата часть на труда му, а главно и съмнението въ неговата научна безпристрастность. Това рехабилитиране на автора е въ полза и на старото добро име на чешката историческа наука досежно южното славянство, въ която блестятъ имената на Шафарика, К. Иречека, Нидерле и др. Въ разглежданото тукъ продължение на труда на Хибль, което захваща отъ началото на 18 вѣкъ и свършва до наши дни — съ Ньойския договоръ, виждаме вече пълно съгласие на автора съ възгледитѣ на Иречекъ и Нидерле. Авторътъ ги допълня възъ основа на по-новата досежна литература, отъ която съ право сѣ използувани и бележититѣ трудове и на Влад. Сисъ върху България и Македония. Отъ този отраденъ фактъ, който не е друго освенъ неизбежното най-накрай тържество на научната истина, ще могатъ негли да извлѣкатъ полезна за себе си поука и онѣзи славянски, а главно сръбски учени, които така лесно се съгласяватъ да изопачаватъ науката въ интереса на политиката. Това по-добре ще се види отъ долуизложенитѣ по-важни мѣста отъ книгата на професоръ Хибль.

Следъ като излага първитѣ прояви на българското народностно събуждане отъ началото на миналия вѣкъ презъ всичката му по-бележити фази, авторътъ подробно се спира върху развоа на българската църковна борба. Българитѣ се измѣчваха, казва той, за своитѣ права съ засилваще се участие на всичкитѣ, населени съ българи области, както на изтокъ, така сѣщо и въ Македония. Когато грѣцкиятъ патриархъ Григорий VI направилъ своето компромисно предложение за една полуавтономна българска църква, подкрепяно и отъ самия графъ Игнатиевъ, българитѣ не искаха и да чуютъ за таково разпокѣсване на националната територия; тогава „отъ македонскитѣ градове Скопье, Дебъръ, Велесъ, Струмица, Прилепъ, Битоля, Охридъ и пр. се сипѣха протести противъ изключването на Македония отъ екзархията“. Когато Али паша, който се бѣ заелъ самъ да ускори разрешението на преговоритѣ за църковната спогодба и бѣ назначилъ за изработване спогодбенъ проектъ комисия отъ по трима българи и гърци, патриаршията отхвърли всичкитѣ посрѣднически предложения, които сѣ допускали да се разшири екзархийската власть и въ Македония. Особено забележително е, че когато били поканени да дадатъ мнението си по тоя въпросъ и другитѣ православни църкви (Иерусалимската, Антиохийската, Кипърската и Атинската) само бѣлградскиятъ архиепископъ взѣлъ страната на българитѣ (41). Българската църковна борба се свършва съ пълна победа при общото ликуване на своя на-

родъ. Оставаше само споредъ султанския ферманъ да се произнесатъ още македонскитѣ епархии за присъединение къмъ екзархията. Ако и македонскитѣ българи (*makedonští bulhaři*) да сж били въ по-мжчни условия отколкото тѣхнитѣ сънародници на изтокъ, все пакъ численостъ сж били най-силни между другитѣ народности въ Македония. Между различнитѣ етнографски статистики на Македония авторътъ намира за заслужващи най-голѣмо довѣрие статистикитѣ на Василь Кънчевъ и на проф. Нидерле и смѣта, че 52% отъ цѣлото население на страната сж славяни, и то „почти всички българи“ (*skoru vesměš bulhaři*), заемащи най-голѣмата частъ отъ Македония (121). Заедно съ своитѣ съплеменици (*soukmenovci*) отъ източна България македонскитѣ българи сж взели най-живо участие въ процеса на българското възрождение, па дори отъ тѣхъ сж излѣзли първитѣ решителни постѣпки въ културната борба съ гърцизма. Затова и резултатътъ на плебисцита, наложенъ по силата на султанския ферманъ въ Скопската и Охридската епархия, се указва за гърцитѣ съкрушителенъ (126).

Въ шестата глава, озаглавена „Македонскитѣ българи презъ последната четвъртъ на 19 вѣкъ“, подробно се излагатъ събитията въ Македония. [„Сждбата на македонскитѣ българи, казва Х., е най-болезнената страна въ историята на българския народъ презъ последнитѣ петдесетъ години“.¹ Описва се тежкото економическо положение на македонскитѣ селяни, зависими отъ голѣмитѣ турски земевладѣлци, които безогледно сж използвали труда имъ по чифлицитѣ си. Мжчниятъ поминѣкъ е принуждавалъ македонцитѣ да търсятъ работа и въ съседнитѣ балкански страни и по-далечъ въ чужбина. Докато следъ Гюлханийския хатишерифъ (1839 г.) условията на живота значително се подобрявали, наопаки следъ руско-турската война 1877 и 1878 година поради неприятелското настроение, съ което е било надѣхано мухамеданското население спрямо българитѣ, животътъ имъ става все по-несносенъ. Осуетяването на Санстефанския миренъ договоръ отъ своя страна внася горчиво разочарование въ душитѣ имъ. При това се прибавятъ и домогванията на гърци и сърби да представятъ Македония като своя бащина. „Отъ всичко се вижда, казва авторътъ, съ какви грамадни мжчноти, дори прямо съ опасности е била свързана народната дейностъ въ Македония и колко е било тежко на българитѣ да се защищаватъ противъ гърцкитѣ отродяващи условия (*proti odnárodňovacím snaham řeckým*). Но не стигало агресивното неприятелство на гърцитѣ, а дохажда още и другъ противникъ на българската народностъ въ Македония — сърбитѣ. Почнали тѣ да доказватъ своитѣ домогвания върху Македония, привеждайки за доказателство, че славянскитѣ тамъ жители въ сжщностъ не сж българи, а сърби. Сръбскиятъ народъ и правителството въ сръбското княжество доста време признавали безъ каквито и да е оговорки Македония за българска земя. Народното самосъзнание на македонскитѣ славяни се събужда и развива отъ начало тъй естествено и безъ чужди влияния въ български духъ, че е нѣмало сжществени доводи за споръ относно

¹ Osud Bulharů makedonských — tot nejbolestnější stránka dějin národa bulharského za posledních padesát let“ (120).

гѣхната народностна принадлежностъ, па и гърцитѣ тогава сж ги схващали като „българо-гласни елини“ (*Βουλγαρόφωνοι Ἕλληνες*).¹

Съзнателно засилване на сръбскитѣ претенции върху Македония, споредъ автора, се почва тепърва следъ Берлинския конгресъ. Наистина се издигали въ Сърбия и нѣколко години по-рано единични гласове, че Македония въ сжщностъ била сръбска, но сж оставали безъ влияние върху сръбското обществено мнение. Обаче къмъ 80-тѣ години на миналия вѣкъ настава обратъ. Берлинскиятъ договоръ, който предаде Босна и Херцеговина на Австрия, отне на Сърбия възможността да се разпространи на западъ къмъ Адриатическото море, а остави свободенъ само пѣтя на югъ къмъ Егейското море. Австрия отначало не е мислѣла да прѣчи на разширението ѝ на югъ. Въ една тайна спогодба отъ 1881 тя призна на Сърбия правото върху Косовско и Македония и ѝ обеща поддръжка по тоя въпросъ, а сръбитѣ се обвързали между друго да не подигатъ никакви противоавстрийски агитации въ Босна. Съ тая политика е била въ връзка и кралъ Милановата война противъ България въ 1885 год., предприета въ съгласие съ Австрия. Поражението, което тогава сръбитѣ претърпѣха (на Сливница), осуети целта ѝ, обаче сръбитѣ следъ това почнаха съ горещи усилия да подържатъ поне своитѣ принципиални домогвания върху Македония, доказвайки, че тамкашнитѣ славяни споредъ езика си и други етнографски белези принадлежели къмъ сръбското племе и че сръбитѣ иматъ тѣй сжщо историческо право върху Македония, понеже развоятъ на политическитѣ отношения въ сръднитѣ вѣкове разрешилъ най-накрай (въ времето на Душана) нейната принадлежностъ къмъ Сърбия (131).

Така съвсемъ правилно схващайки началото на сръбската пропаганда въ Македония, Хибль по-нататѣкъ неуклонно правдиво следи и преценява македонскитѣ събития до наши дни. Относно езика той добре забелязва, че сръбскиятъ доводъ, че езикътъ на македонцитѣ ималъ сродни черти съ сръбския, би ималъ нѣкакво значение, ако не сжществуваше още по-голѣмо езиково сродство между македонцитѣ и българитѣ. А не може да се спори, че македонскитѣ славяни, откакъ народностно сж се съзнали, сж считали като свои българския езикъ и българския народъ (*se hlásili k jazyku a národu bulharskému*), и то не само въ 19 вѣкъ, но и въ по-предидшното минало. Ако и Македония въ края на сръдния вѣкъ да е попаднала подъ сръбска власть, тамкашнитѣ славяни сж продължавали да се наричатъ българи сетне и въ турско време сжщо така, както и преди сръбското завоевание на Македония, а така сж ги наричали и чужденцитѣ. Хибль отхвърля

¹ „Ale nebylo dosti na útočném nepřátelství Řeků: přišel ještě jiný protivník bulharské národnosti v Makedonii — a to byli Srbové. Počali uplatňovati nároky na Makedonii uvádějíce za důvod, že slovanský tamní lid nejsou vlastně Bulhaři nýbrž Srbové. Národ srbský, a vláda v srbskem knížectví uznávali dosti dlouho bez jakýchkoli námitek Makedonii za zemi bulharskou. Národní vědomí makedonských Slovanů se probuzelo a rozvíjelo od počátku tak přirozeně a bez cizích vlivů v duchu bulharském, že nebylo věcných důvodů k sporu o jejich národní příslušnosti, jakož je také Řekové tehdy pojímali do skupiny *Βουλγαρόφωνοι Ἕλληνες*“ (130).

сърбският доводи, че името българинъ, съ което се наричат славяните въ Македония, нѣмало етнографско значение и пр. и пр. Той се позовава на важните съчинения на видните чески слависти Иречека и Нидерле, които сж разрешили тоя споръ, поне отъ филологична и етнологична страна, въ полза на българитъ като доказаха, че най-характернитъ белези на македонскитъ говори ги свързватъ съ българския народъ. И обичаятъ, тъй нареченъ у сърбитъ „слава“, казва Хибль не е изключително сърбски. „Ако поставимъ още на везни, казва Хибль, че македонскитъ славяни отъ най-старо време сами сж се чувствували българи, че като такива сж били считани и отъ съседитъ си, и че най-сетне въ развитието на народното си самосъзнание сами, безъ принуждение и изкуствени влияния, духовно и културно се приобщиха въ едно народно цѣло съ останалитъ българи, не може да има съмнение, че сърбскитъ претенции сж изцѣло неоправдани и че македонскитъ славяни трѣбва да се причислятъ къмъ българския народъ. Отъ това гледище се налага да приемемъ, че 52-тъ процента славяни въ Македония въ най-голѣмата си частъ сж българи“.¹

Въ хронологичния прегледъ на събитията въ България и Македония Хибль не е пропусналъ ни едно съ по-значително политическо значение. Българската църква получава постепенно своитъ владици въ всички македонски епархии. Екзархиститъ образуватъ по численостъ три пети отъ всичкитъ християни въ Македония; само една четвъртъ отъ македонскитъ българи остава подъ ведомството на патриаршията. Сърбитъ не преставатъ да ровятъ заедно съ гърцитъ противъ екзархията. Разказва се историята на Фирмилияна. Докато числото на българскитъ училища неимовѣрно расте (въ 1902 год. е имало 82 срѣдни и 859 основни), сърбитъ успѣватъ да откриятъ до 1904 год. 13 срѣдни и до 122 основни училища, защото, „поради липса на свои сънародници въ страната, нѣмало е отъ где да взематъ ученици“. Сжщо така и ромънитъ сж имали 9 срѣдни и само 34 основни училища. „Забележителното несъответствие между числото на срѣднитъ и на основнитъ сърбски и ромънски училища, казва авторътъ, показва, че тѣ не сж поникнали отъ естествена потрѣба на дветъ народности, както е случаятъ съ българскитъ училища, а съ цель да се създаде, колкото се може по-скоро, сърбска и ромънска интелигенция като ръководень факторъ въ по-нататъшната имъ пропаганда“ (136). Напротивъ цѣлата македонска интелигенция въ началото на 20 вѣкъ е била отъ българско потекло. Македонската емиграция въ България къмъ 1894 год. вече е наброявала до сто хиляди души. Отъ нейната срѣда се създава въ 1890 год. маке-

¹ „Položíme-li k tomu ještě na váhu, že se makedonští slované od nejstarších dob sami cítili Bulhary, že k nim byli také počítáni od sousedů, a že se na konec přisouzeným vývojem národního uvědomění sami bez nucení a umělých vlivů sloučili duchovně a kulturně v jeden národní celek s ostatními Bulhary, ne může býti pohybností že srbské nároky byly zhora neoprávněné a že makedonské Slované jest čítati k národu bulharskému. S tohoto hlediska náleží 52 % Slovanů, uvedených na str. 121, největší díl Bulhárům“ (138).

доно-одринският комитетъ съ цель да работи за освобождението на Македония. Отъ друга страна въ самата Македония, а именно въ градеца Ресенъ въ 1893 год. се основава т. нар. Вжтрешна македонска революционна организация съ сжщата цель. Революционното движение въ Македония бѣ важно събитие за цѣлия български народъ. Авторътъ посочва по-главната литература върху македонския въпросъ (141—142).

Въ предпоследната глава се следятъ българскитѣ събития отъ началото на 20 вѣкъ, въ които пакъ иматъ значение народното освободително движение въ Македония и дейността на дветѣ революционни организации — външната (върховистката) и вжтрешната, които довеждатъ до дветѣ македонски въстания въ 1902 и 1903 година. Даватъ се подробни сведения за подготовката на Илинденското въстание и за даденитѣ жертви отъ турска и българска страна. Мюрцшегскитѣ реформи се явяватъ като последица отъ македонското народно движение. Изтъкватъ се последицитѣ му и въ вжтрешната политика на българското княжество. Българскитѣ правителства сж принудени да подържатъ добри отношения съ Турция, но сжщевременно се считатъ задължени да правятъ всичко възможно за да се подобри положението на македонскитѣ българи. „Такова е било становището на князь Фердинандъ, казва авторътъ, който добре е знаялъ, че Македония е премного дълбоко легнала на сърдцата на неговитѣ поданици, за да я пренебрегва въ своитѣ смѣтки“ (152).

Въ туй време гръцки и сръбски чети въ Македония нападатъ българското население и вършатъ голѣми жестокости. Даватъ се подробности, между които и за грозното избиване на българитѣ въ Загоричани отъ гръцки четници, които въ Атина ги величаели като народни герои (155). Отъ друга страна и българското четничество въ Македония се засилва, положението въ Македония постепенно се усложнява, поради което главнитѣ европейски сили сериозно замислятъ нови, по-серизни реформи за умиротворението на Македония, когато избухва младотурската революция и осуetyава мѣрkitѣ, които сж били уговорени на Ревалската среща на владѣтелитѣ, английски и руски, презъ юлий 1909 г. Младотурцитѣ съ своята неотстѣпчива политика даватъ удобенъ поводъ (разказва се и за инцидента съ българския пълномощенъ министъръ Гешовъ въ Цариградъ) България да се прогласи независима. Авторътъ следи подробно развоя на политическитѣ течения въ България, изтъква появата на партията на Ал. Стамболийски и описва културния напредѣкъ, който България бѣ постигнала до обявяването на балканската война като се даватъ подробни данни за числеността на населението, на градоветѣ, състоянието на индустрията, на желѣзницитѣ, на банковото дѣло, хигиената, просвѣтата (съ подробни статистични данни), науката и литературата и пр., и се даватъ имената на по-видни български учени, писатели и художници.

Влошилото се положение въ Македония принуждава Вжтрешната македонска организация да посегне къмъ отчаяни сръдства, на които отъ турска страна се отвърща съ страшни жестокости (196). Всичко туй прави добритѣ отношения между България и Турция неудържими та българскитѣ правителства замислятъ вече война съ Турция, която

действително се разразява въ 1912 год. Въ заключителната глава „Успѣхъ и унижение“ се прави сбѣтъ прегледъ на събитията презъ балканската и свѣтовната война до Ньойския миренъ договоръ. Заслужава да се отбележи, че авторътъ, говорейки за поведението на руската дипломация презъ време на балканската война, осжда последната, че тайно е работила противъ България: „Отъ поведението на Русия ставаше все повече и повече явно, че иска да осигури колкото може повече полза за Сърбия“ (179). Нападението отъ българска страна на 16 юлий 1913 год. Хибль счита за предохранителна мѣрка отъ българското правителство, „за да се разбие съ военна сила неясната ситуация, въ надежда, че, вършейки това нападение противъ волята на Русия, ще бжде подкрепено отъ Тройния съюзъ“. Сърбитѣ заедно съ гърцитѣ отблъсватъ нападението. Споредъ Х. „България може би е щѣла да надвие и двата си неприятеля, да не бѣ я нападнала задъ гърба Ромъния, у която благоволенieto на Русия бѣ възбудило охота да извлѣче прямо или косвено по-вече облаги за себе си, отколкото презъ първата балканска война“. Русия наистина скоро почва да съзира, че предалечъ е отишла въ своята неприязнь къмъ България, когато видѣ България да се отбранява противъ четири неприятеля, понеже и Черна Гора бѣ се присъединила като съюзница къмъ Сърбия, обаче е било вече късно за да може Русия да предприеме нѣщо. Изобщо Русия и въ тоя случай е играла сжщата игра, както и при раздѣлата на Македония. „Съ скжпа цена заплати България своето освобождение. Гдето се е касало за прямитѣ руски интереси, тамъ царска Русия не е чувствувала угризение на съвестта, та безъ колебание продаде благото не една славянска земя на неславянски държави“ (180). Говорейки за Букурещкия миръ отъ 1913 год. авторътъ между другото казва, че българитѣ, принудени да отстъпятъ най-голѣмата частъ отъ Македония, сж искали да осигурятъ поне народността на своитѣ откъснати съплеменици та сж настоявали, щото въ мирния договоръ да се приеме клауза, че България, Гърция и Черна Гора гарантиратъ на населението въ новозавладенитѣ земи черковна и училищна автономия. Съпротивата на Сърбия обаче осуети тѣхнитѣ усилия. Къмъ материалнитѣ загуби се прибавиха и морални: България изгуби всѣка симпатия въ чужбина, защото се е разбрало, че съ нападението на 16 юний е дала пръвъ починъ на бротоубийствената война. „Въ Европа, казва Х., разбира се, тогава не бѣше известно истинското положение на нѣщата. Не бѣше ясно, че то бѣха сърбитѣ, които въ съгласие съ Русия нарушиха първоначалния договоръ отъ 1912 год. Цѣль свѣтъ гледаше на България като на егоистиченъ съюзникъ, който издайнически е нападналъ непригответнитѣ си другари, нежелаещъ да склони на справедлива подѣлба на печалбата. А най-лошо осждане изпитаха българитѣ отъ страна на славянския свѣтъ. Не се взимаше въ внимание, продължава Х., че сърбитѣ напакостиха, като се съюзиха съ гърцитѣ (съ спогодба отъ 1 юний 1913 год. — следователно цѣль месецъ преди българското нападение!) и съ ромънитѣ, много по-зле на славянското дѣло и като предадоха множество българи въ ржцетѣ не исконнитѣ имъ врагове. А голѣма частъ отъ вината се пада и

на егоистичната руска политика, която не е имала предъ видъ освенъ своя собственъ успѣхъ“ (180). Русия, казва Хибль, късно разбра грѣшката си отъ 1913 г., като бѣ едностранчиво подържала неприятелѣ на България. Затова сетне, презъ 1915 г. българскиятъ народъ не попрѣчва сериозно на своя царъ и правителство да влѣзатъ въ съюзническо споразумение съ Централнитѣ сили. Дипломацията на Съглашението направи всички усилия да притегли България на своя страна и съ нота отъ 14.IX. 1915 год. предложи на България да ѝ гарантира, следъ евентуална победа, македонската земя, заета отъ Сърбия. Понеже и въ тоя случай Сърбия не се съгласи дори и следъ настоятелни наблѣгания отъ руска страна да отстъпи заетата въ 1913 г. частъ отъ Македония, силитѣ на Съглашението предложиха на България да окупира Македония съ свои войски. За нещастие балканската политика на Съглашензето въ 1915 год. бѣ твърде непохватна и страдаше отъ голѣмо непознаване на отношенията. И така за жалость България встъпи въ съюзъ съ Германия. Настъпи катастрофа. Най-болезнено е, че самиятъ български народъ е безъ вина за нещастieto, което го сполетѣ.

Л. Милетичъ

Dr phil. Horand Horsa Schacht, Die mazedonische Frage um die Jahrhundertwende. Erster Teil. Halle, 1930, 8°, 93. Verlag Max. Niemeyer. (Д-ръ Хорандъ Хорса Шахтъ, Македонскиятъ въпросъ въ междустолѣтието. Часть I, Халле, 1930, 96).

Докато напразно политически заинтересувани наши съседи всѣкъ какъ се стараятъ да заблуждаватъ свѣта, представявайки македонския въпросъ просто за изкуственъ плодъ на българска пропаганда, напротивъ той постепено все повече влиза въ съвременната история като много важенъ исторически проблемъ, отъ чието разрешение, както въ миналото, и въ бждеще твърде ще зависи въпросътъ за мира на близкия изтокъ. Гореприведеното съчинение на Х. Шахтъ е бележито доказателство за това голѣмо значение на македонския въпросъ, който авторътъ разглежда чисто исторически, вземайки го за характеристиченъ примѣръ, какъ Берлинскиятъ договоръ, сключенъ главно съ огледъ да осигури мира между Великитѣ сили, въ сжщностъ съ своитѣ последици доведе до страшни кръвопролития и човѣшки страдания, на които най-накрай най-много се дължи и днешната трагедия на българския народъ. Авторътъ следи развоя на македонския въпросъ предимно съ огледъ къмъ дипломатическата борба, която въ свръзка съ него се е водила отъ европейскитѣ Велики сили, България и Турция. Съчинението има характеръ на научна дисертация, основаваща се за всѣко изказано положение само върху първоизточници, които авторътъ старателно отбелязва подъ текста. Съдържанието на студията се отнася до събитията отъ края на миналия и началото на сегашния вѣкъ като завършва съ Мюрцщегскитѣ реформи въ Македония. Въ тѣзи рамки се рисува и съвременната европейска политическа констелация, като се засѣгатъ по-главнитѣ събития, свързани що-годе съ предмета на книгата. Авторътъ, въ старанието си да бжде крайно обективенъ, е твърде предпазливъ

въ сжжденията си, избѣгва да прави каквото и да е заключение, когато не може да се основе на вѣродостоенъ документъ. Поради това, ако и авторътъ да не е, както се вижда, по-рано твърде боравилъ въ тая заплетена и деликатна историческа материя, все пакъ е успѣлъ, постѣпвайки строго методично, да ни даде една напълно обективна студия върху речения отсѣкъ отъ българската история, за което преди всичко му е признателна българската наука.

Интересно е за нашитѣ читатели да проследимъ тукъ по-главнитѣ констатации и изводи на автора по толкова жизнения за насъ македонски въпросъ. Нека веднага да кажа, че авторътъ, както не можеше иначе и да бжде, напълно признава правата на борещия се за свободата си български народъ и се отнася съ всичката сериозностъ на историкъ спрямо освободителното македонско движение и неговитѣ водители, чиито мнения, изразени въ официални декларации и мемоари, той често взема въ внимание.

Както и други чуждестранни писатели, и г. Шахтъ е подъ едностранчивото впечатление, че Македония сѣкашъ е населена отъ необикновено множество различни народности, обаче при все това право казва, че главната съставна частъ на населението ѝ, безъ съмнение образуватъ българитѣ (*den Hauptbestandteil bilden ohne Zweifel die Bulgaren*). Само въ северозападна Македония споредъ него има и сърби, а по крайбрежиято, въ Холкидическия полуостровъ и около Солунъ живѣятъ гърци, на западъ сж албанци, докато турцитѣ сж разсѣяни всжду, особено по градоветѣ; евреи най-много има въ Солунъ, а цинцаритѣ сжщо така сж ограничени въ опредѣлени мѣстности. Това е то голѣмата мозаика отъ народности, срѣдъ която все пакъ господствува като компактна маса българскиятъ елементъ. Може да възраза, че таково разнообразие отъ народности го има и го е имало и въ други държави, напр. въ бивша Унгария, гдето имаше освенъ маджари, още и словаци, сърби, малоруси, нѣмци и ромъни; въ бивша Австрия, населена съ нѣмци, италиянци, сърби, хървати, словенци, чехи, поляци, малоруси и евреи. Очевидно е, че главно по книжовна инерция и г. Шахтъ, както се каза, излишно изтъква необикновеното множество народности въ Македония и дори цитува отъ Хлумецки фразата относно Македония: „Като че ли нѣкой е разчупилъ една мозаика и сетне съ часове малкитѣ камъчета ги е разтърсвалъ въ единъ чувалъ“ (*als hätte man ein Mosaik zertrümmert und die kleinen Steinchen stundenlang in einem Sack geschüttelt* 15). Освенъ това внушено преувеличено схващане за многото народности въ Македония, иначе авторътъ въ изложението си, съ малки изключения, е трезвенъ, както ще се види по-долу.

Берлинскиятъ конгресъ не донесе никакво разрешение на българския въпросъ. България остана неудовлетворена и относно добре основанитѣ си желаня касателно Македония, поради което се яви на сцената македонскиятъ въпросъ. Българитѣ въ своитѣ домогвания винаги се позоваваха на юридически обосновани доводи (*rechtliche Grundlagen*). Върху сжщитѣ се основаватъ и декларациитѣ на „Македоно-одринската вжтрешна революционна организация“, създадена въ Ресенъ съ цель да предизвика намѣсата на Великитѣ сили. Подъ паро-

лата „Македония за македонцитѣ“, споредъ автора, сж се разбирали само жителитѣ отъ българска народностъ (19), което не е точно, понеже самъ авторътъ на друго мѣсто цитува официални изявления на макед. революц. организация възъ основа на устава ѝ, че се подразбиратъ и другитѣ народности; естествено е, че българитѣ въ една автономна Македония биха имали ръководна роля. Авторътъ отбелязва, че главнитѣ противници, гърцитѣ и турцитѣ, никога не сж оспорвали на нашитѣ македонци българския имъ националенъ характеръ. България не е можела сериозно да противостои на българо-македонското движение, понеже то бѣ „изразъ на понятно и отъ частъ оправдано народно стремление“ (da die bulgarisch-mazedonische Bewegung Ausfluss eines verständlichen und zum Teil berechtigten nationalen Strebens war. 20). Гръцката пропаганда, която си служеше съ чети, въ основата си бѣше насочена противъ българитѣ въ Македония — да защити църковната и духовна хегемония на елинизма, и то подъ предлогъ, че църквата била доказателство за народността та привърженицитѣ на патриаршията споредъ това били отъ елински родъ. Съ тоя аргументъ на първо мѣсто се застъпаха българитѣ и аромѣнитѣ (цинцаритѣ).

И сърбитѣ се явяватъ съ претенции въ Македония, главно подбудени отъ българскитѣ успѣхи тукъ. Тѣ развиха, казва авторътъ, поусилена дейностъ тепърва въ 1902/3 година. Сърбия можеше да предяви по-ясни претенции само върху северна Македония (Nordmazedonien, „Oldservia“), защото само тукъ има сърби въ по-големъ брой (25). Изглежда, че тукъ авторътъ смѣсва „Стара Сърбия“ съ северна Македония, явно подведенъ отъ сръбската досежна литература. Мжно понятно, казва авторътъ, и сигурно доста неоправдано е недоволството и на Сърбия отъ резултатитѣ на Берлинския конгресъ, който благодарение на застъпничеството на Австрия даде на Сърбия по-вече земя, отколкото ѝ се падаше по Санстефанския договоръ. Сръбската политика по-силно се насочи къмъ Македония, щомъ Петъръ Карагеоргиевичъ зае сръбския престолъ и се образува русофилскиятъ кабинетъ на Вуичъ. Освобождението на „неосвободенитѣ“ сърби послужи на радикалитѣ, като политическо ополително срѣдство (politisches Narkotikum), за да се уталожи вътрешното незадоволство въ страната. Съ радикалното министерство на Вуичъ тогава е билъ въ тѣсно съприкосновение рускиятъ посланикъ въ Бѣлградъ Чариковъ, който е обещалъ поддръжка по „националнитѣ сремѣжи“ на Сърбия въ защита противъ неприятелскитѣ намѣрения на Австро-Унгария. И гръцката пропаганда е намѣрила тогава официална подкрепа на Русия, като добре дошло равновесие срещу растещето влияние на България (27). Графъ Еренталъ добре е предвиждалъ, че Карагеоргиевичитѣ, за да се закрепятъ, ще трѣбва да оставятъ „да затрепти народната струна“ (die nationale Fieber vibrieren lassen müssten).

И Ромъния е била недоволна отъ Берлинския договоръ, защото изгуби въ замѣна на Добруджа, населена съ ромъни, турци, татари и българи, плодородната Бесарабия. Срещу засилена България е трѣбвало да се засили и Ромъния. Понеже тѣй нареченитѣ македонски аромѣни сж много далечъ отъ ромънската граница, намислили сж просто отъ

българската кожа да си отръжатъ компенсация. Изобщо Ромъния се е стараела да представи засилването на българската мощъ като нарушение на равновесието на Балканитѣ, което не било въ интереса не само на Ромъния, но и на Австрия, па дори и на Тройното съглашение. Австрия съвсемъ е била ромънофилска, а Ромъния главно отъ страхъ средъ руския си съседъ се е присъединила къмъ Централнитѣ сили. Отъ друга страна на българския князь Фердинандъ презъ май 1902 г. срещу обещанието му, дадено на Русия, че противъ силитѣ на Тройния съюзъ ще помага съ оръжие, тя му е гарантирала държавната територия. Въ първия параграфъ на сключената отъ него съ руския царъ тайна военна конвенция (сега оповестена въ Документитѣ отъ руския държавенъ архивъ) е ясно казано, че целта ѝ е, да служи като противовесъ на сключената между Австро-Унгария и Ромъния военна конвенция. Въ § 6 е установена строга неутралностъ спрямо Турция, „за да не би чрезъ единъ конфликтъ съ тази държава да се явятъ заплитания въ общото положение“. Тамъ още е казано, че конвенцията запазва сила „само до когато българитѣ не подѣематъ нѣкаква нападателна акция, въ която и да било посока“.

Австро-Унгаря и Русия отъ 18 вѣкъ насамъ сж съперници на Балканския полуостровъ. Въ 1897 год. тѣ сключиха спогодба, която ги обвързва да подържатъ statu-quo на Банканския полуостровъ и задружно да действуватъ по балканскитѣ работи. Тепърва по-сетнешни обстоятелства, преди всичко македонскитѣ размирици къмъ края на миналия вѣкъ принудиха и дветѣ държави къмъ активни постъпки, решения и изразителни действия. Понеже българитѣ образуваха мнозинство въ Македония, явно бѣше, че би имала изгоди държавата, която при всѣко възстаническо движение би ѝ гарантирала гърба. Между Русия и Австрия се разви съревнование по тоя поводъ, за което авторътъ дава подробни сведения (31 нат.). Дори въ 1901 г. австрийскитъ министъръ Калай бѣ се изразилъ, че „македонскитъ въпросъ е най-важниятъ въпросъ за Австро-Унгария“. Австрия никакъ не е желаела едно изглаждане на сръбскитѣ и българскитѣ противоположни интереси, защото послѣдствията му биха се обърнали срещу Австрия. Смѣтайки Сърбия за напълно зависима отъ Австрия, последната не е отдала голѣмо значение на русофилската политика на сръбското правителство.

Изтересно е поведението на германската дипломация презъ цѣлото време на разгледванитѣ отъ автора събития. На нѣколко мѣста той констатира все сжщото ужъ безразлично държане на Германия спрямо българския македонски въпросъ, а въ сжщность тя е подържала туркофилска политика обикновено подъ предлогъ, че води само стопанска политика. За това Германия се е противила и на прибързани споредъ нея реформени намѣсвания въ Македония. По тоя въпросъ авторътъ слабо защитава германската външна политика отъ упрѣцитѣ, че е подкрепяла варварството (37). Разбира се, че тя е била въ немалка зависимостъ отъ австрийската политика. Споредъ Бюловъ три нѣща не е можела Австрия да допусне: да ѝ се затвори Адриатическото море

(отъ Италия), Сърбия да си присъедини Черна гора и Дарданелскиятъ въпросъ да се разреши едностранчиво отъ нѣкоя Сила. Смѣтало се е положението на Русия на Балканитѣ ослабнало, а Австрия се е стараела, въ добро споразумение съ Русия да бжде по балканския въпросъ заедно съ нея ръководителка. Едно отцепване на Македония отъ Турция или една балканска федерация безъ нейно решително влияние се считали като опасностъ за съществуването на Хабсбургската монархия, защото въ такъвъ случай южната ѝ частъ би била угрозявана отъ една славянска иридента.

Английската политика, споредъ автора, е работила въ пуританско-християнска посока, вѣщо прикривайки задъ етичния отзвукъ чисто егоистични стремежи. Противотурското движение тя е искала да използува за свои завоевания. Англия се е борѣла противъ положението на Германия въ Цариградъ. Особено Балканскиятъ комитетъ, на чело съ братия Бъкстоновци, задъ които сж били по-вече или по-малко английскиятъ народъ и правителството му, е действувалъ противъ европейскитѣ владѣния на Турция. Германската политическа насока добре е изразена отъ Бюловъ: „Сигурността на султана и на държавата му и сега, както и по-преди остава кардиналната точка на нашата политика, въ чието подържане съзираме гаранция за общия миръ“ (39). Що се отнася до Италия, споредъ изследванията на автора, въ всички по-важни случаи нейната политика се указва благоприятна на българскитѣ стремежи къмъ подобрене на положението въ Македония дори и въ смисълъ на едно самостоятелно развитие на балканскитѣ държави (im Sinne einer selbstständigen Entwicklung der Balkanstaaten). Италия се е побоявала, да не би Русия сама или заедно съ Австрия да спомогне за освобождението на Македония и да си осигури хегемония на Балканитѣ или пъкъ съ Австрия да се спогоди за подѣлба на сфери на влияние. Италянскиятъ министъръ Принети е предложилъ на австрийския министъръ Голуховски да се гарантира въ бждеще автономно развитие на балканскитѣ земи, което последниятъ твърде енергично отказалъ (41). Докато балканската политика на Австрия въ сжщностъ се е ръководѣла отъ идеята да се осуетятъ рускитѣ планове на Балканитѣ, незаинтересоваността на Германия по балканскитѣ въпроси само я вкарвала въ една пълна осамотеностъ.

Въ книгата подробно се следи дипломатическата акция на Силитѣ по прилагането на реформитѣ въ Македония. „Между българскитѣ и македонскитѣ общественици не сж липсвали честни представители на идеята за една македонска автономия, казва авторътъ, но често се прикриваше подъ това име и панбългарската идея за присъединение. Да се тегли различие по това, понѣкога е мжно. Председателятъ на македонския конгресъ, тогава професоръ Михайловски,¹ самъ немакедонецъ, въ програмната си речъ е казалъ, че македонцитѣ се борятъ за пълно равноправие на всички македонски жители и за политическо

¹ Погрѣшно е казано, че Михайловски билъ отъ Бѣлградъ (aus Belgrad. с 45).

самоуправление съ възможен погледъ къмъ една федерация на балканскитѣ държави. Такива изявления сж давани и другъ пжтъ. Но отъ друга страна се е изтъквалъ българскиятъ елементъ и като „господствуваща раса“ въ Македония, поради което се е подържало известно недовѣрие въ намѣренията на българската пропаганда. По време на реформената акция Русия се явява постоянна противница на македонскитѣ искания. Въ ноемврий 1902 г. рускиятъ посланикъ Зиновиевъ настоява предъ Портата да вземе решителни мѣрки противъ македонското движение. И Германия отъ своя страна сжщото е препоръчвала на султана — по своя инициатива да вземе строги мѣрки (47). Напротивъ като английски проектъ е била дадена идеята за едно по възможностъ самоуправление на Македония, дори съ християнинъ губернаторъ. Съревнованието на Русия и Австрия е осуетявало сериозно да се прокара подобна мисълъ, за което авторътъ цитува редъ доказателства. Забележително е, че рускиятъ посланикъ Бахметневъ въ София се рисува като българофилъ, който не е изпълнявалъ, както трѣбва, неблагоприятнитѣ за България напжтвания на своето правителство. По поводъ на оплаквания отъ Зиновиева заради панславистичното българофилско влияние на Бахметьева предъ Ламсдорфа, последниятъ е окачествилъ Бахметьева като лудъ (Narren), когато въ сжщностъ той е билъ твърде лукавъ агентъ, комуто нито Ламсдорфъ не винаги е можалъ да повѣри коректно изпълнение на инструкциитѣ си. Отъ друга страна и жената на Бахметьева, американка, е организувала помощна акция за македонскитѣ бѣжанци (51). Противъ спънкитѣ на руската и на австрийската дипломация, споредъ автора, твърде вещо сж реагирали декларациитѣ и публикациитѣ на въстаниическитѣ водители (51, 54).

Подробно се разправя дипломатическата предистория на февруарскитѣ реформи въ Македония (1903 г.), съ които ни най-малко не се е разчиствалъ пжтътъ къмъ една автономия. Тѣ главно потвърдяватъ правото на Австрия и Русия да се намѣсватъ въ балканскитѣ работи като най-заинтересувани сили. Англия, подържана отъ Италия, повече или по-малко е била противъ тази палиятивне реформена програма. И българското обществено мнение не се е показвало удовлетворено отъ нея. Къмъ това се прибавя и обнародването на французката „Жълта книга по работитѣ въ Македония“ („Libre jaune sur les affaires de Macédoine“), съ която се подкрепя българското становище. Гърцкиятъ министъръ-председателъ се оплаквалъ противъ Жълтата книга. „Това не бѣ чудно, казва авторътъ, защото гърцкото правителство твърдѣше, че въ Македония гърцитѣ били по-многочислени отъ българитѣ“. Цитува се и мнението на българския екзархъ за реформитѣ, съобщено отъ английския посланикъ въ Цариградъ О' Коноръ въ писмо отъ 28 мартъ 1903 г. Споредъ него едно автономно управление би било единственото разрешение на положението въ Македония. Лично екзархътъ не желае никакво отцепване отъ Турция; той предпочита животъ подъ турско знаме предъ едно подпадане подъ Русия. Но неговитѣ едновѣрци трѣбва да получатъ свобода и сигурностъ на живота и имота, за да раз-

виятъ народнитѣ си желания и да заематъ положение, което имъ се пада споредъ тѣхното числено надмощие.

Ако и французкиятъ министъръ Делкасе да е нарекълъ февруарската реформена програма „проста и практична“ (*simple et pratique*), въ сжщностъ той е билъ настроенъ въ полза на българитѣ. Главната личностъ при прилагането на реформитѣ отъ турска страна е билъ Хилми паша, за когото се даватъ подробни сведения. Неговата първа задача е била, по възможностъ да спѣва реформената акция. Между това македонското движение, изгубило вѣра въ сериозността на предприетитѣ реформени мѣрки, твърде се е засилвало, докато на Илинденъ 1903 г. избухва повсемѣстното македонско въстание. Силитѣ се страхували отъ заплитане на положението; допускала се е евентуална австро-руска намѣса въ полза на българитѣ. Германия и въ такъвъ случай е щѣла да се държи неутрално. Характеристична за германската политика е резолюцията, която кайзеръ Вилхелмъ е сложилъ на единъ досеженъ докладъ отъ министра Рихтхофенъ: „Остава си сжщата моя политика спрямо турцитѣ! Да ли съмъ изолиранъ или не, все ми е едно! Въ това разбойнишко нападение нѣма да участвувамъ (*diesen Strassenüberfall mache ich nicht mit*). Моята политика нѣма да се ръководи отъ господина Бахметьева“ (37). — Ала отъ руска страна не се е ни помисляло за такава намѣса. Напротивъ, рускиятъ посланикъ въ Цариградъ е поискалъ отъ Портата съ строги мѣрки да потуши въстанието. „Русия, казва авторътъ, бѣше противъ една велика България, която би могла да се измъкне отъ руското влияние и да стане дори противникъ“.

Въ това време (8 августъ 1903) албанцитѣ убиха въ Битоля руския консулъ Ростковски и Русия изпраща своя флота предъ Инияда. Султанътъ побърза да ѝ даде удовлетворение, и така инцидентътъ се изглажда. Когато следъ това правителството на Рачо Петровъ изпрати Начевича въ Цариградъ съ задача да влѣзе въ прями преговори съ Турция, Русия пакъ си показва политиката, като нейниятъ посланикъ далъ на турцитѣ да разбератъ, че правителството му не желае прямо споразумение между васала и суверена. Дори и германскиятъ посланикъ въ Петербургъ, графъ Алвенслебенъ, е билъ на мнение, че надали може да се смѣта за желателно едно такова директно разбирателство съ Турция задъ гърба на дветѣ реформаторски сили (70). При това положение македонската революционна организация препраща въ августъ 1903 г. на външнитѣ посланици въ София една програма съ минимални искания, които авторътъ цитува, намирайки ги забележителни, понеже споредъ него Лордъ Лансдау отъ тѣхъ ще да е взелъ идеята да препорѣча своята програма съ писмото си отъ 20 септемврий 1903 г., въ което се предлага християнинъ генералъ-губернаторъ на Македония и пр., като се мотивира, че е дошло време, щото реформената програма да се преработи на по-широка база. Подига се тогава вече въпросъ за едно разширение на реформитѣ и за контролъ, гарантиращъ тѣхното изпълнение. Делкасе сжщо се изказва въ полза за такъвъ контролъ. Идеята и за християнски губернаторъ се засилва. За Австрия

най-голяма грижа ѝ създавало, какъ ще се постави тя стопанско-политически въ Солунъ, защото тогава още 60% отъ търговията на Македония е била въ английски ръце. Установена програма за македонската си политика тя е нѣмала. Българитѣ пъкъ отъ своя страна винаги сж се страхували отъ една австрийска окупация на западна Македония. Лансдау и английското обществено мнение сж подържали идеята за автономия на Македония. Тѣ сж знаели, че българскиятъ народъ, освободенъ, би представлявалъ граниченъ окопъ срещу рускитѣ нападения и балканскитѣ заплитания, които би угрозавали Англия. „Следователно ясно бѣше, казва авторътъ, че сѣщински реформи въ Македония сж можели да се прокаратъ противъ волята на Русия. Това не се опровергава и отъ последвалата Мюрцшегска програма. Русия не мислѣше честно; тя само искаше да спечели време поради своитѣ източно-азиятски заплитания“. (15).

Най-смѣлитѣ английски искания за реформи се съдържатъ най-напредъ въ споменатото писмо на Лансдау отъ 29. септемврий 1903 г. до английския посланикъ Плункетъ въ Виена. Русия, колкото и да не е показвала явно, въ сѣщностъ е искала да отбие стремежа на Англия да има ръководна роля по балканскитѣ работи, въ което и действително е сполучила, като подби английското предложение за реформи. И германското влияние сжщо така го е спѣвало. На 30. септемврий рускиятъ царъ пристига въ Виена, а на 2/3 октомврий въ срещата на двамата владѣтели въ Мюрцшегъ бидоха възприети точкитѣ на Мюрцшегското съглашение. Австрия и Русия се споразумѣха въ туй, щото каквито и да е териториялни промѣни на Балканитѣ по възможностъ да се отложатъ. Християнинъ губернаторъ не се предвидѣ, а само двама тѣй нареч. цивилни агенти; прие се и въвеждането на една македонска жандармерия съ европейски офицери; Турция се задължава да разпустне резервиститѣ (илавѣ); налага ѝ се още да не смѣе да си служи съ башибузукъ. Английскитѣ предложения отъ 29 септемврий не се възприеха; тѣ бѣха подкрепени само отъ Италия. Но и това, що се постигна въ наложѣнитѣ Мюрцшегски реформи, значително се дължи на английско влияние. Тѣ се критикуваха отъ много страни като недостатъчни. Преди всичко Англия и Италия искаха да се отиде по-нататъкъ; и дветѣ желяеха да си осигурятъ по-предно положение. „Известно е, казва авторътъ, че Гераания и този пътъ се държеше настрана. Тя съ своята платоническа любовъ къмъ турцитѣ пакъ се намѣри въ неблагоприятно положение; като се държеше по възможностъ по-назадъ, едва ли даде и морална поддръжка на Турция, а само препоръчваше лоялно изпълнение на поетитѣ реформи (81).

Съ голѣма опоритостъ Турция е водѣла отстъпателната си борба срещу наложѣнитѣ ѝ реформи. Повече не е можела да стори. Хилми паша бѣ казалъ, че е по-добре Македония веднага да се отстъпи, отколкото да се приематъ условията на реформената програма. Султанътъ въ стѣснението си е апелиралъ предъ Англия, да не подкрепя една политика, въ основата си неприятелска на мюсюлманското племе. Англия е възразила, че турското правителство е длъжно да въведе реформитѣ, че това е цената за

унищожението на Санстефанския договоръ и че тя се вижда принудена противъ волята си да настоява за изпълнението имъ, отколкото да се обляга на празни обещания. По поводъ на загатването за „цената срещу Санстефанския договоръ“, авторътъ отъ своя страна духовито забелязва: „При което Англия получи за себе си островъ Кипиръ!“ (83). Предвиденитѣ цивилни агенти, споредъ автора, сж били тъй да се каже само съвестта на Европа. Забележително е, че тогава Германия, поканена да изпрати офицери за опредѣленъ секторъ въ македонската жандармерия, се отказа отъ това си право, а единствениятъ германски офицеръ, майоръ фонъ Алтенъ, приелъ само да ръководи жандармерийското училище въ Солунъ.

Мюрцшегската програма, въ своята цѣлостъ, се указва и въ очитѣ на българското правителство несполучлива, защото контролътъ бѣ въ ржцетъ на Австрия и Русия, представявани отъ двамата цивилни агенти. Погрѣшно е отъ автора (който цитува V. Antonoff, Bulgarien, Berlin, 1917, стр. 16), че тѣзи реформи народътъ въ Македония нарекълъ „пждарски“ („padarski“), което споредъ автора значело ужъ „реформици“ (Reförmchen), защото това подигравателно название се отнася до февруарскитѣ реформи отъ 1903 год.

Съ огледъ къмъ същественитѣ слаби страни на Мюрцшегскитѣ реформи, авторътъ счита за заслужващи особено внимание тогавашнитѣ изявления на Вътрешната макед. организация, въ които се настоява за автономия на Македония. Заключение то Организацията е, че реформитѣ сж мъртвородени, неудържими. „И въ действителностъ, казва авторътъ, излѣзе, че ролитѣ на цивилнитѣ агенти и на малцината европейски офицери се указаха по-вече или по-малко фиктивни. Италянецътъ Синьорели (Signorelli) поиска да го отзоватъ и се завърна съ разбити илюзии назадъ въ Италия. Следъ всичко туй чудно ли е, че народното българо-македонско движение (die nationale bulgarisch-mazedonische Bewegung) не преустанови борбата си?!“.

Вътрешното съпротивление на Портата не е засилвало вѣрата въ ефикасността на реформитѣ. Лордъ Лансдау изказалъ съжаление заради бавния имъ напредъкъ въ писмо отъ 24. XII. 1903 г. до О'Коноръ. Постепенно презъ следната година изчезвало и изолираното действие на Русия и Австрия, а на тѣхно мѣсто се явяватъ европейскитѣ сили. Само Германия се е мжчала да спаси своето туркофилско положение. Презъ 1904 година българското правителство пакъ намѣрило за по-изгодно да се споразумѣе направо съ Турция, съ която отношенията станали твърде натегнати. Спогодбата се сключва на 8. IV. с. г., която се е подкрепяла и отъ Германия. Въ май 1905 г. подписанитѣ Берлинския договоръ Сили даватъ една по-остра нота на Турция по финансови въпроси касателно Македония. Германия пакъ само е съветвала да се приематъ, обаче не взела участие въ полза на английското предложение да се направи флотска демонстрация. „Германия изобщо играеше ролята на приятелка на Турция, безъ да може сериозно да бжде такава, а при агресивнитѣ постѣпки на Силитѣ тя се държеше въ бездействие на страна и се плъзгаше (schlitterte) срѣдъ мировитѣ политически кон-

трасти, които се създаваха около Балканския въпрос. Според автора около македонския въпрос въ сжщност само се е разигравала борба за надмощие между великите сили; македонският въпрос си остава една национална трагедия, която сега нѣмците съ по-ясни очи могат да виждатъ.

Л. Милетичъ.

Alfred Rappaport, Mazedonien und die Komitadschis (печ. въ „Berliner Monatshefte für internationale Aufklärung“ (Berlin, August, 1930. 731—747).

Бившиятъ австроунгарски генераленъ консулъ въ Скопје Алфредъ Рапапортъ, за чието ценно съчинение върху Македония „Въ страната на мъчениците“ (Au pays des martyrs, 1904—1909) е даденъ подробенъ рефератъ отъ проф. Романски въ кн. 2. год. III. на Макед. Прегледъ (150—162), сега е обнародвалъ въ гореозначената статия сбитъ откъслекъ отъ своите спомени върху Македония въ видното „Берлинско месечно списание за международно освѣтление“. Главната тема на автора, чиито данни като на непосредственъ очевидецъ, живѣлъ въ Македония, си запазватъ цена на исторически документъ, състои въ задачата му да обясни появата и дейността на въоръжените македонски борци, които минаватъ и подъ даденото имъ отъ турците име „комитаджии“, име, на което заинтересуваните противници на свободата на Македония всѣкакъ се стремятъ да придадатъ одиозно значение на неполитически бандити. Рапапортъ исторически подхваща въпроса по-отдалечъ — отъ 70-те години на миналия вѣкъ, когато победоносно се завърши четиридесетгодишната борба на българския народъ за църковна самостоятелност. Берлинскиятъ договоръ е сѣдбоносното нещастие, което се разрази върху Македония и стана източникъ на всичките по-нататъшни нейни злочестини. Авторътъ се старае да смекчи упрѣците, които все пакъ не безъ основание се хвърлятъ противъ Австрия заради пакостното дѣло на Берлинския конгресъ, което извърши спрямо България и частно спрямо Македония, ако и да е важно, което авторътъ твърди, че и безъ съучастието на Австрия надали е щѣла Англия да допусне да се осъществи Санстефанска България. При все това Р. признава, че австрийската дипломация много е сгрѣшила, че подкрепи Сърбия да се простре въ български земи дори до Пиротъ, че тя въ австро-унгарско-сръбския таенъ договоръ отъ 1881 г. остави свободни ръце на Сърбия да се простре на югъ, а въ сжщия договоръ, подновенъ въ 1889 год., даже изрично било казано: „въ посока на Вардарската долина, доколкото позволяватъ обстоятелствата“. Нататъкъ на кратко се изтъкватъ главните етапи въ развитието на македонския въпросъ отъ 1880 год. насамъ, новия факторъ въ балканската политика — Вътрешната македонска революционна организация и нейните строги наказателни методи, бра̀тоубийствата между самите македонци и пр. „Но, казва авторътъ, въ всичко туй криещето се страшно обезценяване на човѣшкия животъ не може отъ друга страна да ни спре да установимъ, че едва ли въ

нѣкое друго революционно движение могатъ се намири толкова голѣмо отечестволюбие и самопожертвователностъ, храбростъ, издържливостъ, геройство и юнашка смѣлостъ, колкото въ македонското. Както откъмъ тая страна тъй сжщо и въ точността (Präzision) на подготовката си Илинденското въстание презъ августъ 1903 бѣ и си остава единствено въ рода си (Unikum).“ Авторътъ по-нататътъ говори за реформената акция въ Македония, за Мюрцшегскитѣ реформи и дипломатическитѣ задкулисни козни на Великитѣ сили, за младотурцитѣ, за Балканския съюзъ 1912 г. и последвалата война съ Турция, за измѣната на съюзницитѣ на България заедно съ Ромъния, за междусъюзнишката война и Букурещския миръ 1913 г., за сръбскитѣ дракновски мѣрки въ заетата отъ сърбитѣ Македония. Въ заключение се казва: „Въ свѣтовната война Македония първо бѣше цената, съ която Тройниятъ съюзъ се надѣваше да спечели България, следъ това скалата, о която този планъ се разсипа, надеждата, която съюзи България съ Централнитѣ сили и най-сетне бойното поле, на което тази надежда се разби.“

Петъръ Ст. Тасевъ, капитанъ О. З., На Битолския фронтъ съ 6-а пех. Бдинска дивизия въ свѣтовната война 1915—1918 год. Зайчаръ—Планиница—Чеганъ—Кенали—Червена стена. Съ 8 фотогр. снимки и 4 карти. София, 1929, 8° 80, цена 30 л.

Авторътъ на тази сериозна книга, самъ участникъ въ голѣмитѣ боеве на битолския фронтъ, за които е водилъ дневни бележки, попълнилъ ги сетне възъ основа на запазени военни доклади, е успѣлъ, безъ каквато и да е афектация, съ спокойно, чисто обективно изложение на обилень достовѣренъ материалъ да изрисува твърде жива картина на страшнитѣ и сжщевременно величествени кървави подвизи на нашитѣ бойци срещу много по-силния неприятель; картина, която дълбоко покъртва читателя и му оставя неизгладимо впечатление. Книгата на Ремаркъ за борбата на западния германски фронтъ направи сензация у всички, които не сж имали сжщинско понятие за страхотитѣ на свѣтовната война. И описанието на военнитѣ действия въ книгата на Тасевъ, ако и да не е предадено въ забавителна форма, е отъ естество силно да увлича, а ефектътъ му у българския читателъ е не само извънредно покъртителень, но и положителень, защото героитѣ сж български войници, които се биятъ за отечественъ идеалъ съ неизвестно на европейския войникъ себеотрицание — при мжченическа обстановка, лишени до неимовѣрностъ отъ достатъчна храна, облѣкло и санитарни грижи при особено дивитѣ условия на бойната мѣстностъ и липсата на съобщителни сръдства. Нашитѣ читатели, които ще прочетатъ книгата на Тасевъ, тепърва ще иматъ чрезъ конкретни образи по-ясно понятие за страшнитѣ жертви, които българската войска е дала на македонския фронтъ презъ свѣтовната война и ще разбератъ дълбокитѣ корени на моралнитѣ връзки, които следъ тая война свързватъ България съ Македония.

Описанието почва съ действията на 6-тата пех. дивизия срещу Сърбия откъм Тимошката долина през октомври 1915 г. След успешно преследване на неприятеля, дивизията настъпва по фронта между Паракин и Алексинец към Мрамор и Прокупле, гдето след това е била смѣнена от германците. До намѣсата на Ромъния въ войната 6-та пех. дивизия действува въ долината на Струма и политѣ на Бѣласица, следъ което частъ отъ нея се прехвърля въ Добруджа и влиза въ състава на третата армия, а наскоро нейни части се отзоваватъ и на битолския фронтъ. Авторътъ подробно съобщава за участието на така прѣснатитѣ части на 6-та дивизия на три-четири страни по бойното поле до отстъпването на Битоля, непосредствено надъ която къмъ края на ноември 1916 г. се установява новата българско-германска отбранителна линия. Отъ частъ III нататъкъ вече захваща подробното описание на епическитѣ боеве, водени отъ позицията Червената стена, К. 1248 презъ 1916, 1917 и 1918 год. Съ силно душевно напрежение читателятъ следи описанието на боеветѣ на 15 мартъ 1917 г., боя при Снѣгово, боеветѣ на 17, 18, 19 и 20, 26 мартъ, боеветѣ за ново завладяване на Червената стена и пр. до края на войната, до 23 септември, когато се е получила общата печална заповѣдъ за отстъпление.

Заслужва да се отбележатъ въ полза на книгата твърде хубавитѣ репродукции на фотографиитѣ, отпечатани на хромова хартия и представляващи генералъ Хр. Поповъ, началника на 6-та пех. Бдинска дивизия, офицеритѣ отъ щаба на дивизията; Червената стена, гледана отъ Перистеръ; землянкитѣ на „Опълченската висота“; батарея отъ 12 артил. полкъ въ време на стрелба; офицеритѣ отъ 12 артил. полкъ; окопи на 15 пех. Ломски полкъ на Червената стена.

† **Пловдивски Максимъ, Автобиография и спомени.** София, 1930, фолио, 236. Ц. 80 лева.

Негово Високопреосвещенство пловдивскиятъ митрополитъ Максимъ (род. въ 1850 г. въ с. Орѣшакъ до Троянския манастиръ) добре е сторилъ, че въ преклонната си възраст, когато множеството негови почитатели се готвятъ тържествено да чествуватъ 80-годишнината му, е успѣлъ да напише своето животописание, богато съ спомени отъ полувѣковната си разнообразна и родолюбива дейность. Голѣма частъ отъ книгата заематъ и „Приложенията“, съдържащи беседи, писма и служебни доклади на автора, нѣкои отъ които сж важни документи отъ общественъ интересъ. Изданието е разкошно, изпъстрено съ педесетина хубави снимки, портрети на автора отъ детинството му до сега и др. Подробната биография на автора ни разкрива културно-просвѣтното състояние на България подъ тогавашна Турция и се чете съ любопитство като образна българска история отъ онова време. Животътъ на Негово Високопреосвещенство прехвърля освободителната руско-турска война и е свързанъ съ всичкитѣ ни по-важни национални събития въ наши дни. Митрополитъ Максимъ е заемалъ и най-високото мѣсто въ църковната ни иерархия като председателстващъ българския Св. Синодъ. Много страници на книгата иматъ непосредствено отношение и къмъ Македо-

ния, въ която митрополитъ Максимъ и самъ известно време е прекаралъ въ качество на български скопски владика и лично е билъ въ съприкосновение съ засилената тогава сръбска пропаганда и нейнитѣ пакостни за българщината домогвания съ всички позволени и непозволени сръдства. Митрополитъ Максимъ бѣ изпратенъ въ 1892 г. отъ екзархията да смѣни тамъ българския митрополитъ Теодосий. Интересенъ е текстътъ (въ бълг. преводъ) на издадения тогава султански бератъ, въ който изрично се казва, че въ скопската епархия нѣма друга християнска община освенъ българската. Въ главата „Скопски митрополитъ“ (43—53) има любопитни подробности за тогавашното състояние на духоветѣ въ Македония, за отношенията на турскитѣ власти спрямо българитѣ. За жалостъ митрополитъ Максимъ не е ималъ достатъчно силна подкрепа по-дълго да издържи въ разгорещената македонска духовна атмосфера и да се бори на два-три фронта, защото е ималъ противъ себе си и силния валия Хафузъ паша, та следъ три години — въ 1895 г. се е принудилъ да напусне Македония. Въ приложението сж препечатани спомени, по-рано обнародвани, относещи се къмъ пребиванието му въ Македония — „На пѣтъ за Скопье, при Солунския валия“ (стр. 150—152) и „Сръбската пропаганда въ Скопско“ (152—161), въ които сж изнесени характеристични примѣри отъ борбата на македонскитѣ българи съ сърбитѣ.

Отъ по-сетнешната дейность на автора като пловдивски митрополитъ особено сж интересни сведенията, които се даватъ върху опититѣ да се покрѣстятъ българскитѣ помаци въ Родопската частъ на епархията. Починътъ, да се тури въ действие осъществяването на идеята да се поврѣнатъ помацитѣ въ християнската вѣра презъ време на балканската война 1912/13 година, е билъ на митрополитъ Максимъ, както той самъ изповѣдва (64 стр.). Подробности съ твърде интересни снимки по тая печално завършила се акция, която се води твърде неумѣло и безтактно, сж дадени на стр. 63—71. — Отъ най-новитѣ спомени на автора особено любопитенъ е разказътъ му, какъ членоветѣ на българския Св. Синодъ сж посетили лично въ село Славовица бившия тогава министъръ-председателъ Ал. Стамболийски. Отъ разказаното тамъ (182—185) съ очудване се вижда, до каква степенъ тогавашниятъ суровъ режимъ въ България е билъ успѣлъ да всѣе страхъ и у най-висшитѣ представители на бълг. Църква, отишли низкопоклонно да се молятъ на все-силния земеделчески министъръ.

Родопски прегледъ. Двомесечно илюстрирано списание за миналото, настоящето и бъдещето на Родопитѣ. Редактира Никола Жаловъ. 1930. Книга 5 и 6. Декемврий.

Въ последната двойна книжка, съ която се завършва първата годишнина на това списание, виждаме, че то се развива въ посока да се дава по-вече мѣсто на етнографския отдѣлъ. Въ тази книга сж обнародвани интересни народни пѣсни и народни мелодии. Ако въ втората си годишнина списанието се засили въ това отношение, то ще запълни една празнина, която твърде се чувствува, откакъ

престана да излиза „Родопски напредък“ на Ст. Шишковъ. Родопитѣ има тепърва да се проучватъ въ етнографско отношение, тѣ сж богати съ езикови и фолклорни особености. Родопската областъ, непосредствено географски свързана съ старобългарската кирило-методиевска родина, представя за насъ специаленъ наученъ интересъ. Желателно е само редакцията на списанието да обърне по-сериозно внимание, щото изнасянитѣ печатно народописни материяли да се предаватъ по-точно, що се отнася до народния говоръ, следователно и да бждатъ записани по възможностъ съ фонетиченъ правописъ. Хубава е фотографската снимка на родопчанинъ и родопчанка въ типична българска носия отъ срѣднитѣ Родопи. Интересни сж и 5-тѣ пѣсни съ народни мелодии, нотирани отъ Б. Тричковъ и Ст. Семерджиевъ. И по съдържание пѣснитѣ заслужватъ внимание, макаръ че езикътъ не до тамъ точно е предаденъ. Тѣ сж записани въ Павелско, гдето се говори тѣй нареченото отъ мене наречие на Ропката (вж. у мене „Die Rhodopemundarten der bulgarischen Sprache“), гдето *ä* е рефлексъ на староб. *ъ*; *ъ* вм. староб. *ъ-ж* подъ ударение и *а*, когато сжщитѣ гласни сж безъ ударение и пр. Затова не бива да се употребява изключително книжовниятъ правописъ, когато се изнасятъ фолклорни материали. Освенъ това е необходимо да се отбелязва и ударението споредъ народния говоръ. Пожелаваме успѣхъ на списанието.

Родина. Списание на македонската младежъ. София, год. V. Декемврий 1930 год.

Списанието на македонската младежъ „Родина“ постепенно се подобрява, като донася покрай популярни статии, засѣгащи македонския животъ, и белетристични произведения на млади писатели-македонци, още и по нѣкои интересни приноси къмъ историята и етнографията на Македония. Въ последния декемврийски брой покрай хубавитѣ илюстрации „Македонка“ отъ Наталия Футекова и изгледъ на гр. Кратово, е дадена подъ насловъ „Единъ отъ малцината“ интересна биография (съ портретъ) на свещеникъ Иванъ п. Николовъ, роденъ на 1853 г. въ с. Тетово (Неврокопско), гдето е билъ и първиятъ учителъ и единъ отъ първитѣ народни дейци. Заслужава особено да отбележимъ статията на Йосифъ Чешмеджиевъ „Македонскитѣ коледни пѣсни“. Цитувани сж и нѣколко коледни пѣснички, които по коледа пѣе група младежи по домоветѣ. Най-любимата коледна пѣсень въ Македония е (предадена по деоърски говсръ):

Сива, сива голѣбице
Дека си се осивила?
— Тамо горе на бел Дунав.
Шчо ѳмаше, шчо нѣмаше?
Злата чаша и каната

Да служиме мала бога,
Мала бога, божикъова.
Божик ми е на нѣбеси
Слава му е по свѣ земя.
— Али ке даете али не?

Има и хумористични детски коледни пѣсни.

La Jeune Macédoine. Revue mensuelle. Organ de l'Union des associations d'étudiants macédoniens à l'étranger. Première année № 1. 15 Janvier, 1931. Paris.

Току що е излъзъл на французки първият брой отъ гореозначеното ново списание, органъ на Съюза на македонскитѣ студенти въ чужбина, който посрѣщаме съ голѣмо задоволство като признакъ на повишенъ родолюбивъ стремежъ на македонската академична младежъ да запознава чуждия свѣтъ съ своята родина, Македония. Списанието излиза месечно на голѣмъ фолио-форматъ. По срѣдата на твърде вкусно изработена корица личи хубава снимка на Солунъ, гледанъ откъмъ пристанището. Първата статия „Нѣколко думи върху историята на Македония“, отъ г. Леонъ Ламушъ, на кжсо но изчерпателно запознава читателя съ най-важнитѣ историко-политически моменти до 1919 години. Даденъ е и образъ на Ламушъ. Стихотворението на П. Яворовъ „Бѣжанци“, сполучливо преведено на французки отъ Г. А. Дзивговъ, е тъкмо на мѣсто въ този първъ брой на списанието. Подъ стихотворението е вмѣстена репродукция на трогателна рисунка, представяща група окаяни македонски бѣжанци въ стремителенъ бѣгъ заедно съ челядта си и това, що може набързо да се помъкне отъ покщнината. Рисунката е отъ даровития нашъ художникъ Х. Калъчевъ. Редакцията е намѣрила за полезно да препечати една моя статия, писана и публикувана непосредствено следъ печалния край на свѣтовната война, съдържаща мнения на най-виднитѣ слависти върху езика на македонцитѣ. Види се, поради липса на нѣкои знакове за славянски звукове въ печатницата не точно сж предадени съ латиница нѣкои имена като Jagić в. Jagić и др. Несполучливо е направено малкото клише на стр. 9 подъ текста, въ което грубо сж предадени старобългарскитѣ кирилски букви ъ, ѣ, я, л, щ, ж, ю, ѣ, ц, ч, ѡ. Дадена е и извадка отъ съчинението на К. Струпъ „Юридическото положение на македонцитѣ въ Югославия“, а сжщо тъй и покъртителниятъ апелъ на македонката-студентка госпожица Гена Велева, избѣгала отъ Скопье поради сръбския тероръ. Госп. Никола Коларовъ въ една интересна статия излага историята по въпроса за приемането на македонскитѣ студенти въ международната конфедерация на студентитѣ, повдигнатъ на конгреса въ Брюкселъ презъ 1930 г. Интересни сж и подобранитѣ редъ мнения върху Македония на видни чужденци — Викторъ Берардъ, Лудовикъ Нодо, Раулъ Монмарсонъ, Раулъ Лабри. В. Чърчилъ, И. К. Бредероде, Алфредъ Рапапортъ, Люборъ Нидерле, С. Евелпиди. Желаямъ дълъгъ животъ и пълненъ успѣхъ на новото македонско списание.

Л. М.

Résumés des articles de la revue.

L. Milétitch, Au sujet de la coutume bulgare „sloujba“ et de la coutume serbe „slava“.

Dans son ouvrage sur la population bulgare de la région de Tétovo intitulé „le Polog“, M-r le professeur A. Sélichtchev démontre qu'un lien étroit existe entre la coutume bulgare „sloujba“ et la coutume serbe „slava“ et que, malgré des différences d'importance secondaire dans les détails des rites, on ne peut, du point de vue scientifique, examiner la „slava“ serbe que les Serbes nomment aussi „le nom de baptême“ séparément de la „sloujba“ — coutume familiale bulgare. C'est en vain que du côté serbe on continue à attribuer à la „slava“ une signification ethnique en la considérant comme l'indice qui distingue nettement les Serbes des Bulgares. Sous ce rapport, le Serbe Vladislav Skaritch a des opinions relativement plus modérées; dans son ouvrage „Les origines de la coutume du nom de baptême (la slava)“ il démontre que cette coutume a pris naissance sur les rives de la mer Adriatique où les Serbes ont été soumis à la forte influence civilisatrice romane, surtout à celle de l'Eglise catholique, de sorte que cette coutume a été d'abord adoptée par les Serbes catholiques de cette région.

M-r Milétitch trouve admissibles la plupart des preuves de M-r Skaritch au sujet de la relation qui existerait entre les fêtes des sanctuaires et la célébration de la „slava“, primitivement par des villages entiers comme la fête du sanctuaire, générale pour tout le village, et, plus tard, par des familles distinctes. Ceci est confirmé dans l'ouvrage de M-r Sélichtchev par l'examen de l'évolution de la coutume analogue bulgare „la sloujba“. Mais d'après M-r Milétitch, précisément parce que M-r Skaritch a négligé de remarquer l'analogie entre la coutume serbe et la coutume bulgare il a été chercher très loin et en vain l'origine de la „slava“, jusqu'aux rives de l'Adriatique chez les Serbes catholiques. Si M-r Skaritch avait examiné avec l'attention qu'elle mérite la „sloujba“ bulgare, dans le cérémonial rituel de laquelle il y a tant d'analogies avec celui de la „slava“ serbe, il n'aurait pas attribué une si grande importance à l'influence de l'Eglise romane, alors que la question pourrait être expliquée d'une façon beaucoup plus admissible par une autre influence — l'influence grecque. A l'appui de son opinion, M-r Milétitch donne de son côté une preuve extraite d'un monument littéraire bulgare du XVIIIe siècle basé sur une source grecque; il cite un passage intéressant du „Damaskin de Svichtov“ (d'après un manuscrit de 1753) publié par lui et où il est ouvertement parlé de la „sloujba“ familiale avec le repas rituel caractéristique auquel Skaritch attache

une grande importance, car il le considère comme une imitation du festin romain (convivium, cena). M-r Milétitch indique les rites caractéristiques de la „sloujba“ en Bulgarie, parmi lesquels le repas auquel le maître de la maison invite ses parents et ses amis représente le moment central, le moment le plus intéressant de la fête.

La „sloujba“ familiale qui est célébrée dans les contrées bulgares comprend dans son rituel des éléments qui lui sont communs avec la „sloujba“ du village ou „sloujba“ de l'église: chaque famille fête son saint, son protecteur; on sacrifie un animal (un veau, un bouc, un agneau); on prépare des pains rituels spéciaux, ornés de desseins (les ainsi nommés kolak, kolatch, bogov hleb, etc.) et un plat de grains de blé bouillis et sucrés (le „kolivo“); on fait brûler de l'encens; le jour de la grande fête on prépare la table: le prêtre vient, il encense les plats, il coupe le pain béni, il l'aspersion de vin; on reçoit des visites pendant toute la journée.

D'après Skaritch, chez les Serbes la coutume de la „slava“ qui à l'origine était une coutume ecclésiastique a passé plus tard dans les familles. Il y a eu aussi chez les Serbes l'habitude de donner aux enfants pour prénom le nom du saint de la „slava“ et de là est venu plus tard la coutume de célébrer la fête onomastique de la même façon que la „slava“ familiale. C'est évidemment de là que tire sa source, chez les Serbes, la désignation „jour de baptême“ au lieu de „slava“. Dans quelques régions, dans la „sloujba“ familiale bulgare on attache également de l'importance à la fête onomastique du plus ancien membre de la famille. Pour confirmer cela, M-r Milétitch cite un passage extrait du monument mentionné et traduit de l'original grec où est décrit la „sloujba“ en l'honneur de S-t Georges, telle qu'on la célèbre aussi en Bulgarie. Ce passage contient, dans le „Sermon sur S-t Georges“, un récit où il est conté comment un jeune soldat qui se trouvait en captivité loin de son lieu natal, le jour de la S-t Georges, grâce au saint, brusquement et miraculeusement, a été transporté dans son foyer au moment où ses parents célébraient la coutume de la „sloujba“. M-r Milétitch fait ensuite un parallèle entre la „sloujba“ et la „slava“ au point de vue des moments caractéristiques de leur célébration, parallèle qui confirme leur origine commune. En Bulgarie, au cours des derniers siècles, la „sloujba“ familiale disparaît peu à peu en tant que coutume observée par toute la nation et cède la place aux grandes fêtes et assemblées en l'honneur d'une église ou d'un monastère (les panaïrs). Au contraire, chez les Serbes, cette coutume a été conservée et même s'est ancrée plus fortement comme fête familiale. La vitalité de cette coutume chez les Serbes est sûrement due à l'organisation familiale „la zadrouga“ si développée chez eux jusqu'à tout récemment. En Bulgarie, cette même „zadrouga“ appelée ici „bachтина“ a commencé plus tôt à tomber en décadence. Dans les régions de la Bulgarie où existent encore des vestiges plus importants de cette institution familiale, la coutume de la „sloujba“ familiale est aussi plus fidèlement observée.

A. M. Sélichtchev, I. C. Iastrébov et la Macédoine (en russe).

I. C. Iastrébov, consul russe en Macédoine (à Pristrène) et en Vieille Serbie, a publié en 1886 un recueil intitulé „Coutumes et chansons des Serbes de la Turquie“ (en langue russe) où il lance l'idée que les Bulgares de la Macédoine sont des Serbes. Cette opinion évidemment tendancieuse de Iastrébov a provoqué une série d'objections sérieuses de la part de slavistes notoires dont M-r Sélichtchev cite les noms dans l'introduction de son article. Dans la seconde édition du même ouvrage, parue en 1889, Iastrebov s'efforce de défendre encore plus obstinément, à l'aide de matériels folkloriques complémentaires recueillis en Macédoine et en Vieille Serbie, la thèse selon laquelle les Macédoniens sont des Serbes. M-r Sélichtchev, en rappelant cette opinion de M-r Iastrébov, présente maintenant un nouveau document qui prouve que la conviction intime de Iastrébov, qui, en sa qualité de consul russe, a soutenu officiellement la dite opinion, a été en réalité toute autre et conforme à la vérité, notamment que les Slaves de la Macédoine sont des Bulgares. Iastrébov, lui-même, avoue cela dans un de ses rapports consulaires confidentiels, daté du 5 juillet 1879 et adressé au directeur du département asiatique. Ce rapport a été maintenant découvert par M-r Sélichtchev dans les archives russes du Ministère des affaires étrangères. Dans son rapport, Iastrébov parle du mouvement albanais et de l'orientation de la politique russe en ce qui concerne la question albanaise. Il y définit également les devoirs du représentant diplomatique de la Russie en Macédoine. Ici aussi, Iastrébov exprime ses idées au sujet de la Macédoine et de la Bulgarie et ce ne sont absolument pas les mêmes que celles qu'il soutient, sous une forme polémique, dans la seconde édition de son recueil parue dix ans plus tard (en 1889). M-r Sélichtchev cite le passage suivant extrait de ce rapport secret de Iastrébov:

„Notre agent à Ianina ne doit pas réagir contre la tendance des Grecs à s'annexer la région des Tosques (dans l'original russe „la Toskania“) jusqu'à la rivière Chkoumba. Je ne comprends pas pourquoi nous refuserions aux Grecs une aide morale à leurs aspirations? Il me semble qu'il serait beaucoup mieux pour nous si, précisément, les Grecs gagnaient l'Epire et la Thessalie avec notre aide morale au lieu que ce soient les Italiens qui nous sont tout à fait étrangers. Car il ne faut pas nier que la mission de la Grèce consiste dans l'extension de ses frontières au nord où vit un peuple de même race que le sien. Une grande partie des Tosques parlent le grec comme des Grecs et, d'autre part, la langue même des Tosques contient un immense nombre de mots grecs. Pourquoi, se demande-t-on, devons-nous les empêcher d'atteindre leurs buts? A l'ouest, bien entendu, ces aspirations des Grecs doivent être limitées. La Grèce ne doit pas émettre des prétentions sur des régions où commence déjà la population bulgare. Notre agent est obligé de s'efforcer de calmer les passions de la population, excitées par suite de la guerre qui a eu une issue malheureuse pour les musulmans; il devra tâcher d'augmenter le nombre et la qualité des écoles en Macédoine et à Déber; il devra par l'intermédiaire des personnes dévouées dont il dispose, donner au peuple l'espoir d'une union avec la Bulgarie, qui, tôt ou tard, devra être faite par la principauté actuelle (bulgare), la Roumélie et la Macédoine.“

N. P. Blagoev, Le tzar bulgare Roman.

Le tzar bulgare Roman est un personnage historique très intéressant mais peu connu. Il a longtemps régné sur la Bulgarie et cependant l'histoire ne le met pas au nombre des souverains bulgares. Le tzar Roman non seulement a rétabli dans son intégrité l'Etat bulgare de Siméon, mais il l'a encore élargi. Ses aspirations étaient vastes, mais, malheureusement, les forces intellectuelles, culturelles, matérielles et physiques dont il disposait n'étaient pas suffisantes pour leur réalisation. Cependant le tzar Roman a travaillé infatigablement pendant plus de vingt ans dans ce but. La ville macédonienne de Skopje (Uskub) a été sa capitale et son activité s'est déployée principalement en Macédoine; c'est pourquoi cette dernière dans son époque et plus tard aussi a porté, à l'exclusion de toute autre, la désignation la „Bulgarie“. Pourtant, dans la littérature historique, jusqu'aujourd'hui encore, il n'existe pas de monographie spéciale sur le tzar Roman et son œuvre. M-r Blagoev s'est donné pour tâche de remplir jusqu'à un certain point cette lacune.

Il existe des informations historiques sur le tzar Roman aussi bien dans les sources bulgares que dans les sources étrangères dont les plus importantes sont les obituaires des tzars bulgares, la „bulle de Virpin“ bulgare, de même „la bulle de Virpin“ serbe, les chroniqueurs byzantins Ioan Skilytzès et Ioan Zonara, l'évêque de Dévol — Mihaïl, les historiens arabes Iahia d'Antioche et Al. Makin et l'historien arménien Stéfan de Torone Assohik. M-r Blagoev donne quelques brèves précisions sur ces sources et passe à son thème: la vie et l'œuvre du tzar Roman, fils du tzar bulgare Pierre I et de la tsarine Maria, fille de l'empereur byzantin Christophore Lakapik. En se basant sur les anciennes sources historiques et en prenant en considération la littérature historique relative à cette question, M-r Blagoev expose la vie du tzar Roman depuis les premières informations s'y rapportant. La date exacte de la naissance de Roman n'est pas établie, mais du fait que c'est en l'an 971 que le jeune prince et son frère le tzar Boris II furent amenés à Constantinople par l'empereur Tzimiscès et en se basant sur quelques autres données, M-r Blagoev conclut que Roman est né au début de la seconde moitié du X siècle.

M-r Blagoev terminera son étude dans le prochain numéro de la Revue Macédonienne.

Hr. Tchotchkov, Salonique dans l'histoire de la Bulgarie Aperçu historique.

L'auteur de cette étude s'est proposé pour but de jeter un coup d'œil critique sur les informations historiques relatives aux aspirations du peuple bulgare dans le passé — depuis le commencement de leur histoire jusqu'à l'arrivée des Turcs dans la Péninsule balkanique — à conquérir Salonique, et d'établir si les Bulgares ont été, de fait, maîtres de cette importante ville macédonienne, ne serait-ce que pendant une courte période. Les informations historiques sur ce sujet sont contradictoires et peu claires et c'est pourquoi dans l'historiographie bulgare aussi les opinions relatives à cette question sont différentes. Salonique a été continuellement menacée de l'invasion des

slaves établis autour d'elle, car, à chaque poussée du nord, ils ont de leur côté exercé une pression sur la ville qui toujours s'est défendue opiniâtrement. M-r Tchotchkov, en se basant sur les ouvrages spéciaux traitant cette question, étudie, à partir de l'année 559, les essais des slaves bulgares, à différentes époques, pour conquérir Salonique. La première expédition plus sérieuse et couronnée de succès de l'Etat bulgare pour pénétrer plus avant en Macédoine a eu lieu à l'époque du roi Boris, de 854 à 860. Le tzar Siméon dirigea ses regards vers la région de Salonique pour pouvoir soumettre complètement les tribus slaves sur le cours inférieur des fleuves de la Strouma et du Vardar. A cette époque—vers l'an 904—les Arabes, eux-aussi, assaillirent Salonique. M-r Tchotchkov s'arrête plus en détail sur le rôle de Siméon en relation avec cet événement; le résultat fut que la frontière de l'Etat bulgare se rapprocha tout près de Salonique — fait qui est, entre autre, prouvé par l'inscription découverte sur la borne limitrophe près du village de Narech, à 22 kilomètres au nord de Salonique. Cependant, cette ville est restée en dehors des frontières de la Bulgarie, aussi bien alors que plus tard à l'époque du royaume occidental de Bulgarie, sous le règne du tzar Samouïl, quoiqu'elle ait été à ce moment sérieusement menacée par les Bulgares, surtout au moment où Péter Déliane envoya contre elle une forte armée, commandée par Agoustiane.

Plus tard, le tzar bulgare Kaloyan continua la même politique d'aspiration vers Salonique. Le tzar bulgare qui eut le plus de succès dans cette politique fut Assène II. Cependant a-t-il réellement conquis Salonique? Sur cette question il existe un désaccord parmi les historiens. Tandis que les uns soutiennent que le tzar Assène régna pleinement sur la ville d'autres admettent que celle-ci fut seulement la vassale du tzar bulgare et les troisièmes nient l'un et l'autre. M-r Tchotchkov s'arrête plus longuement à cette question et fait la critique des trois opinions. Dans sa conclusion il présente de son côté des arguments en faveur de la seconde opinion, notamment que Salonique aurait été seulement la vassale du tzar Assène II. Ceci s'accorde avec le fait historique que, sous le règne de ce souverain, la frontière sud-ouest de la Bulgarie commençait à l'embouchure de la rivière Dévol, se dirigeait en amont de celle-ci droit vers le Vardar, traversait le Vardar au nord de Salonique et de là descendait vers l'embouchure du fleuve de la Maritza près d'Enos et, plus loin, le long de la rivière Ekréné parvenait à Midia sur la mer Noire.

A. M. Sélichtchev, Les relations entre les Grecs et les Bulgares en Macédoine au cours de la période 1870—1883. Avec des documents et des rapports consulaires. (En russe).

On n'a pas encore étudié à fond les rapports bulgaro-grecs suscités par les questions ecclésiastiques-nationales en Macédoine et qui représentent une manifestation éclatante d'un côté des aspirations ethniques, sociales et en partie politiques de la population bulgare et de l'autre du hiérarchisme grec. Pour pouvoir saisir sous toutes leurs faces ces rapports, il sera nécessaire de rechercher et d'étudier de nouveaux documents inédits. M-r Sélichtchev communique des documents de ce genre extraits des rapports

consulaires, conservés dans les archives du Ministère des affaires étrangères russe. Il cite textuellement 13 rapports consulaires écrits en russe et en partie en français.

Les quatre premiers documents émanent du consulat russe de Ianina et sont datés des années 1870 et 1872 à 1874.

1. Le premier document est un rapport secret du consul Léontiev sur ses entretiens avec le métropolite de Ianina, Sophronī, en 1870. Sophronī, de même que tous les prélats grecs, rêve à l'hégémonie des Grecs dans la Péninsule balkanique, au rétablissement de Byzance. Mais le mouvement national parmi les slaves des Balkans n'est pas favorable à cette hégémonie. Le métropolite est adversaire de ce mouvement; il est prêt à agir contre lui de connivence avec les Turcs. Très intéressante est la caractéristique des Grecs et des Bulgares donnée par le pacha de Ianina. Sélichtchev, à propos d'un incident avec une jeune fille turquisée raconté par le consul russe, remarque qu'on sent le mécontentement de ce dernier contre le métropolite de Ianina.

2. Dans le second document — un rapport du secrétaire consulaire, daté du 2 septembre 1872 — est exposée la façon dont les habitants de Ianina, en particulier le métropolite Sophronī, envisagent la „question bulgare.“ Dans ce rapport et dans les rapports suivants du consulat russe de Ianina, le métropolite Sophronī n'est plus représenté comme un ennemi du mouvement bulgare; il n'est pas d'accord avec le concile de Constantinople qui veut excommunier les Bulgares; il ne trouve rien d'antichrétien ni d'anticanonique dans le désir des Bulgares d'avoir leurs propres pouvoirs ecclésiastiques, mêmes dans les évêchés mêlés où les Bulgares sont en majorité.

3. Le rapport du consul Troyansky, daté du 16 janvier 1873, confirme l'information du secrétaire consulaire relative au mécontentement du métropolite et de la population de Ianina en face des mesures prises par le patriarcat de Constantinople contre les Bulgares.

4. Le quatrième document, daté de 1874, contient un extrait des informations du consul Troyansky sur la Thessalie qui a trait aux relations greco-bulgares.

Les autres documents du № 5 au № 13 proviennent du consulat russe de Monastir. Ils se rapportent à la période 1872—1880.

5. Le cinquième document est un rapport du consul Iakoubovsky, daté du 17 juillet 1872. M-r Selichtchev donne un extrait de ce rapport dans lequel le consul décrit l'impression qu'a produit sur la population de Monastir l'annonce de la séparation de l'Eglise bulgare du Patriarcat grec.

6. Le consul Maximov annonce, par son rapport du 2 novembre 1874, que l'archimandrite bulgare Kozma a été arrêté et exilé au Mont Athos. „Tout le crime de ce digne prélat se réduit à ce qu'il s'est déclaré du côté de l'Exarchat, et les habitants de Kertchovo, sous l'influence de son intelligence, de sa vie et de son caractère édifiants, l'ont suivi. Il faut ajouter que l'archimandrite Kozma lui-même a été contraint à cette démarche par suite des sympathies pour l'Exarchat des Bulgares des évêchés d'Ochrida et de Pélagonie qui ont refusé de donner une aide pécuniaire au monastère de la Ste Vierge, tant que son supérieur ne se rallierait pas au parti du clergé bulgare. Dans ce rapport, il est encore parlé des „intrigues“ et des „dissen-

sions" au sein de la population bulgare, et des poursuites contre le métropolitain d'Ochrida, Natanaïl: le gouverneur de Monastir l'accuse d'être en relations avec la population de Kertchovo, avec les Bulgares de Déber et avec ceux de Kortcha et des environs où, à cette époque, existait une population bulgare.

7. Rapport de Maximov, daté du 25 février 1875, au sujet de l'organisation à Kitchévo d'une communauté bulgare. Dans ce rapport, il est parlé, entre autre, d'un trait intéressant des mœurs de la population rurale bulgare en Macédoine et en Albanie, des „jeunes filles en fuite" c. à d. de jeunes filles qui se sauvent de la maison paternelle pour aller auprès du jeune homme qu'elles veulent épouser. Ces incidents seraient là „quotidiens". La consécration ou l'annulation d'une pareille union représente „une source d'enrichissement pour les prélats grecs de l'endroit"; „Malheureusement, seule, la cupidité détermine la décision des prélats grecs dans ces sortes de procès en divorce."

8. Rapport de ce même consul, daté du 12 avril 1875, relatif à la protestation de l'évêque Anthime et du procès au sujet de l'agression commise à Lérina (Florina) sur la personne d'un partisan de l'Exarchat bulgare, nommé Vané par un certain Guéorgaki, parent de l'évêque de Lérina, Prokopï, et un grécomane, le Bulgare Athanassi, qui auraient essayé de l'étrangler. Devant le tribunal, un des témoins, un musulman, avoua qu'il avait été soudoyé par l'évêque Prokopï.

Les Nos 9 à 13 sont de forts intéressants rapports du vice-consul à Monastir L. Niéga. Ils sont écrits en français et publiés ici, d'après l'original, dans cette langue, par Mr Sélichtchev. Mr Niéga suivait de près le développement des relations gréco-bulgares et il expose en détails ses observations et ses idées. Cependant ces dernières, pas plus que ses actes n'étaient envisagés avec sympathie par l'ambassade de Russie, à la tête de laquelle se trouvait à ce moment E. Novikov. Celui-ci n'approuvait pas les arguments de Niéga qui disait que le vice-consulat de Monastir devait être transformé en consulat afin de réhausser le prestige de son représentant. D'autre part, Novikov était mécontent de l'attitude adoptée par Niéga en face du conflit gréco-bulgare au sujet de l'Eglise nationale bulgare. Niéga exprimait des opinions qui s'accordaient peu avec la politique de conciliation de la Russie. Novikov était également mécontent de ce que Niéga eût entrepris un voyage en Macédoine, en dépit du désir de l'ambassade russe, et de bien d'autres choses encore.

9. Dans le rapport du 4 mai 1880, Niéga annonce l'arrestation dans un village de la région de Florina, Klabourabé, du prêtre Dimitër, coupable d'avoir célébré le service divin en langue slave sur l'insistance de ses ouailles. En outre, dans ce rapport est décrite la situation de la population bulgare dans les régions de Florina et de Ressen, envers laquelle les évêques grecs se comportaient avec beaucoup d'animosité; les Bulgares récalcitrants étaient dénoncés par ces derniers auprès des autorités turques comme de violents révolutionnaires (par ex. à Ressen).

10. Rapport du 17 août 1880, dans lequel on annonce qu'une bande grecque avec en tête Katratchia, a attaqué les Bulgares du village de Malovichta pendant qu'ils étaient à l'église. Katratchia a défendu au prêtre de dire

la messe en langue slave sous peine de mort, parce que „la Macédoine est une région purement hellène.“ La situation de la population rurale dans la région de Monastir est très mauvaise à cause des bandes de brigands et par suite des impôts écrasants. Les bandits sont des brigands albanais et les représentants de „la grande idée hellénique“. Le métropolite de Monastir, Matheï, soutient les bandits grecs et leur donne sa bénédiction.

12. Par le rapport du 24 août, Mr Niéga annonce le manque total de sécurité dans le vilayet. La bande de Katratchia menace les villages bulgares et valaques. Le métropolite Matheï favorise cette bande. Les bandits grecs envoient dans les villages l'ordre de chasser les instituteurs bulgares.

13. Le 10 novembre 1880, Niéga envoie un rapport très étendu et de grande importance à l'Ambassade de Russie à Constantinople, dans lequel il explique pourquoi il est indispensable pour la cause nationale et sociale dans la région de Monastir qu'il y ait là un évêque bulgare. Il décrit la propagande grecque et la situation extrêmement pénible de la population bulgare. A la fin de son rapport, Niéga communique le désir de la population bulgare de Monastir d'avoir pour métropolite bulgare l'évêque Grigorï qui se trouve alors à Rouchtchouc. Niéga termine son rapport par des renseignements sur cet prélat.

L. Milétitch, Un testament intéressant datant d'il y a cent ans.

Avant la création de la langue littéraire commune à tous les Bulgares, il a existé pendant plus de deux siècles une langue écrite bulgare moderne, formée de la langue populaire selon les parlers locaux et de forts emprunts faits à la langue slave d'Eglise. Dans son article, Mr Milétitch communique le texte d'un testament intéressant, écrit en 1828, par un Bulgare de Kotel, nommé Matheï, dans sa langue maternelle, mêlée d'expressions littéraires. Mr Miletitch fait des remarques critiques sur ce document et donne quelques notes biographiques sur son auteur. Le testament est également remarquable par son aspect extérieur qui rappelle les anciens actes bulgares de texte analogue. Dans ce testament est mentionné comme témoin le métropolite de Preslav, Guérassim, dont la curieuse signature en grec se trouve au haut de ce document; elle ressemble beaucoup aux signatures de prélats sur des actes de ce genre émanant de la chancellerie du patriarcat grec de Constantinople. La formule par laquelle, à la fin du testament, est menacé du châtiment de Dieu celui qui ne remplira pas les dispositions testamentaires rappelle des imprécations de ce genre fréquentes dans les actes valaco-bulgares que Hadji Matheï, qui a vécu en Dobroudja et probablement en Roumanie, a dû voir et lire.

Dans ce testament, qui est reproduit ici en fac-similé et dans une transcription libre, le testateur dispose de ses biens et les partage, dans les moindres détails, entre son fils, ses deux filles et sa femme (dont il ne mentionne pas le nom). Sous le texte ont apposé leurs signatures huit prêtres et deux laïques. Hadji Matheï a vécu jusqu'en 1836 et cette année-là, à la veille de sa mort, il a ajouté de nouveaux legs en faveur de ses filles; ces dernières dispositions ont été écrites avec de plus petits caractères dans la marge du testament, au-dessus des signatures des témoins.

Ce testament est un document important pour l'histoire de la langue littéraire bulgare il est également intéressant en ce qu'il montre le niveau de culture des riches citoyens, des „tchorbadjïs“, au début du siècle passé.

Nicolas Alexiev, Le dialecte du Razlog.

La région du Razlog se trouve dans une haute vallée au nord des pentes méridionales du Rila et au sud-ouest du Pirine. Elle comprend les villes de Méhomia (maintenant appelée „Razlog“) et de Bansko avec 11 grands villages, dont l'un est divisé en hameaux dispersés sur les collines. La population est bulgare; une partie est composée de Pomaks, c. à d. de Bulgares mahométans. Les hameaux ne sont peuplés que de Pomaks. On ne sait pas au juste à quelle époque ces Bulgares ont été turquisés. Mr Alexiev fournit quelques données pour l'éclaircissement de cette question.

Grâce à sa position isolée, la région du Razlog, de même que les autres endroits montagneux de la Bulgarie, a conservé l'esprit national. L'influence grecque n'a pu ici s'affermir. La langue slavo-bulgare a été maintenue pendant toute la période de la servitude turque dans les églises et dans les écoles. La proximité du monastère du Rila y a également contribué. Néophyte Rilsky, bien connu dans la littérature historique bulgare, est natif du Razlog. Par suite des relations commerciales avec Vienne et Bucarest, l'instruction a pénétré de bonne heure parmi la population; l'amour de l'étude y a été très développé. Les mœurs populaires ont été, également, peu transformées par les influences étrangères. La langue de la population est originale et se distingue par des particularités intéressantes qui jusqu'à présent n'ont pas été étudiées en détail. Par suite de la situation géographique centrale de la région, son langage, par ses particularités phonétiques, représente une transition entre les deux principaux dialectes bulgares — celui de l'Est et celui de l'Ouest. Les premiers exemples du dialecte du Razlog sont donnés par Vouk Karadjitch dans son „Complément aux dictionnaires de Saint Pétersbourg“, Vienne 1882, dans lequel sont communiqués 273 mots, une brève étude grammaticale de ce langage, 27 chansons populaires et deux chapitres de l'évangile de Luc dans leur traduction en dialecte du Razlog. Le Bulgare qui a donné à Karadjitch des renseignements sur le dialecte du Razlog a dû être, selon M-r Alexiev, du village de Bansko. M-r Alexiev corrige quelques erreurs dans les données linguistiques de Karadjitch et passe à la définition du parler du Razlog, en se basant principalement sur celui du village de Bélitza. Il examine en détail les particularités phonétiques et morphologiques de ce parler. A la fin de l'article est annexé un vocabulaire de mots plus rares et qui ont une signification spéciale. Afin de mieux caractériser le parler du Razlog, M-r Alexiev publie aussi quelques chansons populaires notées par lui-même.

Comptes rendus,

D-r Stépan Koulbakin, Le vieux-slovène sous le rapport lexicologique, Belgrade, 1930, 143 pages. (En serbe). — Compte rendu de L. Milétitch.

Le 10 février 1927, le professeur Koulbakin, de nationalité russe, actuellement professeur à Belgrade, a prononcé, à l'occasion de son élection comme membre de l'Académie des Sciences serbe, son discours d'admission sur le thème ci-dessus indiqué. Ce discours a fait beaucoup de bruit dans la presse serbe; celle-ci a annoncé que le professeur Koulbakin avait démontré que la langue de Cyrille et Méthode, connue dans la science sous la désignation de vieux-bulgare, était plus proche de la langue serbe que de la langue bulgare, de sorte qu'il ne pouvait plus être question d'une parenté étroite entre le „vieux-slave“ (terme sous lequel Koulbakin désigne la langue de Cyrille et Méthode) et la langue bulgare.

A cette époque, M-r Milétitch, l'auteur du présent compte rendu, après avoir cité, dans un de ses articles, des déclarations extraites d'oeuvres antérieures de Koulbakin, selon lesquelles la langue de Cyrille et Méthode est un dialecte de la Macédoine orientale appartenant à la langue bulgare, exprimait le doute que la presse de Belgrade eût exactement saisi la pensée du professeur Koulbakin et avait émis l'opinion qu'il fallait pour se prononcer attendre que le texte authentique du discours fût publié. Maintenant, après trois années, M-r Koulbakin publie enfin son discours académique, sous le titre plus haut mentionné, et M-r Milétitch en fait ici la critique détaillée. Il s'avère que les journalistes serbes, auditeurs du professeur Kolbakin, avaient assez bien compris la nouvelle „découvert“ que celui-ci présente comme le résultat de ses études sur le „vieux-slave“ au point de vue du lexique, notamment que la langue de Cyrille et Méthode sous ce rapport serait plus proche de la langue serbo-croate et même de celle des Slovènes que de la langue bulgare. M-r Milétitch réfute cette opinion de M-r Koulbakin comme n'étant point fondée sur la science et même ouvertement tendancieuse, car elle coïncide avec l'invention serbe selon laquelle la langue des slaves de la Macédoine serait une langue particulière et non un dialecte de la langue bulgare comme cela est admis en général par la science et comme, à plusieurs reprises, M-r Koulbakin, lui-même, l'a affirmé dans ses publications antérieures, c. à d. avant de s'être installé en Serbie en qualité d'émigrant. M-r Milétitch examine en détail les arguments de M-r Koulbakin en indiquant leurs points faibles.

M-r Koulbakin n'a pas osé nier le caractère bulgare des particularités phonétiques et morphologiques du „vieux-slovène“ de Cyrille et Méthode, car ceci est une thèse inébranlable de la slavistique. D'autre part, c'est un fait également irréfutable que la classification scientifique génétique des langues slaves est basée justement sur les particularités phonétiques et morphologiques et non sur le lexique. Ceci non plus n'a pu être nié par Koulbakin. Et malgré tout, il a essayé de démontrer qu'il a découvert un phénomène étrange dans la slavistique, notamment qu'un dialecte qui par ses traits les plus importants appartient à une certaine langue slave s'avère pourtant, par son lexique, plus proche d'une autre langue slave. Mais une con-

clusion aussi originale exigeait, avant tout, des preuves démontrant que le lexique „vieux-slovène“ (vieux-bulgare) n'existe pas tout entier dans la langue bulgare moderne. Or, personne n'a osé jusqu'à présent affirmer une telle chose et, selon l'auteur du compte rendu, elle ne peut l'être. Dans les parlers macédoniens, non seulement la phonétique, la morphologie et aussi la syntaxe sont bulgares, mais, de même, leur lexique ne se distingue par rien d'essentiel des autres parlers bulgares. La circonstance que dans les autres langues slaves on trouve également des parallèles lexicologiques d'environ 90 des plus anciens mots vieux-bulgares ne change rien à ce fait. Le trésor commun lexicologique du vieux-slave a été soigneusement conservé dans les différentes langues slaves jusqu'à présent, mais il ne s'en suit pas qu'à cause des analogies lexicologiques on puisse nier les traits grammaticaux individuels des langues slaves. C'est en vain que M-r Koulbakin a pris motif pour son étude d'un côté faible de feu le professeur Tzonev qui, dans son ouvrage „Quels sont les parlers bulgares qui ont le plus de mots communs avec le vieux-bulgare?“, s'est exprimé inexactement, en disant qu'aucune autre langue slave ne possédait autant d'analogies lexicologiques avec la langue de Cyrille et Méthode que la langue bulgare. Et M-r Koulbakin s'est acharné à réfuter Tzonev justement en ce qui concerne cette dernière affirmation; il a pour cela longuement compulsé les dictionnaires slaves, aimablement aidé par trois slavistes, dont l'un, M-r Bélitch, est de nationalité serbe, et, en résultat, il a déclaré que tous les 90 mots qui selon l'opinion du prof. Tzonev peuvent être considérés comme purement „vieux-slovènes“ (vieux bulgares) se trouvent aussi dans les autres langues slaves. Ceci est l'essentiel dans l'étude de M-r Koulbakin, qui, selon M-r Milétitch, ne contient rien de nouveau et n'a pas la signification que son auteur veut lui donner. En effet, Koulbakin tire la conclusion suivante: „Les dialectes de la Macédoine du Sud ont eu les mêmes traits phonétiques et morphologiques et aussi les mêmes particularités lexicologiques que la langue de Cyrille et Méthode qui, elle, est un dialecte de la Macédoine de l'Est. C'est en Macédoine qu'ont été écrits les monuments littéraires glagolitiques de la fin du X siècle et du XI siècle qui contiennent les meilleurs matériaux pour la caractérisation de la langue vieux-slovène sous tous les rapports, par conséquent aussi sous celui du lexique. Mais il n'a pas dû en être de même en Bulgarie. Ici n'existaient pas le même milieu, le même dialecte, avec d'identiques particularités grammaticales et lexicologiques. C'est pourquoi les disciples de Cyrille et Méthode, forcés de quitter la Moravie, sont allés en Macédoine; ici se trouvait la patrie de la littérature vieux-slovène. Tout cela montre que le groupe linguistique serbo-croate-slovène, au point de vue lexicologique, est le plus proche du dialecte macédonien vieux-slovène de Cyrille et Méthode“ (p. 143).

M-r Koulbakin va encore plus loin: selon lui, nous n'aurions pas encore une publication exacte des „monuments vieux-slovènes“, de sorte que quand nous l'aurons „la révision d'une série de questions grammaticales“ s'imposera. M-r Milétitch, l'auteur du compte rendu, rejette ceci catégoriquement, car les monuments ont été étudiés à fond et on ne peut

s'attendre à aucune révision du genre de celle dont parle M-r Koulbakine. Encore moins peut-on parler d'une révision qui résulterait de l'étude du lexique vieux-bulgare, celui-ci étant également suffisamment connu. M-r Milétitch soumet à un examen critique le petit nombre d'arguments dont M-r Koulbakin étaye sa thèse. M-r Milétitch fait également la critique de la terminologie adoptée par Koulbakin dans son ouvrage „Le vieux-slave“ (Paris, 1929); elle dissimule cette même tendance qui, aujourd'hui, après la dernière étude de M-r Koulbakin, devient évidente.

C. Evelpidi, Les Etats Balkaniques. Etude comparée politique, sociale, économique et financière. Paris. 1930. 8°. 399. — Compte rendu de Dim. Yaranov.

Le livre portant le titre ci-dessus indiqué est un essai à demi réussi d'une étude comparée des Etats balkaniques.

M-r Evelpidi est bien renseigné sur la situation sociale et économique des Etats balkaniques, mais il connaît moins bien les rapports géographiques et encore moins, nous pourrions dire pas du tout, l'évolution historique de ces Etats. D'ailleurs, il semble que l'auteur s'en rend compte, car, dans sa préface, il se hâte de dire que, par suite des difficultés que présente une pareille étude il se peut qu'il y ait des erreurs dans certains chapitres de son livre. „Cependant, dit M-r Evelpidi, nous pouvons affirmer, qu'en nous plaçant au-dessus de tous les intérêts et préjugés nationaux, nous nous sommes proposé une seule tâche: la recherche de la vérité.“ En effet, il semble que M-r Evelpidi s'est efforcé, dans la plupart des cas, de s'en tenir à cette tâche; cependant il n'y a pas toujours réussi.

M-r Evelpidi commence la première partie de son étude par un bref aperçu géographique. Après une jolie description de l'originale situation géographique de la Péninsule balkanique, M-r Evelpidi s'arrête à son relief. Ici, pas un seul chiffre n'est exact. Il n'est pas vrai que la frontière serbo-roumaine passe sur une des ramifications des Carpathes. D'autre part, le fait qu'Evelpidi déclare que le Vardar prend sa source dans la Serbie, qu'il ne place pas la Macédoine parmi les grandes unités géographiques dont la Péninsule balkanique est composée, mais considère la Macédoine du Sud et la Thrace de la mer Egée comme formant une unité spéciale, prouve que le livre de M-r Tzviitch „La Péninsule Balkanique“, cité à la fin de l'ouvrage de M-r Evelpidi, a exercé une influence considérable sur ce dernier. D'ailleurs on peut juger des notions que possède M-r Evelpidi sur la division géographique de la Péninsule Balkanique par le fait qu'à la page 187 de son ouvrage il place la plaine de Kossovo en Macédoine.

Dans l'aperçu historique se trouvent des affirmations absolument inexactes; nous ne pouvons comprendre à quelles sources M-r Evelpidi les a empruntées. Par exemple: Les Romains seraient apparus dans la Péninsule balkanique en l'an 197 avant J. Ch.; les Huns auraient ravagé la Péninsule en l'an 375 et les slaves auraient été amenés dans la Péninsule comme esclaves par les Huns et d'autres peuplades barbares; St Cyrille et St Méthode auraient été des moines du Mont Athos. En 1290, les Chichmans, outre le royaume de Tirnovo, auraient fondé à Vidine un royaume bulgare-

Roumain. Les Turcs seraient venus en Europe, en 1348, ils se seraient emparés de Tirnovo en 1395, et la Valachie serait devenue leur vassale seulement en 1417.

Même en décrivant des événements contemporains, M-r Evelpidi fait de graves erreurs. Par exemple, il représente le Houriet des Jeunes Turcs comme une conséquence de l'annexion de la Bosnie et de l'Herzégovine et de la proclamation de l'indépendance de la Bulgarie. Il affirme que c'est Stamboulov qui a expulsé le prince Alexandre Batemberg de la Bulgarie, alors que c'est précisément Stamboulov qui s'est opposé à son expulsion et qui l'a triomphalement fait rentrer en Bulgarie.

Cependant l'auteur de ces lignes regretterait beaucoup si le lecteur, en lisant cette critique sur l'introduction du livre de M-r E., se faisait une opinion défavorable sur tout l'ouvrage. Déjà dans l'aperçu historique quelques passages font prévoir que M-r Evelpidi parlera des Bulgares avec sympathie et s'efforcera de présenter toute la vérité. Quelle lutte a dû soutenir M-r Evelpidi contre ses préjugés nationaux pour pouvoir dire: „Le peuple bulgare, opprimé par la classe aristocratique des grands propriétaires turcs et par le clergé grec retrouve sa personnalité en créant l'Eglise indépendante bulgare avec pour chef suprême l'exarque des Bulgares (bolgar miléti) résidant à Constantinople" ou encore: „Le Congrès de Berlin, par crainte de l'influence russe, rendit la Macédoine au Sultan... et à la Serbie Nich et le district bulgarisant de Pirot", etc.

Dans le troisième chapitre de son ouvrage, M-r Evelpidi s'occupe de la situation actuelle des peuples balkaniques qui, au point de vue ethnique et anthropologique, ne représenteraient pas, selon lui, des unités distinctes. Qu'il existe un mélange entre les peuples balkaniques, on ne peut le nier. Mais il nous semble que M-r Evelpidi a exagéré le résultat de ce mélange et cela dans le même but que celui qui est poursuivi par l'amoindrissement de l'importance de l'histoire nationale des peuples balkaniques. Par suite de ce mélange, il est difficile, dit M-r Evelpidi, de tracer aujourd'hui des frontières ethniques dans la Péninsule balkanique. Que cette conception de frontières ethnographiques indéfinies est étrangère à M-r Evelpidi ressort du fait que, immédiatement après l'introduction, il entreprend une tâche en effet risquée: établir exactement le chiffre de chaque population dans la Péninsule balkanique. Il évalue le nombre des Bulgares à 6,500,000; il compte dans le royaume de Bulgarie 4,750,000 Bulgares (avec les Pomaks) — chiffre très voisin du chiffre exact, 200,000 Bulgares dans la Dobroudja — principalement dans la partie méridionale. Il compte 150,000 Bulgares dans la Bessarabie, autour de Bolgrade. Il mentionne des villages bulgares dans la Valachie et la Moldavie, sans donner le chiffre de leur population. Il mentionne également les Bulgares banates. Il dit qu'en Yougoslavie (sans la Macédoine) vivent des Bulgares dans les terres enlevées à la Bulgarie après le traité de Neuilly. Les Bulgares de Nich et de Pirot seraient serbisés. Dans la Thrace grecque et à Constantinople Evelpidi compte 20,000 Bulgares, autant qu'en accuse la statistique turque. Il mentionne les Bulgares de la Hersonie et de la Tauride qui, selon lui, perdent rapidement leur physionomie nationale dans le milieu ambiant. Le passage le plus intéressant est celui concernant les Bulgares de la Macédoine.

„Mais il faut rattacher à la nation bulgare la majeure partie des Slaves de la Macédoine non bulgare, dont la langue, les mœurs et surtout les sentiments se rapprochent le plus d'eux. (Quelques colonies bulgares ont subsisté dans l'Albanie méridionale. Dans la plaine de Kortcha, deux villages subsistent: Drénovo et Boboshica, où les vieilles gens parlent encore un bulgare fort différent du dialecte macédonien, pourtant bien voisin et qui rappelle le vieux slave d'église). Cette population bulgare s'élève à 500,000 individus environ pour la Macédoine serbe habitant surtout les régions de Stroumitza, Bitolia et Ohrida. Celle de la Macédoine grecque s'est réduit, par suite du trait d'émigration des populations, à 80,000, habitant les départements de Florina et d'Edessa (Vodéna). (La population slavophone de la Macédoine grecque s'élève environ à 150,000 âmes, dont 70,000, attachées de tout temps à l'église grecque, ont conservé des sentiments ethniques grecs. De même ceux des bulgares de la Vieille Serbie, qui n'ont pas adhéré au schisme ecclésiastique bulgare, ont été serbisés). Plusieurs de ces bulgaro-macédoniens ont émigré aux Etats-Unis d'Amérique, où, par contre, l'émigration bulgare est insignifiante. La nation Bulgare comprend une population de 6,500,000 âmes, dont un million environ dans les Etats avoisinants". (Page 47).

Quoique le nombre des Bulgares dans les deux parties de la Macédoine soit un peu réduit, il est évident que M-r Evelpidi s'est efforcé de ne pas s'éloigner de la vérité.

La partie suivante du troisième chapitre est consacrée à l'échange des populations; M-r Evelpidi reconnaît que celle-ci a été transformée d'échange volontaire en échange forcé et il qualifie de cruelle et barbare cette manière de résoudre le problème des minorités.

Selon M-r Evelpidi, la situation des Bulgares dans la Macédoine grecque est mauvaise, mais celle des Bulgares dans la Macédoine serbe est encore pire, car là la minorité bulgare n'est absolument pas reconnue, en dépit de ses manifestations souvent violentes. La situation des Bulgares dans la Dobroudja et la Bessarabie n'est guère meilleure, dit M-r Evelpidi, et il conclut. „Cet état de choses ne constitue pas seulement une violation des traités officiels et des lois humanitaires, mais il maintient dans les Balkans une atmosphère de pressions et de haines, grosse de dangers pour la paix." Ayant saisi la véritable raison des troubles dans les Balkans, M-r Evelpidi ne peut se retenir de dire quelle serait pour les minorités la situation idéale.

Le troisième chapitre — „les Peuples balkaniques" — s'achève par une excellente étude comparée démographique, dont il ressort que l'accroissement de la population est le plus grand en Bulgarie (1.70%), très petit en Grèce (0.80%) et le plus petit en Albanie (0.35%).

Dans le quatrième chapitre est étudiée la situation sociale dans les Etats balkaniques. C'est un des meilleurs chapitres du livre. M-r Evelpidi expose très bien la situation sociale des paysans avant et après les réformes agraires entreprises dans tous les pays balkaniques. Il a parfaitement décrit l'évolution de la vie urbaine et, à la fin du chapitre, le développement et l'état actuel de la législation sociale dans les cinq Etats balkaniques.

Dans le cinquième chapitre, M-r Evelpidi a essayé de décrire les mœurs populaires dans les différentes régions géographiques.

Dans le sixième chapitre, M-r Evelpidi examine l'organisation politique des Etats balkaniques, la vie politique, l'œuvre scolaire (il ressort que la plus grande proportion de lettrés se trouve en Bulgarie, et celle de personnes ayant terminé des études universitaires — en Grèce).

Un autre chapitre très bien écrit est le septième, qui a pour sujet les communications.

Dans les cinq chapitres suivants, M. Evelpidi fait une étude économique comparée sur les Etats balkaniques. On peut brièvement la caractériser en disant qu'elle est parfaitement réussie.

Il nous reste à dire quelques mots sur la conclusion. Elle prouve qu'outre la recherche de la vérité l'auteur de cet ouvrage s'est proposé le but de démontrer au lecteur qu'une confédération balkanique est possible et nécessaire.

Les efforts des Grecs pour parvenir à former une confédération balkanique sont fort compréhensibles, car elle seule peut garantir le maintien des frontières actuelles. De notre côté, nous ajouterons: la confédération balkanique est possible seulement à une condition — c'est que dans cette alliance, dont la but est une aide mutuelle, chaque Etat entre avec son patrimoine national et qu'aucun n'aspire à vivre aux dépens des autres.

Fr. Hybl, Dějiny národa bulharského. Díl II V. Praze, 1930, 225. (Fr. Hybl, Histoire du peuple bulgare. Seconde partie. Prague 1930. Avec une carte de la Bulgarie au XIX siècle). — C. r. de L. Miletitch.

Dans son compte rendu publié dans le N° 1, année VI, de la Revue Macédonienne (p. 123—126), M-r Miletitch s'est prononcé défavorablement sur la première partie de l'Histoire de la Bulgarie de feu le professeur Hybl, publiée en 1929. Il a surtout fait ressortir, à l'encontre des opinions de M-r Hybl, que les slaves, déjà au début de leur établissement dans la Péninsule balkaniques, étaient partagés, par suite de différences ethnographiques caractéristiques, en deux groupes nationaux, le groupe slavo-bulgare et le groupe serbe; c'est pourquoi, dès le début, ces groupes ont vécu ici distinctement au point de vue politique, dans des frontières ethniques définies.

Dans le même compte rendu, M. avait dit que l'hypothèse de M-r Hybl qui admet au début l'unité nationale et linguistique des slaves du sud, n'est pas soutenue jusqu'à la fin de l'ouvrage, puisqu'à certains endroits il y est parlé des „Bulgares“ en Macédoine et de terres peuplées de „purs Serbes“ etc.

Il ressort de la seconde partie de cette même „Histoire de la Bulgarie“ que ces contradictions aussi bien que ce point de vue inadmissible de l'auteur n'auraient sûrement pas trouvé place dans la première partie si celle-ci avait été publiée sous sa propre rédaction, c. à. d. de son vivant. En effet, dans la seconde partie, on ne trouve plus chez l'auteur d'hésitation au sujet de l'existence des deux sphères ethniques qui, dès l'établissement des slaves dans la Péninsule, ont distinctement séparé les Bulgares des Serbes. M-r Hybl, dans cette partie de son ouvrage, fait ressortir le caractère bulgare de la population slave de la Macédoine, et ici il est en plein accord avec le point de vue universellement adopté par la science. Nous voyons dans cette suite du premier volume de l'Histoire des

Bulgares, qui commence par le XVIIIe siècle et se termine par l'époque actuelle (par le traité de Neuilly), une parfaite concordance entre les opinions de son auteur et celles d'Iriček et de Niederlé. M-r Hybl les complète en se basant sur la littérature moderne relative à ces questions et, entre autre, il a, avec opportunité, mis à profit les ouvrages remarquables de Vl. Sis sur la Bulgarie et la Macédoine.

Après avoir exposé les premières manifestations de l'éveil de la conscience nationale bulgare, depuis le début du siècle passé, dans toutes ses phases plus remarquables, M-r Hybl s'arrête en détail sur les luttes pour l'obtention d'une Eglise nationale. Les Bulgares combattaient pour leurs droits, dit M-r Hybl, avec le concours toujours plus actif de toutes les régions peuplées de Bulgares, aussi bien celles de l'Est que celles de la Macédoine. La lutte pour l'Eglise nationale bulgare s'acheva par une victoire complète saluée par l'allégresse générale du peuple. Quoique les Bulgares de la Macédoine fussent placés dans des conditions plus difficiles que leurs conationaux de l'Est, ils étaient, tout de même, plus forts par le nombre, que les autres nationalités en Macédoine. M-r Hybl trouve qu'entre les différentes statistiques ethnographiques sur la Macédoine celle du Bulgare Vassil Kantchev et celle du professeur tchèque Niederlé méritent le plus de confiance, et il compte que 52% de toute la population du pays sont des slaves, qui sont „presque tous des Bulgares“ et qui occupent la plus grande partie de la Macédoine (p. 121).

Dans le sixième chapitre, intitulé „Les Bulgares macédoniens dans le dernier quart du XIXe siècle“, M-r Hybl expose en détail les événements en Macédoine. „Le sort des Bulgares de la Macédoine, dit M-r Hybl, est la page la plus douloureuse de l'histoire du peuple bulgare dans les dernières cinquante années“. Il décrit la pénible situation économique des Bulgares de la Macédoine sous la dépendance des grands propriétaires turcs qui, dans leurs fermes, les exploitaient sans scrupule. A cela venaient s'ajouter les efforts des Grecs pour représenter la Macédoine comme leur patrimoine. Et comme si cette animosité agressive des Grecs ne suffisait pas, un autre ennemi de la nationalité bulgare en Macédoine devait surgir — les Serbes. La conscience nationale des slaves de la Macédoine s'éveilla et se développa dans l'esprit bulgare, sans influences étrangères et si naturellement, qu'il n'y eut pas alors de motifs de contestations au sujet de leur appartenance nationale et que les Grecs les considéraient comme des „Hellènes bulgarophones“ (*Βουλγαρόφωνοι Έλληνες*).

L'accroissement conscient des prétentions des Serbes sur la Macédoine aurait commencé, selon M-r Hybl, seulement après le Congrès de Berlin. L'Autriche n'aurait pas songé, au début, à empêcher la Serbie de s'étendre au sud. Dans une entente secrète, en 1881, elle reconnut à la Serbie des droits sur la région de Kossovo et la Macédoine et lui promit son appui dans ces questions. La guerre du roi Milan contre la Bulgarie, en 1885, a été en accord avec cette politique et entreprise avec le consentement de l'Autriche. La défaite subie alors par les Serbes (à Slivnitza) fit échouer les plans des Serbes, mais ils continuèrent pourtant à soutenir leurs prétentions sur la Macédoine.

Ainsi, ayant parfaitement saisi les débuts de la propagande serbe en Macédoine, M-r Hybl, plus loin, suit et explique avec exactitude les événe-

ments macédoniens jusqu'à nos jours. En ce qui concerne la langue, il remarque très justement que l'argument serbe au sujet de certains traits de parenté entre la langue des Macédoniens et celle des Serbes aurait une certaine signification s'il n'existait pas une parenté linguistique encore plus grande entre les Macédoniens et les Bulgares. Et on ne peut contester qu depuis que les slaves de la Macédoine ont pris conscience de leur nationalité, ils ont toujours considéré comme leurs la langue et le peuple bulgares, et cela non seulement au XIXe siècle, mais aussi dans un passé plus lointain. Hybl rejette les arguments serbes selon lesquels le nom „Bulgares“ que se donnent les slaves en Macédoine n'aurait pas de signification ethnographique, etc. M-r Hybl s'appuie sur les slavistes tchèques notoires Ireček et Niederlé. „Il ne peut y avoir de doute, dit-il,² que les prétentions serbes sont absolument injustifiées et que les slaves de la Macédoine doivent être incorporés au peuple bulgare.“

Dans l'exposé chronologique des événements en Bulgarie et en Macédoine, M-r Hybl n'a pas négligé un seul de ceux ayant quelque importance politique. L'Eglise bulgare obtint peu à peu des évêques de sa nationalité pour tous les évêchés macédoniens. Les exarchistes représentaient par leur nombre les trois cinquièmes de tous les chrétiens en Macédoine; un quart seulement des Bulgares macédoniens demeuraient sous la juridiction du patriarcat. Les Serbes ne cessaient de protester, de concert avec les Grecs, contre l'exarchat. Au commencement du XXe siècle, toute la classe instruite en Macédoine était de nationalité bulgare. Les émigrants macédoniens en Bulgarie étaient déjà en 1894 au nombre de 100000 âmes. C'est dans ce milieu que se forma en 1890 le comité macédonien-andrianopolitain dont le but était de travailler à la libération de la Macédoine; en 1893, en Macédoine, fut fondée dans le même but l'Organisation Macédonienne Révolutionnaire Intérieure. Le mouvement révolutionnaire en Macédoine fut un événement important pour tout le peuple bulgare. M-r Hybl indique les ouvrages les plus importants sur la question macédonienne (141—142).

Dans l'avant-dernier chapitre sont exposés les événements bulgares à partir du début du XXe siècle, dans lesquels jouent un rôle important le mouvement pour la libération de la Macédoine et l'action des deux organisations révolutionnaires — l'Organisation Extérieure (des Verhovistes) et l'Organisation Intérieure, qui amenèrent les deux insurrections macédoniennes de 1902 et 1903. Quelque temps après, les bandes grecques et serbes assaillirent en Macédoine la population bulgare et commirent de grandes cruautés. M-r Hybl donne des détails là-dessus, entre autre, sur l'horrible massacre de Bulgares commis à Zagoritchani par des bandes grecques, qu'à Athènes, à ce moment-là, on célébrait comme des héros nationaux (155). La situation en Macédoine empirant, l'Organisation Macédonienne Intérieure fut contrainte de recourir à des moyens désespérés, auxquels il fut répondu du côté turc par de terribles cruautés (p. 195).

Dans le dernier chapitre „Succès et humiliations“, M-r Hybl fait une revue des événements durant les guerres balkanique et mondiale jusqu'au traité de Neuilly. Il est à remarquer que l'auteur, parlant de la conduite de la diplomatie russe au cours de la guerre balkanique, accuse cette dernière

d'avoir secrètement travaillé contre la Bulgarie. „La Bulgarie a chèrement payé sa libération. Là où il s'agissait de ses intérêts directs, la Russie des tzars n'a pas ressenti de remords et, sans hésitation, elle a vendu le bonheur d'un pays slave à des Etats non slaves" (p. 180). Parlant de la paix de Bucarest de 1913, M-r Hybl dit, entre autre, que les Bulgares, obligés de céder la plus grande partie de la Macédoine, ont voulu garantir, au moins, la nationalité des conationaux qu'on leur arrachait et ont insisté pour que, dans le traité de paix, fut introduite une clause, selon laquelle la Serbie, la Grèce et le Monténégro garantissaient à la population des régions nouvellement acquises par elles l'autonomie religieuse et scolaire. L'opposition de la Serbie fit échouer leurs efforts. „Bien entendu, dit M-r Hybl, en Europe on ne connaissait par alors le véritable état des choses. On ne savait pas que c'étaient les Serbes qui, d'accord avec la Russie, avaient violé le traité primitif de 1912. L'égoïste politique russe n'a eu en vue que ses propres succès" (p. 180). La Russie, dit M-r Hybl, n'a compris que très tard la faute qu'elle avait commise en 1913, en soutenant avec partialité les ennemis de la Bulgarie. C'est pour cette raison qu'en 1915 le deuple bulgare n'opposa pas une résistance sérieuse quand son tzar et son gouvernement décidèrent d'entrer dans l'alliance formée par les Puissances centrales. La diplomatie de l'Entente fit tous ses efforts pour attirer la Bulgarie de son côté, entre autre, par la note du 14 septembre 1915. Mais la Serbie ayant refusé, dans cette occasion aussi et même après les instances de la Russie, de céder la partie de la Macédoine prise par elle en 1913, la triple Alliance proposa à la Bulgarie d'occuper avec ses armées la Macédoine.

Dr phil. Horand Horsa Schacht, Die mazedonische Frage um die Jahrhundertwende. Erster Teil. Halle, 1930, 8°, 95. (D-r Horand Horsa Schacht, La Question macédonienne à la fin du siècle passé). — C. r. de L. Miletitch.

L'ouvrage de M-r H. Schacht, dont le titre figure ci-dessus, est une preuve remarquable de la grande importance de la question macédonienne. Schacht étudie cette question du point de vue purement historique, la prenant comme un exemple caractéristique qui démontre que le Congrès de Berlin, conclu principalement dans le but d'assurer la paix parmi les grandes Puissances, a eu en réalité, pour conséquences de terribles souffrances et effusions de sang, et que c'est à ce congrès qu'est dû, en grande partie, la tragédie actuelle de la Bulgarie. M-r Schacht suit l'évolution de la question macédonienne surtout en relation avec la lutte diplomatique menée à son sujet entre les grandes Puissances, la Bulgarie et la Turquie. L'ouvrage a le caractère d'une dissertation scientifique, dont chaque assertion est appuyée sur des sources premières que l'auteur note avec soin sous le texte. L'étude se rapporte aux événements de la fin du siècle passé et du début de celui-ci et s'achève par l'application des Réformes de Mürzsteg en Macédoine. Dans ce cadre est décrite aussi la constellation européenne actuelle et il y est parlé de tous les événements plus importants reliés tant soit peu à l'objet principal du livre. M-r Schacht, dans le désir d'être tout à fait impartial, est très prudent dans ces jugements et évite de faire une conclusion quand il ne peut la fonder sur un document digne de foi. Pour cette raison, quoique l'auteur, à ce

qu'il semble, ne se soit pas auparavant beaucoup occupé de cette matière historique si complexe et si délicate, il a tout de même réussi, en travaillant avec une méthode rigoureuse, à nous donner une étude absolument objective sur la dite partie de l'histoire bulgare, ce qui lui assurera, avant tout, la gratitude de la science bulgare.

De même que beaucoup d'autres écrivains étrangers, Mr Schacht est sous l'impression que la Macédoine est peuplée d'un nombre extraordinaire de nationalités différentes, cependant, il dit avec raison que la majorité de sa population est, sans aucun doute, formée de Bulgares (den Hauptbestandteil bilden ohne Zweifel die Bulgaren).

Le Congrès de Berlin n'a apporté aucune solution à la question bulgare. La Bulgarie n'a pas été satisfaite non plus en ce qui concerne ses aspirations bien fondées sur la Macédoine, et de là a surgi la question macédonienne. Les Bulgares ont toujours basé leurs aspirations sur des principes juridiques (rechtliche Grundlagen). Mr Schacht remarque que les principaux adversaires des Bulgares, les Grecs et les Turcs, n'ont jamais contesté le caractère national bulgare des slaves macédoniens. La propagande grecque, qui se servait de bandes, était dirigée contre les Bulgares de la Macédoine, dans le but de défendre l'hégémonie spirituelle de l'hellénisme. De même, les Serbes, eux-aussi, surgirent en Macédoine avec des prétentions éveillées, principalement, par les succès des Bulgares dans cette contrée. Le mécontentement de la Serbie en ce qui concernait les résultats du Congrès de Berlin était injustifié, car, grâce à l'intercession de l'Autriche, elle recevait plus de territoire que ne le prévoyait le traité de San-Stéfano. Dès que Péter Karaguéorguévitch fut monté sur le trône serbe et que fut formé le cabinet russophile de Vouitch, la politique serbe fut encore plus décisivement aiguillée sur la Macédoine. La libération des Serbes „non encore libérés“ servit aux radicaux de narcotique politique (politisches Narkotikum) pour endormir le mécontentement intérieur dans le pays. Le cabinet radical de Vouitch se trouvait alors en contact intime avec l'ambassadeur de Russie à Belgrade, Tcharikov, qui promettait de donner son appui aux „aspirations nationales“ de la Serbie, en la défendant contre les intentions hostiles de l'Autriche-Hongrie. La propagande grecque, elle aussi, jouissait, à ce moment-là, de l'appui officiel de la Russie, qui la considérait comme un équilibre désirable à l'influence croissante de la Bulgarie (p. 27). Le comte Ehrental avait bien prévu que les Karaguéorguévitch pour affermir leur position devraient laisser „vibrer la fibre nationale“ (die nationale Faser vibrieren lassen müssten).

L'Autriche-Hongrie et la Russie, depuis le XVIII-e siècle, sont des rivales dans la Péninsule Balkanique. En 1897, elles conclurent une entente par laquelle elles s'engageaient à maintenir le statu-quo dans la Péninsule balkanique. Les circonstances ultérieures, principalement les troubles macédoniens vers la fin du siècle passé, obligèrent les deux Puissances à entreprendre des démarches actives. L'attitude de la diplomatie allemande au cours de toute l'époque qu'examine M-r Schacht est fort intéressante. M-r Schacht constate à plusieurs reprises l'attitude soi-disant indifférente de l'Allemagne en face de la question macédonienne, alors qu'en réalité elle soutenait la politique turcophile, ordinairement sous prétexte qu'elle

ne menait qu'une politique économique. Bien entendu, elle se trouvait dans une certaine dépendance de la politique autrichienne. Selon Bülow, il y avait trois choses que l'Autriche ne pouvait permettre: que la mer Adriatique lui fût fermée (par l'Italie), que la Serbie s'annexât le Monténégro, et que la question des Dardanelles fût résolue partialement par une des grandes Puissances. On croyait que la position de la Russie dans les Balkans s'était affaiblie, et l'Autriche s'efforçait de s'entendre avec la Russie et de diriger, avec elle, la question balkanique.

La politique anglaise aurait, selon M-r Schacht, travaillé dans la voie chrétienne-puritaine, dissimulant avec adresse, derrière le principe éthique, des aspirations purement égoïstes. Elle désirait se servir du mouvement turcophobe pour ses conquêtes. L'Angleterre luttait pour saper les positions de l'Allemagne à Constantinople. En ce qui concerne l'Italie, sa politique, selon M-r Schacht, a toujours été favorable aux aspirations bulgares pour l'amélioration de la situation en Macédoine, même dans le sens d'un développement autonome des Etats balkaniques (im Sinne einer selbständigen Entwicklung der Balkanstaaten). M-r Schacht suit dans tous ses détails l'action diplomatique des Puissances pour l'application des réformes en Macédoine. Au cours de cette action, la Russie manifesta tout le temps son opposition aux désirs des Macédoniens. En novembre 1902, l'ambassadeur de Russie, Zinoviev, insista auprès de la Porte pour qu'elle prit des mesures décisives contre le mouvement macédonien. L'Allemagne, de son côté, conseillait la même chose au sultan — qu'il prit l'initiative de l'application de mesures sévères (p. 47). Au contraire, du côté anglais, fut proposée l'idée d'une certaine autonomie de la Macédoine, avec même un gouverneur chrétien. La rivalité de la Russie et de l'Autriche empêchèrent que cette idée fut sérieusement examinée; M-r Schacht cite, à ce sujet, une série de documents. Plus loin, il expose les préliminaires diplomatiques des réformes de février en Macédoine (1903) qui ne contribuèrent pas du tout à frayer la voie à l'idée de l'autonomie de la Macédoine. L'Angleterre, soutenue par l'Italie, se montrait plus ou moins opposée à ce programme de réformes palliatif adopté par les grandes Puissances. L'opinion publique bulgare, elle aussi, n'en fut pas satisfaite.

Le personnage qui joua le rôle le plus important dans l'application des réformes du côté turc fut Hilmi pacha, sur lequel M-r Schacht nous donne des renseignements détaillés. Sa tâche principale était de susciter des obstacles à l'action des réformes. Entre temps, le 20 juillet 1903, éclata la grande insurrection macédonienne de la S-t Elie.

Quand, plus tard, le gouvernement bulgare envoya Natchévitch à Constantinople avec la mission d'entrer en pourparlers directs avec la Porte, la Russie, une fois de plus, découvrit sa politique — son représentant fit comprendre à la Turquie que le gouvernement russe ne désirait pas une entente entre l'Etat vassal et son suzerain. Alors, en août 1903, l'Organisation Révolutionnaire Macédonienne envoie aux ministres plénipotentiaires à Sophia un programme contenant leurs demandes minimales, que M-r Schacht cite, les jugeant remarquables.

car, selon lui, c'est elles qui auraient inspiré à Lord Lansdaw l'idée de recommander son programme, par une lettre du 20 septembre 1903, dans laquelle il propose un gouverneur général chrétien pour la Macédoine. La question d'un élargissement des réformes et d'un contrôle garantissant leur application est soulevée. L'idée d'un gouverneur chrétien se renforce. Lansdaw et l'opinion publique anglaise soutenaient l'idée de l'autonomie de la Macédoine. Ils savaient que le peuple bulgare, une fois libéré, représenterait un mur de granit contre les attaques russes et les complications balkaniques qui pourraient menacer l'Angleterre.

Le 30 septembre, l'empereur de Russie arrive à Vienne et le 2 octobre, dans l'entrevue des deux souverains à Müritzsteg est signée l'entente de Müritzsteg. L'Autriche et la Russie conviennent de retarder, autant que possible, tout changement territorial dans les Balkans. Les propositions anglaises du 29 septembre ne furent pas acceptées; elles n'avaient été soutenues que par l'Italie. Mais, même le peu qui avait été obtenu par les Réformes de Müritzsteg était dû en grande partie à l'influence de l'Angleterre.

La Turquie mena avec opiniâtreté la lutte contre l'application des réformes qui lui étaient imposées. Le sultan fit appel à l'Angleterre pour qu'elle ne soutînt pas une politique qui, dans son fond, était hostile au peuple musulman. L'Angleterre répondit que le gouvernement turc était obligé d'introduire des réformes, que ceci représentait le prix de l'annulation du traité de San-Stéfano et qu'elle se voyait contrainte, en dépit de sa volonté, d'insister pour leur application, au lieu de s'en remettre à de vaines promesses. A propos de l'allusion au „prix du traité de San-Stéfano“ M-r Schacht remarque avec esprit: „qui donnait à l'Angleterre l'île de Chypre!“ (p. 83). Les agents civils envoyés en Macédoine, ne représentèrent, selon l'auteur, que la conscience de l'Europe.

L'insuccès du programme de Müritzsteg, dans tout son ensemble, se révéla bientôt aux yeux du gouvernement bulgare, car le contrôle de son application se trouvait dans les mains de l'Autriche et de la Russie, représentées par deux agents civils.

En ce qui concerne les côtés faibles des Réformes de Müritzsteg, M-r Schacht juge que les déclarations faites à cette époque par l'Organisation Intérieure Macédonienne et dans lesquelles elle insiste pour l'obtention de l'autonomie de la Macédoine méritent une attention spéciale.

La résistance intérieure de la Porte n'était pas faite pour augmenter la foi dans l'efficacité des réformes. En 1904, les relations turco-bulgares étant très tendues, le gouvernement bulgare jugea plus sage de s'entendre directement avec la Turquie. L'entente fut conclue le 8 avril de la même année; l'Allemagne y avait contribué. En mai 1905, les Puissances signataires du traité de Berlin envoyèrent une note plus sévère à la Turquie au sujet des questions financières concernant la Macédoine. L'Allemagne de nouveau conseilla des réformes, mais ne soutint pas la proposition de l'Angleterre de faire une démonstration navale.

Selon M-r Schacht, la lutte entre les grandes Puissances au sujet de la question macédonienne n'a été qu'une lutte pour la suprématie; la question macédonienne demeure une tragédie nationale que les Allemands peuvent maintenant, comprendre plus clairement.

Alfred Rappaport, Mazedonien und die Komitadschis (publié dans „Berliner Monatshefte für internationale Aufklärung“. Berlin, August, 1930. 731—747).

L'ancien consul général d'Autriche-Hongrie à Skopje (Uskub), Alfred Rappaport, sur le livre duquel „Au pays des martyrs“, 1904—1909, M-r Romansky a donné un compte-rendu détaillé dans le № 2 de l'année III de la Revue Macédonienne (p. 150—162), présente dans l'étude „Mazedonien und die Komitadschis“ une partie de ses souvenirs sur la Macédoine. Le but principal de l'auteur est d'expliquer la création et l'action des bandes macédoniennes armées qu'on désigne sous le nom qui leur a été donné par les Turcs: „les comitadjis.“ M-r Rappaport examine la question, au point de vue historique, depuis les trente dernières années du siècle passé alors que s'était victorieusement achevée la lutte menée pendant quarante ans par le peuple bulgare pour acquérir l'indépendance de son Eglise. Le traité de Berlin est le coup fatal qui s'est abattu sur la Macédoine et la source de tous ses malheurs. M-r Rappaport s'efforce d'atténuer les reproches que, non sans raison, on adresse à l'Autriche-Hongrie au sujet de l'action néfaste exercée par elle dans le Congrès de Berlin contre la Bulgarie et en particulier contre la Macédoine; cependant, il importe de remarquer que, comme l'affirme M-r Rappaport, il est peu probable que l'Angleterre, même sans la complicité de l'Autriche, eût permis la réalisation de la Bulgarie de San-Stéfano. M-r Rappaport avoue pourtant que la diplomatie autrichienne a fait une grande faute en aidant la Serbie à s'étendre dans le territoire bulgare jusqu'à Pirot même et d'avoir, par le traité secret austro-hongrois-serbe de 1881, permis à la Serbie de s'étendre au sud. Plus loin, M-r Rappaport expose, brièvement, les étapes principales de l'évolution de la question macédonienne à partir de 1880, sous l'influence du nouveau facteur dans la politique balkanique — l'Organisation Révolutionnaire Macédonienne Intérieure. „Il faut reconnaître, dit M-r Rappaport, qu'il serait difficile de trouver dans un autre mouvement révolutionnaire un si grand patriotisme et tant d'abnégation, de bravoure, de résistance, d'héroïsme et de témérité que dans le mouvement macédonien.“ Plus loin, M-r Rappaport parle de l'action des réformes en Macédoine, des réformes de Mürzsteg et des intrigues diplomatiques des grandes Puissances, des Jeunes Turcs, de l'Alliance balkanique de 1912 et de la guerre contre la Turquie qui en fut la conséquence, de la trahison, de connivence avec la Roumanie, des alliés de la Bulgarie envers celle-ci, de la guerre interalliée et de la Paix de Bucarest en 1913, des mesures draconiennes des Serbes dans la Macédoine occupée par eux. Dans sa conclusion, M-r Rappaport dit: „Dans la guerre mondiale, la Macédoine a été d'abord le prix par lequel la triple Alliance espérait

gagner de son côté la Bulgarie, ensuite le rocher contre lequel est venu échouer ce plan, l'espoir qui a uni la Bulgarie aux Puissances centrales et enfin le champ de bataille où cet espoir a été brisé."

Péter St. Tassev, capitaine de réserve, Sur le front de Monastir avec la 6-ième division de Vidin, pendant la guerre mondiale. 1915—1918. Zaïtchar — Planinitza — Tchégan — Kénali — Tchervéna sténa. Avec 8 reproductions photographiques et 4 cartes. Sofia 1929. 8°, 80.

L'auteur de ce livre très intéressant et sérieux, qui a lui-même pris part dans les grandes batailles sur le front de Monastir et a tenu des notes quotidiennes complétées plus tard à l'aide des rapports militaires conservés, a réussi, sans aucune affectation, en exposant d'une façon calme et tout à fait objective une multitude de faits absolument authentiques, à dessiner un tableau saisissant des sanglants et grandioses exploits de nos soldats, luttant contre un ennemi beaucoup plus fort; tableau qui émeut profondément le lecteur et lui laisse une impression ineffaçable. Ceux qui liront le livre de M-r Tassev pourront se faire une idée des pertes immenses de l'armée bulgare sur le front macédonien pendant la guerre mondiale et comprendront les liens profonds qui, surtout depuis cette guerre, unissent la Bulgarie et la Macédoine.

Le récit commence par l'action militaire de la 6-ième division d'artillerie contre les Serbes, près de la vallée du Timok, en octobre 1915. M-r Tassev dit la part prise par la 6-ième division sur le front au-dessus de Monastir. Il décrit en détail les combats épiques menés autour de la position Tchervéna sténa, C. 1248, en 1916, 1917 et 1918. Le lecteur suit avec une attention intense la description des combats du 15 mars 1917, du 17, 18, 19, 20 et 26 mars, les combats pour reprendre de nouveau la Tchervéna sténa, etc. jusqu'à la fin de la guerre, le 23 septembre, quand on apprit la douloureuse nouvelle de la retraite sur tout le front.

Les très belles reproductions photographiques méritent d'être mentionnées, car elles donnent encore plus de valeur au livre de M-r Tassev.

† Maxime, métropolite de Philippopoli, Autobiographie et souvenirs. Sofia, 1930, folio 236.

Son Éminence le métropolite de Philippopoli Maxime, dans un âge avancé, alors que ses nombreux vénérateurs se préparent à fêter solennellement son 80-ième anniversaire, a réussi à écrire son autobiographie, riche des souvenirs de son activité sociale et patriotique qui s'est déployée pendant plus d'un demi-siècle. Une grande partie du livre est occupée par les „Compléments" qui consistent en sermons, lettres et rapports de l'auteur dont quelques-uns représentent d'importants documents d'intérêt social. L'édition est luxueuse, ornée d'une cinquantaine de belles reproductions photographiques, de portraits de l'auteur depuis son enfance jusqu'à présent, etc. Cette biographie nous dépeint la situation de la Bulgarie sous la domination turque au point de vue culturel et scolaire et se lit avec intérêt comme des pages pittoresques d'histoire bulgare sur cette époque. La vie de son Eminence Maxime a été traversée par la guerre de délivrance russo-turque et elle est reliée à tous les événements nationaux plus

importants de notre époque. Le métropolite Maxime a occupé la plus haute dignité ecclésiastique dans notre Eglise — il a été Président du Saint-Synode. Beaucoup de pages de son livre se rapportent à la Macédoine.

La Revue des Rhodopes. Revue illustrée pour l'étude du passé du présent et de l'avenir des Rhodopes. Paraît tous les deux mois. Rédacteur Nicolas Jalov. Sofia, 1930. № 5 et 6. Décembre.

Le dernier double numéro par lequel s'achève la première année de cette revue, nous montre que celle-ci s'efforce de consacrer un plus grand soin à la partie ethnographique, en donnant une large place aux textes et mélodies des chansons populaires des Rhodopes qui sont toujours si intéressantes. Les Rhodopes doivent être encore étudiés au point de vue de l'ethnographie; ils sont riches en particularités linguistiques et folkloristiques. La région des Rhodopes, directement reliée au point de vue géographique à la vieille patrie de S-t Cyrille et S-t Méthode présente pour nous un intérêt scientifique tout particulier. Il est seulement désirable que les rédacteurs de cette revue appliquent une plus grande attention à ce que les matériaux ethnographiques soient publiés, autant que possible, avec l'orthographe phonétique.

Rodina. (La Patrie) **Revue de la jeunesse macédonienne.** Sofia. Année V. Décembre 1930.

La revue de la jeunesse macédonienne „Rodina“ s'améliore peu à peu, et donne, à côté d'articles populaires sur la vie macédonienne, des œuvres littéraires de jeunes écrivains macédoniens et quelques apports précieux à l'histoire et à l'ethnographie de la Macédoine. Dans le dernier numéro de décembre, nous trouvons, entre autre, de belles illustrations, „La Macédonienne“ de Natalia Foutékova et une vue de Kratovo, et une biographie intéressante „L'un des rares“, — biographie du prêtre Ivan P. Nicolov, né en 1853, à Tétovo, région de Névrokop. Il fut dans cette ville le premier maître d'école et l'un des plus notables pionniers pour la cause nationale. L'article de M-r Iossif Tchechmédjiev „Les chansons de Noël macédoniennes“ méritent une mention particulière. M-r Tchechmédjiev cite plusieurs petites chansons que des groupes de jeunes gens chantent à Noël, en allant de maison en maison.

La Jeune Macédoine. Revue mensuelle. Organe de l'Union des Associations des étudiants macédoniens à l'étranger. Première année, № 1. 15 janvier 1931. Paris.

Le premier numéro de la revue „La Jeune Macédoine“, organe de l'Union des Associations des étudiants macédoniens à l'étranger, vient de paraître et nous l'accueillons avec joie comme l'expression du désir patriotique de la jeunesse universitaire macédonienne de faire connaître aux étrangers leur patrie — la Macédoine.

La revue paraît tous les mois dans un grand format et sous une forme impeccable au point de vue technique. Nous donnons ici quelques notes sur les articles et les illustrations de la revue.

